

การตีความภาพเล่าเรื่องพระพุทธโฆसाจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป
ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

โดย
นางสาวรุจภา ประวงษ์

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2552
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การตีความภาพเล่าเรื่องพระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป
ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

โดย
นางสาวรุจภา ประวงษ์

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2552
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

THE IDENTIFICATION OF THE MURAL DEPICTIONS ON THE JOURNEY OF
BUDDHAGHOSA TO CEYLON IN AYUTTHAYA AND RATTANAKOSIN PERIODS

By
Rujapa Prawong

An Independent Study Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Art History

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2009

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้การค้นคว้าอิสระเรื่อง “การตีความ
ภาพเล่าเรื่องพระพุทธรูปของศาสตราจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปตั้งแต่สมัยอยุธยาถึง
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” เสนอโดย นางสาวรุจภา ประวงษ์ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะดังกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงส์ญชลี

..... ประธานกรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงส์ญชลี)

...../...../.....

50107210 : สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

คำสำคัญ : พระพุทธโมเสสจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป

รจนาภา ประวงษ์ : การตีความภาพเล่าเรื่องพระพุทธโมเสสจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ : ผศ.ดร.เชษฐ ติงส์ญชลี. 193 หน้า.

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาที่มา ประวัติ การตีความ ภาพเล่าเรื่อง รูปแบบการแสดงออก วิเคราะห์เปรียบเทียบการตีความภาพเล่าเรื่อง และรูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องพระพุทธโมเสสจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ผลการวิจัยพบว่า

1. การตีความภาพเล่าเรื่องสร้างตามเนื้อหาที่สอดคล้องกับคัมภีร์พุทธโฆสนิทานเป็นส่วนใหญ่ ตอนสำคัญในการนำมาสร้างภาพจิตรกรรมได้แก่ตอนพระพุทธโมเสสจารย์เดินทางไปลังกาทวีป และพบพระพุทธทศตระหวาง และตอนพระพุทธโมเสสจารย์เดินทางถึงลังกาทวีป พบเหตุการณ์หญิงรับใช้ทะเลาะกันที่ทาน้ำ

ในการใช้พื้นที่ในการแสดงออกของภาพเล่าเรื่อง พบว่า แม้มีพื้นที่มากพอ แต่จิตรกรรมบางที่เลือกทำ 1 – 2 ตอนเท่านั้น

2. รูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องมีระเบียบแบบแผนของตำแหน่งภาพเล่าเรื่องค่อนข้างแน่นอน และรูปแบบการสร้างภาพจิตรกรรมในตอนต่าง ๆ มีความสอดคล้องกับคัมภีร์พุทธโฆสนิทานในเนื้อหาหลัก ส่วนเนื้อหารองหรือรายละเอียดอื่น ๆ อาจมีการสร้างภาพจากสิ่งที่พบเห็นในยุคสมัยนั้นตามความคิดของช่าง

3. ความนิยมของภาพเล่าเรื่องในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ พบว่า คงน่าจะมาจากการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการเรียนพระปริยัติธรรม ในสมัยรัชกาลที่ 2 โดยพระสังฆราชมี ได้เปลี่ยนการเรียนพระไตรปิฎกจากเดิมเป็นการเรียนอรรถกถา ฎีกา จึงเป็นไปได้ว่าเรื่องพระพุทธโมเสสจารย์น่าจะเป็นที่รู้จักมากขึ้น และอาจเป็นแรงบันดาลใจส่วนหนึ่งในการสร้างงานมากขึ้นในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็เป็นได้

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2552

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ

50107210 : MAJOR : ART HISTORY

KEY WORD : THE JOURNEY OF BUDDHAGHOSA TO CEYLON

RUJAPA PRAWONG : THE IDENTIFICATION OF THE MURAL DEPICTIONS ON THE JOURNEY OF BUDDHAGHOSA TO CEYLON IN AYUTTHAYA AND RATTANAKOSIN PERIODS. INDEPENDENT STUDY ADVISOR : ASST. PROF. CHEDHA TINGSANCHALI, Ph.D.. 193 pp.

This research is aimed to study the concepts and the identification of murals depiction on the journey of Buddhaghosa to Ceylon in Ayutthaya and Rattanakosin periods. The conclusion can be summarized as follow;

1. Buddhaghosa Nithan also inspired several visual art forms ,as stories of the book found their expressions in mural paintings. Even though Buddhaghosa had a long journey to ceylon. But the Murals always showed only 2 popular scenes. They exhibited the scene ;

Buddhaghosa was in a ship on the India's ocean. He met Buddhdatta in the other ship. Then, he said greeting and gave something to him.

Buddhaghosa arrived in Ceylon. He met two slaves which disputed on pier. So, he wrote this situation on palm leaf for a witness.

2. The murals depicted on the same idea. They had certainly position. In addition, each of murals showed different details. It depended on painter's inspiration in that period.

3. The depiction of Buddhaghosa was well-known in early Rattanakosin period because of the religious perceptions changed. In the previous, Dhamma's education studied only texts from Tripitaka. But the Highest Hierophant contained the Buddhist commentary which explained the Buddha's doctrines in Dhamma's education. So, Buddhaghosa became a famous monk as a writer of these commentaries.

Department of Art History Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2009

Student's signature

Independent Study Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

การค้นคว้าอิสระฉบับนี้สำเร็จด้วยการสนับสนุนจากบุคคลหลายฝ่ายซึ่งผู้วิจัยขอขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้ คือ

นมัสการ พระพุทธโฆสศาจารย์ชาวอินเดียผู้มีชีวิตในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 ผู้เป็นต้นเรื่อง
นมัสการ พระใบฎีกา ประสาท ภาณุตลีโล พระมหานพพณ สิวโล

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เศรษฐ์ ดิงส์ญชลี อาจารย์ผู้ควบคุมสารนิพนธ์
และอาจารย์ที่ปรึกษา เป็นอย่างสูงที่กรุณาให้ความดูแล ความรู้และคำแนะนำชี้แนะ ทั้งด้าน
วิชาการ รวมถึงแนวทางการศึกษามาโดยตลอด

ขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร. สันติ เล็กสุขุม และ รองศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย
สายสิงห์ เป็นอย่างสูงที่กรุณาให้ความรู้และสั่งสอนผู้วิจัย

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง ดร. ศานติ ภัคดีคำ
อาจารย์รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล อาจารย์พัศวีสิริ เปรมกุลนันท์ เป็นอย่างสูงที่กรุณาให้ความ
ช่วยเหลือชี้แนะในข้อมูลทางประวัติศาสตร์ศิลปะ

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมितिพล เนตรนิมิต และ อาจารย์ รัชชี่ สุทนต์
อาจารย์ประจำคณะพุทธศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นอย่างสูงที่ให้
ความรู้ทางคัมภีร์พุทธศาสนาและภาษาบาลี

ขอขอบพระคุณ คุณพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ และ คุณเอมอร เชาวีสอน หอสมุด
แห่งชาติพระนคร เป็นอย่างสูงที่ให้ความรู้ ความช่วยเหลือ และอำนวยความสะดวกแก่ผู้วิจัย

ขอขอบคุณพี่ๆ เพื่อนๆ และน้องๆ ทุกคนที่ช่วยเหลือด้านข้อมูลอย่างมาก ซึ่งได้แก่ พี่ติ่ม
พี่เอ๋ พี่เหม่ม พี่ดี พี่น้อย วิ แพรว พลอย เกตุ นิม เบ็ญ จีบ สาว แคท นิก อาร์ม เก่ง ต้น น้องตัว
น้องภูมิ น้องดิษฐ์ น้องเหลียง น้องจีบ (หญิง) เจ้าหน้าที่ห้องสมุดศิลปากร วังท่าพระ ทุกคน
รวมถึงน้องๆ พี่ๆ ร้านถ่ายเอกสารทุกๆ ท่าน ทุกๆ ร้าน

ขอขอบพระคุณพี่ตุ้ย พี่เปิ้ล อย่างสูงที่ช่วยเหลือด้านการพิมพ์ ดูแลตัวอักษร ขอขอบคุณ
อาม่า ต้นข้าว ต้นกล้า น้องส้ม ที่ดูแล และห่วงใยผู้วิจัย

ขอขอบคุณเพื่อนๆ ที่ช่วยด้านกำลังใจ ถามไถ่ ห่วงใยเสมอ ทั้ง อี๊ด เนตร อ้อ เกด พี่จำ
และพี่อ้วน ผู้เป็นที่รักและรักกันเสมอมา

ขอขอบพระคุณอย่างมากถึงมากที่สุด คุณแม่เสมอ อานก่าบัง ผู้ให้ชีวิต ลมหายใจและ
ทุกสิ่งทุกอย่างมากมายนับไม่ถ้วนแต่ผู้วิจัย น้องเอก น้องแก้ว ญาติพี่น้องที่แสนดีทุกๆ คน

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญภาพ.....	ฎ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	4
สมมติฐานของการศึกษา.....	5
ขอบเขตของการศึกษา.....	5
ขั้นตอนการศึกษา.....	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	6
2 ประวัติพระพุทโธมโสภาจารย์.....	7
ประวัติพระพุทโธมโสภาจารย์.....	8
ประวัติก่อนการบรรพชาอุปสมบท.....	11
ประวัติในการออกบรรพชาอุปสมบท.....	12
ประวัติการเดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป.....	14
ประวัติช่วงปลายชีวิตของท่านพระพุทโธมโสภาจารย์.....	16
ผลงานของพระพุทโธมโสภาจารย์.....	16
การรับรู้เรื่องพระพุทโธมโสภาจารย์ในประเทศไทย.....	17
สมณศักดิ์ ราชทินนามพระพุทโธมโสภาจารย์.....	19
3 พระพุทโธมโสภาจารย์เดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป.....	25
คัมภีร์ที่กล่าวถึงเรื่องพระพุทโธมโสภาจารย์เดินทางไปลังกา.....	25
การสงเคราะห์บิดาให้ละจากมิจฉาทิฎฐีก่อนออกเดินทางไปลังกา.....	26

พระพุทธรูปไฮไลต์ออกเดินทางไปยังกาและพบพระพุทธรูปที่ตัดระหว่างทาง.....	27
พระพุทธรูปไฮไลต์เดินทางมาถึงลังกาทวิป.....	28
ทำวสักกเทวราชนำคัมภีร์วิสุทธิมรรคไปซ่อน.....	29
การฟ้านักของพระพุทธรูปไฮไลต์ในโลหปราสาท 7 ชั้น.....	30
พระพุทธรูปไฮไลต์เผาคัมภีร์.....	31
พระพุทธรูปไฮไลต์เทศนาธรรมก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป.....	31
จิตรกรรมภาพเล่าเรื่องพระพุทธรูปไฮไลต์เดินทางไปสืบพระพุทธรูปศาสนาในลังกาทวิป.....	32
สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5	33
ตำหนักพระพุทธรูปไฮไลต์ วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	35
.....	35
สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก.	37
วัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร.....	39
วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	41
วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร.....	43
ตู้พระธรรม กท.79.1 หอสมุดแห่งชาติท่าวาสุกรี กรุงเทพมหานคร.....	45
การตีความภาพเล่าเรื่องพระพุทธรูปไฮไลต์เดินทางไปสืบพระพุทธรูปศาสนาในลังกาทวิป.....	47
สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5.....	47
ตำหนักพระพุทธรูปไฮไลต์ วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	50
สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก.	54
วัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร.....	55
วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	58
วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร.....	61
ตู้พระธรรม กท.79.1 หอสมุดแห่งชาติท่าวาสุกรี กรุงเทพมหานคร.....	67
รูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่อง พระพุทธรูปไฮไลต์เดินทางไปสืบพระพุทธรูปศาสนาในลังกาทวิป.....	78

พระพุทธรูปโสมสาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป.....	78
ตอนพระพุทธรูปโสมสาจารย์สงเคราะห์บิดาให้ละจากมัจฉา ติฏฐิ ก่อนออกเดินทางไปลังกาทวีป.....	78
ตอนท้าวสักกเทวราชนำคัมภีร์วิสุทธิมรรคไปซ่อน.....	81
ตอนการพำนักของพระพุทธรูปโสมสาจารย์ในโลหปราสาท 7 ชั้น.....	82
ตอนพระพุทธรูปโสมสาจารย์เผาคัมภีร์.....	85
ตอนพระพุทธรูปโสมสาจารย์เทศนาพระธรรมก่อนกลับชมพูทวีป.....	92
รูปแบบการแสดงออกของกิริยาท่าทาง.....	95
รูปแบบการแสดงออกของกิริยาท่าทางของพระพุทธรูปโสมสาจารย์ และพระพุทธรูปทตตะ.....	95
รูปแบบการแสดงออกของกิริยาท่าทางของพระอินทร์.....	96
รูปแบบการแสดงออกของกิริยาท่าทางของเหล่าเทวดาได้้สำคัญ.....	98
รูปแบบการแสดงออกของกิริยาท่าทางของลักษณะการแต่งกาย.....	100
รูปแบบการแสดงออกของกิริยาท่าทางของเหล่าพ่อค้า ชาวตะวันตก.....	100
รูปแบบการแสดงออกของกิริยาท่าทางของเหล่าพ่อค้าชาวเปอร์เซีย.....	105
รูปแบบการแสดงออกของกิริยาท่าทางของเหล่าพ่อค้าชาวจีน.....	106
รูปแบบการแสดงออกของกิริยาท่าทางของหญิงรับใช้.....	110
เรื่องพระพุทธรูปโสมสาจารย์และเรื่องพระพุทธรูปทตตะ.....	115
เกาะลังกา.....	124
4 วิเคราะห์การตีความภาพเล่าเรื่องและรูปแบบการแสดงออกภาพเล่าเรื่อง.....	134
การตีความภาพเล่าเรื่อง.....	134
ประเด็นการเลือกสร้างภาพจิตรกรรมเล่าเรื่อง.....	134
ประเด็นลำดับภาพเล่าเรื่องในภาพจิตรกรรม.....	136
รูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่อง.....	141
ประเด็นระเบียบแบบแผนของตำแหน่งภาพเล่าเรื่อง.....	141
ประเด็นความสอดคล้องกับเนื้อหาในคัมภีร์พุทธรูปโสมนิทาน.....	148
ประเด็นการใช้พื้นที่ในการแสดงออกของภาพเล่าเรื่อง.....	149

บทที่	หน้า
<p style="margin-left: 40px;">ความนิยมในภาพจิตรกรรมเล่าเรื่องพระพุทธรูปของพระพุทธรูปไฮโซอาจารย์เดินทางไปสืบ พระพุทธรูปศาสนาในลังกาทวีป ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....</p>	153
5 บทสรุป.....	156
บรรณานุกรม.....	158
ภาคผนวก	165
<p style="margin-left: 40px;">ภาคผนวก ก. ผลงานพระพุทธรูปไฮโซอาจารย์.....</p>	166
<p style="margin-left: 40px;">ภาคผนวก ข. แนวคิดเรื่อง สัจกายนา.....</p>	187
ประวัติผู้วิจัย.....	193

สารบัญญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	รูปเล่มและสภาพของสมุดภาพไตรภูมิออยุธยา เลขที่ 5.....	33
2	แผนที่โบราณ : แสดงภาพรอยพระพุทธบาทที่เกาะลังกา.....	34
3	แผนที่โบราณ : แสดงภาพเกาะลังกาและภาพพระพุทธโฆษาจารย์.....	35
4	ตำหนักพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทธไสสวรรคย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	35
5	ภาพเรือของพระพุทธโฆษาจารย์ (พระพุทธโฆสาจารย์) ไปลังกาพบเรือพระ พุทธที่ตตะกลางทะเล.....	37
6	รูปเล่มและสภาพของสมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก.	37
7	ภาพรวมแสดงการใช้เรือสำเภาเป็นพาหนะเดินทางติดต่อเพื่อเผยแพร่ พระพุทธศาสนา.....	39
8	แผนที่โบราณ : แสดงภาพเมืองต่าง ๆ ในลังกา.....	39
9	อุโบสถวัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร.....	40
10	พระพุทธโฆษาจารย์ (พระพุทธโฆสาจารย์) ไปแปลพระไตรปิฎกที่ลังกา วัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร.....	41
11	อุโบสถวัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	42
12	ภาพเมืองลังกา การเดินทางของพระพุทธโฆษาจารย์ (พระพุทธโฆสาจารย์) ไปลังกาเพื่อแปลพระไตรปิฎกวัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	43
13	อุโบสถวัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร.....	44
14	การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 6 พระพุทธโฆสาจารย์เดินทางไปสืบ พระพุทธศาสนาในลังกา วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร.....	45
15	ตู้พระธรรม กท. 79.1 หอสมุดแห่งชาติท่าवासูกกรี กรุงเทพมหานคร.....	45
16	ภาพเสาชะนวนธงจารึกอักษรไทยเรื่อง “พระพุทธโฆษาจารย์ไปแปล พระไตรปิฎกในลังกาทวีป”.....	46
17	ภาพขยายธงจารึกอักษรไทยเรื่อง “พระพุทธโฆษาจารย์ไปแปลพระไตรปิฎก ในลังกาทวีป”.....	46
18	ภาพพระพุทธโฆษาจารย์ (พระพุทธโฆสาจารย์) ไปแปลพระไตรปิฎกใน ลังกาทวีป ด้านหน้าตู้พระธรรม กท. 79.1.....	47

ภาพที่		หน้า
19	ภาพพระพุทธโฆษาจารย์ (พระพุทธโฆสาจารย์) ไปแปลพระไตรปิฎกใน ลังกาทวีป ด้านข้างซ้ายตู้พระธรรม กท. 79.1.....	47
20	พระพุทธโฆษาจารย์เดินทางไปลังกาทวีปในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5.....	48
21	พระพุทธโฆษาจารย์สงเคราะห์บิดาให้ละจากมิจฉาทิฎฐีก่อนออก เดินทางไป ลังกาทวีป.....	50
22	พระพุทธโฆษาจารย์ออกเดินทางไปลังกาพบพระพุทธที่ตตะระหว่างทาง ตำหนักพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์.....	52
23	พระพุทธโฆษาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาในสมุดภาพ ไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก.	54
24	พระพุทธโฆษาจารย์ออกเดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป วัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร.....	55
25	เรือโดยสารของพระพุทธโฆษาจารย์ วัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร.....	56
26	หญิงรับใช้ทะเลาะกันที่ท่าน้ำเมืองลังกา วัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร.....	57
27	พระพุทธโฆษาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาไปลังกาทวีป วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	58
28	พระพุทธโฆษาจารย์ออกเดินทางไปลังกาและพบพระพุทธที่ตตะระหว่างทาง วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	59
29	พระพุทธโฆษาจารย์เดินทางมาถึงลังกาพบหญิงรับใช้ทะเลาะกัน วัดมหาสมณารามจังหวัดเพชรบุรี.....	60
30	พระพุทธโฆษาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป วัดมหาพฤตมาราม กรุงเทพมหานคร.....	62
31	พระพุทธโฆษาจารย์เดินทางมาถึงลังกาพบหญิงรับใช้ทะเลาะกัน วัดมหาพฤตมาราม กรุงเทพมหานคร.....	63
32	พระพุทธโฆษาจารย์เฝ้าคัมภีร์ วัดมหาพฤตมาราม กรุงเทพมหานคร.....	64
33	พระพุทธโฆษาจารย์เทศนาพระธรรมก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป วัดมหาพฤตมาราม กรุงเทพมหานคร.....	65

ภาพที่		หน้า
34	พระพุทธรูปโสมสาจารย์เทศนาพระธรรม ใกล้พระมหาเจดีย์ วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร.....	66
35	พระพุทธรูปโสมสาจารย์เดินทางไปสืบพุทธศาสนาในลังกาทวีป ด้านหน้าตู้ พระธรรม กท. 79.1. หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี.....	67
36	เรือของพระพุทธรูปโสมสาจารย์เดินทางมาลังกา ตู้พระธรรม กท.79.1 หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี.....	68
37	หญิงรับใช้ที่ทำน้ำเกาะลังกา ตู้พระธรรม กท. 79.1 หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี.....	69
38	พระพุทธรูปโสมสาจารย์ออกเดินทางไปลังกาและพบพระพุทธรูปตัดระหว่างทาง ตู้พระธรรม กท. 79.1.หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี.....	70
39	พระพุทธรูปโสมสาจารย์พำนักอยู่ในโลหปราสาท ตู้พระธรรม กท. 79.1 หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี.....	71
40	พระพุทธรูปโสมสาจารย์เทศนาพระธรรม ตู้พระธรรม กท. 79.1 หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี.....	72
41	พระพุทธรูปโสมสาจารย์เผาแคมگیر ตู้พระธรรม กท. 79.1หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี.....	74
42	ท้าวสักกเทวราชนำแคมگیرวิสุทธิมรรคไปชอน ตู้พระธรรม กท. 79.1 หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี.....	75
43	พระพุทธรูปโสมสาจารย์สงเคราะห์บิดาให้ละมิจฉาปฏิภูมิตำหนักพระพุทธรูปโสมสาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์.....	78
44	ภาพทศชาติตอนวิฑูรชาดก จิตรกรรมฝาผนังวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร.....	79
45	พระตำหนักคำหยาด จังหวัดอ่างทอง.....	80
46	ตำหนักพระพุทธรูปโสมสาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	80
47	ท้าวสักกเทวราชนำแคมگیرวิสุทธิมรรคไปชอน ตู้พระธรรม กท. 79.1. หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี.....	82
48	การพำนักของพระพุทธรูปโสมสาจารย์ในโลหปราสาท ตู้พระธรรม กท. 79.1. หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี.....	82

ภาพที่		หน้า
49	อาคารทรงปราสาท 7 ชั้น ภาพลายปูนปั้นภายในอุโบสถ วัดไผ่ล้อม จังหวัดเพชรบุรี.....	84
50	อาคารชั้นชั้นใช้เป็นที่พักอาศัยของพระภิกษุสงฆ์จำพรรษา ภาพจิตรกรรม ฝาผนังในอุโบสถเก่า วัดจันทบุรี อำเภอเสนาให้ จังหวัดสระบุรี.....	85
51	พระพุทธรูปไสยาจารย์เผาคัมภีร์ ก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร.....	86
52	พระพุทธรูปไสยาจารย์เผาคัมภีร์ก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป ตู้พระธรรม กท. 79.1หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี.....	87
53	พระมหาเจดีย์ในตอมพระพุทธรูปไสยาจารย์เผาคัมภีร์ วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร.....	88
54	เจดีย์ทรงกลม วัดชนะสงคราม กรุงเทพมหานคร.....	89
55	พระมหาเจดีย์ในตอมพระพุทธรูปไสยาจารย์เผาคัมภีร์ ตู้พระธรรม กท. 79.1.....	89
56	เจดีย์มัยยักเจดีย์ ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 6.....	89
57	เจดีย์จุฬามณี ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 8.....	90
58	เจดีย์ทรงเครื่อง วัดสามพิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	91
59	พระสิริศาสนเจดีย์และพระสิริจุมภฏเจดีย์ วัดราชสิทธิาราม กรุงเทพมหานคร.....	91
60	พระพุทธรูปไสยาจารย์เทศนาพระธรรมก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร.....	93
61	พระพุทธรูปไสยาจารย์เทศนาพระธรรมก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป ตู้พระธรรม กท. 79.1.....	93
62	พระพุทธรูปไสยาจารย์พบพระพุทธรูปทตตะ ตำแหน่งพระพุทธรูปไสยาจารย์ วัดพุทธไสยาจารย์.....	95
63	พระพุทธรูปไสยาจารย์พบพระพุทธรูปทตตะ สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก.....	95
64	พระพุทธรูปไสยาจารย์พบพระพุทธรูปทตตะ วัดมหาสมณาราม.....	96
65	พระพุทธรูปไสยาจารย์พบพระพุทธรูปทตตะ ตู้พระธรรม กท. 79.1.....	96
66	พระอินทร์ ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5.....	97
67	พระอินทร์ ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก.....	97
68	พระอินทร์ วัดดาวดึงษาราม.....	97

ภาพที่		หน้า
69	พระอินทร์ ตู๊พระธรรม กท. 79.1.....	97
70	เหล่าเทวดา สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5.....	99
71	เหล่าเทวดา ตำแหน่งพระพุทโธศาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์.....	99
72	เหล่าเทวดา สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก.....	99
73	เหล่าเทวดา วัดดาวดึงษาราม..กรุงเทพมหานคร.....	100
74	เหล่าเทวดา ตู๊พระธรรม กท. 79.1.....	100
75	พ่อค้าบนเรือพระพุทโธทัตตะ ตำแหน่งพระพุทโธศาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์.....	101
76	พ่อค้าชาวตะวันตก ในวัดมหาสมณาราม.....	101
77	พ่อค้าชาวตะวันตก ในตู๊พระธรรม กท. 79.1.....	101
78	ชาวตะวันตก ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 6.....	102
79	ชาวตะวันตก ในภาพลายรดน้ำวังสวนผักกาด.....	102
80	ชาวตะวันตก ในภาพลายรดน้ำตู๊พระไตรปิฎก วัดอนงคาราม ธนบุรี.....	102
81	ชาวตะวันตก ในภาพจิตรกรรมวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	102
82	ฝรั่งวิลันดา ในภาพลายรดน้ำตู๊พระไตรปิฎก วัดอนงคาราม ธนบุรี.....	103
83	ชาวตะวันตก ในภาพจิตรกรรมวัดสุวรรณาราม กรุงเทพมหานคร.....	104
84	ชาวตะวันตก สวมหมวกปีกแคบ ในภาพจิตรกรรมวัดสุวรรณาราม กรุงเทพมหานคร.....	104
85	พ่อค้าเปอร์เซีย สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก.....	105
86	ชาวเปอร์เซีย ในภาพลายรดน้ำตู๊พระไตรปิฎก หอสมุดแห่งชาติ.....	106
87	ชาวเปอร์เซีย ในภาพจิตรกรรมวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	106
88	พ่อค้าชาวจีน บนเรือพระพุทโธทัตตะสมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก.....	107
89	พ่อค้าชาวจีน ในภาพจิตรกรรมวัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร.....	107
90	ภาพชาวจีน ในภาพจิตรกรรมวัดราชบูรณะ.....	108
91	พ่อค้าชาวจีน ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 6.....	108
92	ชาวจีน ในภาพจิตรกรรมที่ตำแหน่งพระพุทโธศาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์.....	108
93	ชาวจีน ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10.....	108
94	ชาวจีน ในภาพจิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร.....	109

ภาพที่		หน้า
95	ชาวจีน ในภาพจิตรกรรมวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร.....	109
96	ชาวจีน ในภาพจิตรกรรมวัดกัลยาณมิตร กรุงเทพมหานคร.....	109
97	ชาวจีน ในภาพจิตรกรรมวัดประดู่ทรงธรรม พระนครศรีอยุธยา.....	109
98	ชาวจีน ในภาพจิตรกรรมวัดประดู่ทรงธรรม พระนครศรีอยุธยา.....	109
99	หญิงรับใช้ ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5.....	111
100	หญิงรับใช้ ในภาพจิตรกรรมวัดดาวดึงษาราม.....	111
101	หญิงรับใช้ ในภาพจิตรกรรมวัดมหาสมณาราม.....	111
102	หญิงรับใช้ ในภาพจิตรกรรมวัดมหาพฤฒาราม.....	112
103	หญิงรับใช้ ในภาพจิตรกรรมตู้พระธรรม กท. 79.1.....	112
104	ผู้หญิงไฉ่ผมทรงเกล้ามวย ในภาพจิตรกรรมวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	113
105	ผู้หญิงไฉ่ผมทรงเกล้ามวย ในภาพจิตรกรรมหอเขียนวังสวนผักกาด.....	113
106	ผู้หญิงไฉ่ผมมวยที่ท้ายทอย ในจิตรกรรมวัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี.....	114
107	การห่มผ้าแถบของผู้หญิง ในภาพจิตรกรรมวัดสุวรรณาราม กรุงเทพมหานคร.....	115
108	ภาพเรือตอนพระพุทโธไสยาจารย์ออกเดินทางไปลังกาและพบเรือ พระพุทโธทัตตะดำหนักพระพุทโธไสยาจารย์ วัดพุทโธสุวรรณีย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	116
109	ภาพเรือพระพุทโธไสยาจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีปและพบเรือพระพุทโธทัตตะ สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก.....	117
110	ภาพเรือพระพุทโธไสยาจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีปและพบเรือ พระพุทโธทัตตะ วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	117
111	ภาพเรือพระพุทโธไสยาจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีปและพบเรือ พระพุทโธทัตตะ ตู้พระธรรม กท. 79.1.....	118
112	ภาพเรือพระพุทโธไสยาจารย์เดินทางถึงลังกา สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5.....	118
113	ภาพเรือพระพุทโธไสยาจารย์เดินทางถึงลังกา วัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร.....	119

ภาพที่		หน้า
114	ภาพเรือพระพุทโธไสยาจารย์เดินทางถึงลังกา วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	119
115	ภาพเรือพระพุทโธไสยาจารย์เดินทางถึงลังกา วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร.....	120
116	ภาพเรือพระพุทโธไสยาจารย์เดินทางถึงลังกา ตู้พระธรรม กท. 79.1.....	120
117	ภาพธงบนเรือพระพุทโธไสยาจารย์ ตู้พระธรรม กท. 79.1.....	122
118	ธงช้างเผือกพื้นธงสีแดง.....	123
119	เกาะลังกา ในตอนพระพุทโธไสยาจารย์ออกเดินทางไปลังกาและพบพระ พุทโธทัตตะระหว่างทางในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาเลขที่ 5.....	124
120	เกาะลังกา ในตอนพระพุทโธไสยาจารย์ออกเดินทางไปลังกาและพบพระ พุทโธทัตตะระหว่างทาง ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก.....	125
121	เกาะลังกา ในตอนพระพุทโธไสยาจารย์เดินทางถึงลังกาทวิป วัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร.....	126
122	เกาะลังกา ในภาพพระพุทโธไสยาจารย์เดินทางไปสืบทอดศาสนาใน ลังกาทวิป วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	126
123	เกาะลังกา ในภาพพระพุทโธไสยาจารย์เดินทางไปสืบทอดศาสนาใน ลังกาทวิป วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร.....	127
124	เกาะลังกา ในภาพพระพุทโธไสยาจารย์เดินทางไปสืบทอดศาสนาใน ลังกาทวิป ตู้พระธรรม กท. 79.1.....	127
125	เกาะลังกา ในภาพพระพุทโธไสยาจารย์เดินทางไปสืบทอดศาสนาใน ลังกาทวิป ตู้พระธรรม กท.79.1.....	128
126	พระบาทลังกา ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5.....	129
127	พระบาทลังกา ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก.....	130
128	พระบาทลังกา ในตู้พระธรรม กท. 79.1.....	130
129	พระบาทลังกา ในภาพปูนปั้นภายในอุโบสถวัดไผ่ล้อม จังหวัดเพชรบุรี.....	131
130	พระบาทลังกา ในภาพจิตรกรรมที่ตำหนักพระพุทโธไสยาจารย์ วัดพุทธไสสวรรคย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	132

ภาพที่	หน้า	
131	ลำดับภาพเล่าเรื่องในภาพจิตรกรรมพระพุทธรูปโสมสาจารย์เดินทาง ไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวิป ตำหนักพระพุทธรูปโสมสาจารย์ วัดพุทธไสสวรรคย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	137
132	ลำดับภาพเล่าเรื่องในภาพจิตรกรรมพระพุทธรูปโสมสาจารย์เดินทางไปสืบ พระพุทธศาสนาในลังกาทวิป วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	137
133	ลำดับภาพเล่าเรื่องในภาพจิตรกรรมพระพุทธรูปโสมสาจารย์เดินทางไปสืบ พระพุทธศาสนาในลังกาทวิป วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร.....	138
134	ลำดับภาพเล่าเรื่องในภาพจิตรกรรมพระพุทธรูปโสมสาจารย์เดินทางไปสืบ พระพุทธศาสนาในลังกาทวิป ด้านข้างซ้ายตู้พระธรรม กท. 79.1.....	139
135	ลำดับภาพเล่าเรื่องในภาพจิตรกรรมพระพุทธรูปโสมสาจารย์เดินทางไปสืบ พระพุทธศาสนาในลังกาทวิป ด้านหน้าตู้พระธรรม กท. 79.1.....	139
136	ลำดับภาพเล่าเรื่องที่ถูกต้องของภาพเล่าเรื่องพระพุทธรูปโสมสาจารย์เดินทางไป สืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวิป ด้านข้างซ้ายตู้พระธรรม กท. 79.1.....	140
137	ลำดับภาพเล่าเรื่องที่ถูกต้องของภาพเล่าเรื่องพระพุทธรูปโสมสาจารย์เดินทางไป สืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวิป ด้านหน้าตู้พระธรรม กท. 79.1.....	140
138	ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธรูปโสมสาจารย์ออกเดินทางไปยังลังกาทวิปและ พบพระพุทธทตตะ ตำหนักพระพุทธรูปโสมสาจารย์ วัดพุทธไสสวรรคย์.....	142
139	ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธรูปโสมสาจารย์ออกเดินทางไปยังลังกาทวิปและ พบพระพุทธทตตะ สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก.....	142
140	ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธรูปโสมสาจารย์ออกเดินทางไปยังลังกาทวิปและ พบพระพุทธทตตะ วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	143
141	ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธรูปโสมสาจารย์ออกเดินทางไปยังลังกาทวิปและ พบพระพุทธทตตะ ตู้พระธรรม กท. 79.1.....	143
142	ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธรูปโสมสาจารย์ออกเดินทางถึงลังกาทวิป สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5.....	144
143	ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธรูปโสมสาจารย์ออกเดินทางถึงลังกาทวิป วัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร.....	144

ภาพที่	หน้า	
144	ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางถึงลังกาทวีป วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	145
145	ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางถึงลังกาทวีป วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร.....	145
146	ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางถึงลังกาทวีป ตู้พระธรรม กท. 79.1.....	146
147	ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสจารย์เฝ้าคัมภีร์และตอน พระพุทธโฆสจารย์เทศนาพระธรรม วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	147
148	ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสจารย์เฝ้าคัมภีร์และตอน พระพุทธโฆสจารย์เทศนาพระธรรม ตู้พระธรรม กท. 79.1.....	147
149	การใช้พื้นที่ในการแสดงออกของภาพเล่าเรื่อง พระพุทธโฆสจารย์เดินทาง ไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป วัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร.....	150
150	การใช้พื้นที่ในการแสดงออกของภาพเล่าเรื่อง พระพุทธโฆสจารย์เดินทาง ไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	151
151	การใช้พื้นที่ในการแสดงออกของภาพเล่าเรื่อง พระพุทธโฆสจารย์เดินทาง ไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร.....	151
152	การใช้พื้นที่ในการแสดงออกของภาพเล่าเรื่อง พระพุทธโฆสจารย์เดินทาง ไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป ทางด้านหน้าตู้พระธรรม กท. 79.1.....	152
153	การใช้พื้นที่ในการแสดงออกของภาพเล่าเรื่อง พระพุทธโฆสจารย์เดินทาง ไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป ทางด้านข้างซ้ายตู้พระธรรม กท. 79.1.....	152

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา (Statements and problematic of the problems)

“พระพุทโธสมาจารย์”¹ เป็นชื่อของพระเถระสำคัญรูปหนึ่งในพระพุทธศาสนา เป็นอรรถกถาจารย์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดและมีผลงานมากที่สุด² ตามความเชื่อของชาวลังกาเชื่อว่าท่านได้เกิดมาในโลกนี้เพื่อทำประโยชน์อันยิ่งใหญ่โดยเฉพาะ นั่นคือ ด้านการเขียนอรรถกถาภาษาบาลี อันเป็นหนทางสำคัญที่ช่วงผดุงปริยัติศาสนา หรือการศึกษาในพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่และพัฒนามาจนถึงขีดสุด³

ประวัติของท่านมีกล่าวไว้ในหลายคัมภีร์ เช่น ธรรมสังคหะ จุฬาสัทธัมมสังคหะ ญาโณทยกกรรม วังสทีปนี วิสุทธิมรรค มหาราชวงศ์ สังคีตยวงศ์ มหาวงส์ พุทโธสมาธิทาน พุทโธสมาธิประวัติ เป็นต้น

ตามประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่กล่าวถึง การทำสังคายนาครั้งที่ 6⁴ ก็ดีในหนังสือพุทโธสมาธิทานและในหนังสือมหาวงส์ก็ดี ได้เล่าความสอดคล้องต้องกันว่า พระพุทโธสมาจารย์ เป็นนามของพระเถระอินเดียรูปหนึ่ง เกิดในสกุลพราหมณ์ เรียนจบไตรเพท เป็นนักพูด นักปราชญ์ที่มีชื่อเสียงโด่งดังมาตั้งแต่เป็นฆราวาส ต่อมาเกิดความสนใจในพระพุทธศาสนาลัทธิหินยานจึงขอเป็นศิษย์ของพระเรวัตเถระผู้มีชื่อเสียงอยู่ในเวลานั้น เมื่อได้บวชเป็นบรรพชิตแล้วได้ศึกษาพระพุทธศาสนาจนแตกฉานในเวลาอันสั้น ได้แสดงความสามารถให้ปรากฏด้วยการแต่งหนังสือไว้หลายคัมภีร์ เช่น คัมภีร์ญาโณทยกกรรม คัมภีร์ธรรมสังคหะ คัมภีร์อรรถ

¹ ชื่อนามพระพุทโธสมาจารย์ สกัดด้วยตัว ส. ตามชื่อในคัมภีร์พุทโธสมาธิทาน คัมภีร์วังสมาลีนี้ และคัมภีร์พุทโธสมาธิประวัติ ซึ่งเป็นคัมภีร์หลักที่ใช้ในการวิจัย

² สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), 276.

³ E.W. Adikaram, Early History of Buddhism in Ceylon (Colombo: M.D. Gunasena & Co., Ltd., 1953), 2.

⁴ การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งสำคัญที่ปรากฏในพระบาลีมี 9 ครั้ง การทำสังคายนาครั้งที่ 6 กระทำ ณ มหาวิหาร ประเทศลังกา เมื่อ พ.ศ. 956 โดยพระพุทโธสมาธิ แปลอรรถกถาพระไตรปิฎกจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลีในรัชสมัยพระเจ้ามหายานาม ทางลังกาไม่ถือเป็นการสังคายนา ดูรายละเอียดเพิ่มเติม พงษ์ผลา, ประวัติวรรณคดีบาลี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2535), 44-45.

สาตินี้ปกครอง และคัมภีร์ปริตตฎฐกถา เป็นต้น พระเวทย์เถระผู้เป็นอาจารย์เห็นศิษย์มีความสามารถจึงส่งท่านไปปฏิบัติงานสำคัญในประเทศลังกา นั่นคือ การแปลหนังสือพระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถา ซึ่งเป็นภาษาสิงหล (ลังกา) กลับมาเป็นภาษามคธ (บาลี) ซึ่งนับเป็นการฟื้นฟูเกียรติภูมิครั้งสำคัญยิ่งให้แก่ดินแดนแห่งพระพุทธองค์ ในคัมภีร์ปัญญาโทยปกรณ์และธัมมสังคหะ ได้กล่าวว่า พระพุทธโฆสะอาจารย์ แปลหนังสือเสร็จในปี พ.ศ. 956 ในรัชสมัยพระเจ้ามณฑลงานงานคันทว่า รวบรวมหลักฐานทางพุทธศาสนาแปลเป็นภาษามคธครั้งนี้ จึงถือว่าเป็นการจัดทำสังคายนาครั้งที่ 6 นับจากที่ทำมาแล้วในอินเดีย และในการไปลังกาครั้งนี้พระพุทธโฆสะอาจารย์ยังได้รจนาคัมภีร์ที่สำคัญทางพุทธศาสนาไว้หลายเรื่อง เช่น อรรถกถาธรรมบท หนังสือ วิสุทธิมรรค เป็นต้น ซึ่งคณะสงฆ์ไทยได้ใช้เป็นหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมฝ่ายบาลีมาจนทุกวันนี้⁵

นอกจากความมีชื่อเสียงในการแต่งคัมภีร์แล้ว ชื่อนามของท่านได้ปรากฏในเรื่องสมณศักดิ์ราชทินนามของไทยตามหลักฐานในตำนานคณะสงฆ์⁶ นาม**พระพุทธโฆษาจารย์**⁷ เป็นราชทินนามเก่าแก่ที่ไทยเราได้ตั้งเป็นราชทินนามสมณศักดิ์ชั้นสูงของสังฆนายกถวายแด่พระเถระผู้ทรงเกียรติคุณสูงสุดในด้านคันถธุระ⁸ มาตั้งแต่สมัยอยุธยา⁹ และเมื่อเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5 สมณศักดิ์ราชทินนามพระพุทธโฆษาจารย์ยังคงปรากฏในตำแหน่งพระราชาคณะผู้ใหญ่ด้วย¹⁰

ในตำนานคณะสงฆ์พระนิพนธ์สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ ได้กล่าวถึง **นามพระพุทธโฆษาจารย์** ว่าได้แบบอย่างมาจากลังกา ดังความว่า “...นาม**พระพุทธโฆษาจารย์**...นี้ไทยเราได้มาจากลังกาเป็นแน่ไม่ต้องสงสัย เพราะนาม**พระพุทธโฆษาจารย์** เชื่อได้ว่า มาแต่นาม**พระพุทธโฆษาจารย์** ชาวเมืองพุทธคยาในมัธยมประเทศ ซึ่งเป็นผู้เกี่ยวข้องกับคันถธุระ...”¹¹

⁵ ดูรายละเอียดเพิ่มเติม. พระพุทธโฆสะจารย์, วิสุทธิมรรคแปล ภาค 1 ตอน 1 ฉบับของมหาหมกุฏราชวิทยาลัย (กรุงเทพฯ:มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2512), ข.

⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์ (ม.ป.ท., 2518. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูพิณิจสมาจารย์ 2518), 22.

⁷ ชื่อ**นามพระพุทธโฆษาจารย์** สะกดด้วย ษ ตามชื่อราชทินนามสมณศักดิ์**พระพุทธโฆษาจารย์** ที่ปรากฏในหนังสือราชวาทชาดก และหนังสืออรรถธรรมปริศนา. อ้างจาก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, 12-23.

⁸ คันถธุระ หมายถึง ธุระฝ่ายคัมภีร์ ธุระคือ การเรียนพระคัมภีร์ การศึกษาปริยัติธรรม.

⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, 22.

¹⁰ เก็บความจาก พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาสมมตอมรพันธุ์, เรื่องการจัดพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542), 5-9.

¹¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, 174.

จากหลักฐานทางเอกสารโบราณดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นทำให้ทราบว่า ในแวดวง การศึกษามีความสนใจที่จะศึกษาประวัติพระพุทโธไสยาจารย์ การเดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนา ในลังกาทวีป และผลงานของท่านจำนวนมาก เพื่อให้ทราบถึงประวัติทางพระพุทธศาสนา ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา รวมถึงที่มาแห่งสมณศักดิ์ราชทินนามในประเทศไทย เป็นต้น

ในส่วนของงานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องพระพุทโธไสยาจารย์ โดยเฉพาะในเรื่อง พระพุทโธไสยาจารย์เดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปแล้ว พบว่ามีการศึกษาเรื่องนี้ น้อยมาก หรือถ้ามีการศึกษาก็จะศึกษาองค์ประกอบส่วนเล็กน้อยที่อาจเกี่ยวข้องหรืออยู่ในเรื่อง พระพุทโธไสยาจารย์เดินทางไปลังกาทวีป ซึ่งมีใช้ภาพโดยรวมทั้งหมดของเรื่อง ตัวอย่างเช่น บทความของศรีธัญ ทอพาน เรื่องพุทโธไสยานิทานหรือตำนานพระสงฆ์ไทยไปลังกา ในวารสาร เมืองโบราณปีที่ 24 ฉบับที่ 1 เดือนมกราคม – มีนาคม 2541 หน้า 98 - 114 ได้กล่าวถึงประวัติ พระพุทโธไสยาจารย์จากหนังสือพุทโธไสยานิทาน และใช้งานศิลปกรรมที่พบในประเทศไทย ประกอบคำบรรยาย โดยอธิบายตัวงานศิลปกรรมเพียงเล็กน้อย บทความของ วรวิภา ฌ สงขลา เรื่อง จิตรกรรมฝาผนังบันทึกเรื่องการสังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดมหาพฤฒาราม ใน วารสารศิลปากร ปีที่ 31 ฉบับที่ 1 เดือนกรกฎาคม – สิงหาคม 2530 หน้า 49 – 54 กล่าวถึง ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดมหาพฤฒาราม ในเรื่องการสังคายนาพระไตรปิฎก ตั้งแต่ครั้งที่ 1 – ครั้งที่ 9 (เรื่องพระพุทโธไสยาจารย์ จัดอยู่ในสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 6) โดยใช้งานศิลปกรรม ประกอบคำบรรยาย เป็นต้น

ทั้งนี้แม้ว่าชื่อของ พระพุทโธไสยาจารย์ จะมีชื่อเสียงอย่างมากในประวัติพุทธศาสนา และประวัติวรรณคดีบาลี แต่ในงานศิลปกรรมแล้วเรื่องพระพุทโธไสยาจารย์ยังไม่เป็นที่รู้จัก กว้างขวางนักเมื่อเทียบกับวรรณกรรมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเรื่องอื่น ๆ ที่เป็นที่รู้จักกันดี โดยทั่วไป ทั้งที่มีตัวอย่างหลักฐานทางศิลปกรรมซึ่งพอจะศึกษาได้จำนวนหนึ่ง ทั้งนี้รวมถึงการ ตีความภาพเล่าเรื่องพระพุทโธไสยาจารย์เดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปยังไม่ เป็นที่รู้จักและเข้าใจเนื้อเรื่องว่าเป็นอย่างไร

ตัวอย่างหลักฐานทางศิลปกรรมที่พบในประเทศไทย เรื่องพระพุทโธไสยาจารย์ เดินทาง ไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปพบทั้งงานประติมากรรมและจิตรกรรม แต่ทั้งนี้งาน ประติมากรรมพบน้อยกว่า ดังตัวอย่างที่ประติมากรรมปูนปั้นวัดไผ่ล้อม จ.เพชรบุรี ศิลปะอยุธยา ขณะที่ในงานจิตรกรรมพบตัวอย่างหลักฐานที่สามารถศึกษาได้มากกว่า โดยพบตัวอย่าง หลักฐานตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและเป็นงานจิตรกรรมที่ต่างเทคนิคกัน

สมัยอยุธยาพบตัวอย่างหลักฐานในสมุดภาพแผนที่ไตรภูมิโลกสัตตฐานว่าด้วยตอนนิริยะ กถาถึงเทวภคาเลขที่ 5 ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 22¹² จิตรกรรมฝาผนังที่ตำหนักพระพุทโธศาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ จ.พระนครศรีอยุธยา อายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 23¹³ สมัยธนบุรีพบตัวอย่างหลักฐาน ในสมุดภาพไตรภูมิฉบับธนบุรี เลขที่ 10/ก. ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 24¹⁴ สมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้นพบตัวอย่างหลักฐานในจิตรกรรมฝาผนังวัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร สมัย รัชกาลที่ 3¹⁵ วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี สมัยรัชกาลที่ 4¹⁶ วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร สมัยรัชกาลที่ 4¹⁷ และตู้พระธรรมกท.79.1¹⁸ หอสมุดแห่งชาติท่าवासูกกรี

เหตุผลดังกล่าวข้างต้นจึงเห็นว่าควรจะได้ทำการศึกษางานศิลปกรรม โดยเฉพาะงานด้าน จิตรกรรม เรื่องพระพุทโธศาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทโธศาสนาในลังกาทวีป ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น เพื่อความเข้าใจในการตีความภาพเล่าเรื่อง รูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่อง รวมถึงการวิเคราะห์ตีความภาพเล่าเรื่องและเปรียบเทียบรูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่อง

2. ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา (Goal and objective)

2.1 ศึกษาแหล่งที่มาและประวัติพระพุทโธศาจารย์ เพื่อทำความเข้าใจการตีความ ภาพเล่าเรื่องพระพุทโธศาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทโธศาสนาในลังกาทวีป

¹² สัมภาษณ์ พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ, ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณ หอเอกสาร โบราณ หอสมุดแห่งชาติ ท่าवासูกกรี, 6 พฤษภาคม 2552.

¹³ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา : งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2550), 187.

¹⁴ กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา – กรุงธนบุรี เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : กรม ศิลปากร, 2542. พิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ. 5 ธันวาคม 2542), 7.

¹⁵ สันติ เล็กสุขุม, จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3: ความคิดเปลี่ยนการส่งออกก็เปลี่ยนตาม (กรุงเทพฯ : ด้านสุนทรภะการพิมพ์, 2548), 136.

¹⁶ วิยะดา ทองมิตร, จิตรกรรมแบบสากลสกุลช่างขรัวอินโข่ง (พระนคร : ศูนย์ส่งเสริมและค้นคว้า ศิลปวัฒนธรรมไทย), 17.

¹⁷ ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ. ปากน้ำ], ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย : วัดมหาพฤฒาราม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 253), 52.

¹⁸ ไม่ทราบว่าเป็นผู้สร้างในพุทธศักราชใด ทราบแต่เพียงเป็นผู้มีชื่อช่างสมัยรัตนโกสินทร์ อ่างจาก ก่อง แก้ว วีระประจักษ์, กล้วยทอง ภาค 2 (สมัยรัตนโกสินทร์ตอนที่ 1 กท.1 – กท.95) (กรุงเทพฯ : สำนักงาน เสริมสร้างเอกลักษณ์แห่งชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2529), 281.

2.2 ศึกษาการตีความภาพเล่าเรื่องและรูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องพระพุทธรูปของพระพุทธรูปในปางพระพุทธรูปในปางกัทวีปในงานจิตรกรรมตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

2.3 วิเคราะห์การตีความภาพเล่าเรื่องและเปรียบเทียบรูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องพระพุทธรูปของพระพุทธรูปในปางกัทวีปในงานจิตรกรรมตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

3. สมมติฐานของการศึกษา(Hypothesis to be tested)

3.1 ที่มาของภาพเล่าเรื่องพระพุทธรูปของพระพุทธรูปในปางกัทวีปมาจากคัมภีร์พุทธรูปนิทาน

3.2 การตีความภาพเล่าเรื่องพระพุทธรูปของพระพุทธรูปในปางกัทวีป ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีความเชื่อมโยงกับคัมภีร์พุทธรูปนิทาน แต่การแสดงออกและการถ่ายทอดภาพเล่าเรื่องในแต่ละตัวอย่างที่ศึกษา มีบางแห่งเลือกถ่ายทอดฉากหรือตอนที่สำคัญทั้งหมดอย่างละเอียด ในขณะที่ส่วนใหญ่ของตัวอย่างที่ศึกษาเลือกเฉพาะฉากหรือตอนที่สำคัญเพียง 1 หรือ 2 ฉากเท่านั้น ทั้งนี้ได้มีความเกี่ยวข้องกับด้านเทคนิคของจิตรกรรมที่ต่างกันหรือข้อจำกัดของพื้นที่ที่ใช้เล่าเรื่อง

3.3 รูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องพระพุทธรูปของพระพุทธรูปในปางกัทวีป มีบางลักษณะที่คงเดิมตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น และมีบางลักษณะที่แตกต่างไปบ้างตามยุคสมัยสังคมแต่ละสมัย

4. ขอบเขตการศึกษา(Scope of delimitation of the study)

ขอบเขตการศึกษาในครั้งนี้เน้นการศึกษาด้านการตีความภาพเล่าเรื่อง รูปแบบการแสดงออกของภาพเรื่อง วิเคราะห์ตีความภาพเล่าเรื่องและเปรียบเทียบรูปแบบการแสดงออกของภาพเรื่องในงานจิตรกรรมพระพุทธรูปของพระพุทธรูปในปางกัทวีป ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อันได้แก่ตัวอย่างงานจิตรกรรมดังนี้ สมุดภาพแผนที่ไตรภูมิโลกทัศน์ฐานว่าด้วยตอนนิริยะกถาถึงเทวกถา เลขที่ 5 จิตรกรรมฝาผนังตำหนักพระพุทธรูปของพระพุทธรูป วัดพุทธไสยาสน์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สมุดภาพไตรภูมิฉบับธนบุรี เลขที่ 10/ก. จิตรกรรมฝาผนังวัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร และตู้พระธรรม เลขที่ 79.1 หอสมุดแห่งชาติท่าवासูกกรี

5. ขั้นตอนการศึกษา(Process of the study)

5.1 เก็บรวบรวมข้อมูลและเอกสารจากแหล่งข้อมูล คือ

5.1.1 แหล่งข้อมูลปฐมภูมิ โดยการสำรวจเก็บข้อมูลภาคสนาม บันทึกภาพ ผัง รายละเอียด ภาพจากแหล่งจิตรกรรมต่าง ๆ

5.1.2 แหล่งข้อมูลทุติยภูมิ โดยรวบรวมจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง และเป็นประโยชน์ต่อการวิจัย ทั้งด้านศิลปะ ประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา และประวัติวรรณคดี

5.2 จัดระเบียบข้อมูลและเอกสาร โดยการศึกษา จำแนก และจัดกลุ่มข้อมูลตามเนื้อหาเรื่องราวที่ต้องการศึกษา ประเมินค่า และลำดับความสำคัญของข้อมูลโดยแยกข้อมูลสำคัญออกจากข้อมูลทั่วไป

5.3 ดำเนินการวิเคราะห์วิจัยข้อมูล โดยนำข้อมูลหลักฐานทั้งหมดมาเป็นพื้นฐานในการพิจารณาศึกษาวิเคราะห์ประมวลความการตีความภาพเล่าเรื่อง รูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่อง วิเคราะห์การตีความภาพเล่าเรื่องและเปรียบเทียบรูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่อง ในงานจิตรกรรมเรื่องพระพุทโธเสด็จจาริกเดินทางไปสืบทอดศาสนาในลังกาทวิป ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

5.4 เขียนเอกสาร และเสนอผลงานการศึกษา

6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

6.1 เป็นการขยายขอบเขตความรู้อันจะเป็นประโยชน์ในการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ ศิลปะ ประวัติศาสตร์พระพุทโธศาสนา และประวัติวรรณคดีบาลี

6.2 ทำให้เข้าใจการตีความภาพเล่าเรื่อง รูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องในงานจิตรกรรมเรื่องพระพุทโธเสด็จจาริกเดินทางไปสืบทอดศาสนาในลังกาทวิป ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

6.3 ตระหนักในคุณค่าของจิตรกรรมที่ควรอนุรักษ์ดูแลรักษา

7. ข้อตกลงเบื้องต้น

ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยขอเขียนชื่อนามพระพุทโธเสด็จจาริก สະกດด้วยตัว ส. ตามชื่อนามพระพุทโธเสด็จจาริกที่ปรากฏตามคัมภีร์หลักที่ใช้ในการศึกษาซึ่งได้แก่ คัมภีร์พุทโธเสด็จนิทาน คัมภีร์วังสมาลีณี คัมภีร์พุทโธเสด็จสุปปัตติ

บทที่ 2 ประวัติพระพุทโธศาจารย์

พระพุทโธศาจารย์เป็นพระเถระสำคัญยิ่งรูปหนึ่งในวงการพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทยและแห่งโลก แม้ท่านจะมีได้มีชาติภูมิอยู่ในประเทศไทย แต่พุทธศาสนิกชนคนไทยก็ยอมรับนับถือมาตั้งแต่พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทของลัทธิลังกาวงศ์ได้แผ่เข้าสู่ประเทศไทยเมื่อประมาณ พ.ศ.1900¹ ทั้งนี้เพราะพระพุทโธศาจารย์รูปนี้เป็นผู้ที่ท่านผู้รู้ภาษาบาลีทั่วไปได้ยอมรับว่า ท่านเป็นพระอรรถกถาจารย์ชั้นยอดเยี่ยม รจนาคัมภีร์ทางพุทธศาสนาภาษาบาลีหรือภาษามคธไว้มากมายยากที่จะมีผู้เสมอได้ นอกจากนี้คัมภีร์อรรถกถาที่ท่านได้รจนานั้นครอบคลุมคัมภีร์หลักที่สำคัญทางพุทธศาสนาทั้ง 3 คัมภีร์ อันได้แก่ อรรถกถาพระสูตร อรรถกถาพระวินัย อรรถกถาพระอภิธรรม²

ควรกล่าวด้วยว่า ในวงการศึกษพระพุทธศาสนาของไทยได้จัดหลักสูตรโดยใช้คัมภีร์ที่ท่านแต่งไว้ตั้งแต่เปรียญธรรม 3 ประโยค คือ อรรถกถาธรรมบท จนถึงเปรียญธรรม 9 ประโยค ซึ่งเป็นขั้นสูงสุด คือ วิสุทติมรรค³

เนื่องด้วยความเป็นนักปราชญ์ของท่านทำให้คนไทยแต่เดิมนับถือว่า ท่านพระพุทโธศาจารย์เป็นแม่แบบของผู้มีปัญญาอันเลิศ ดังข้อความในนิราศวัดเจ้าฟ้า เณรหนูพัด ซึ่งสุนทรภู่สมมติให้เป็นผู้เขียนนิราศเรื่องนี้⁴ ได้อธิบายกับหลวงพ่อบุญเชิงที่อยู่ยาวว่า

**มาเคารพพบพุทโธปฏิมา
ขอผลอาานิสงส์จงสำเร็จ
แม้ยังไปไม่ถึงที่พระนิฤพาน
จะพากเพียรเรียนวิสัยแต่ไตรเพท**

**เป็นมหาอัศจรรย์ในสันดาน
สรรเพชญ์พันหลงในสงสาร
ขอสำราญราคือยาปีทา
ให้วิเศษแสนเอกทั้งเลขมา**

¹ ประพัฒน์ ตริณรงค์, “พระพุทโธศาจารย์ไปลังกา,” วารสารไทย 13, 50 (เมษายน 2536): 22-30.

² สัมภาษณ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิต, อาจารย์ประจำคณะพุทธศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 15 สิงหาคม 2552.

³ ประพัฒน์ ตริณรงค์, “พระพุทโธศาจารย์ไปลังกา,” 22.

⁴ นิราศวัดเจ้าฟ้า แต่งราว พ.ศ. 2375 เมื่อครั้งที่สุนทรภู่อุปสมบทเป็นพระภิกษุแต่แต่งเป็นสำนวน เณรพัด ผู้เป็นบุตร อ่างจาก กรมศิลป์ากร, “คำนำ,” ใน ชีวิตและงานของสุนทรภู่, พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพฯ: องค์การคำของคุรุสภา, 2528), 4.

แม่นรักใคร่ให้คนนั้นกรรณา
 ขอรู้อำคำแปลแก้วิมุตติ
 มีกำลังตั้งมาพะสามเณร

ชนมายืนเท่าเขาพระเมรุ
 เหมือนพระพุทโธษามหาเถร.⁵
 รู้จัดเจนแจ่งจบทั้งภพไตร⁶

1. ประวัติพระพุทโธษามหาเถร

ประวัติพระพุทโธษามหาเถรปรากฏในคัมภีร์ประเภท ตำนาน พงศาวดารหรือวงศ์ปกรณ⁷ ได้แก่

1. คัมภีร์มหาวงศ์ แต่งในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 6 (พุทธศตวรรษที่ 10) ในประเทศลังกา แต่งโดยท่านมหานามะ⁸ ในปริจเฉทที่ 37 เรื่องของพระเจ้ามหาเสนาะ

⁵ มีการเขียนชื่อนาม พระพุทโธษามหาเถร นี้เป็น 2 อย่าง คือ พระพุทโธษามหาเถร (พระพุทโธษะ) และ พระพุทโธษามหาเถร (พระพุทโธษะ) ทั้งนี้เนื่องมาจากไทยเราแต่เดิมนิยมใช้ ษ ฤๅษี เป็นตัวสะกดการันต์แทน ส เสือ ในภาษาบาลี อ่างจาก ศรัณย์ ทองปาน, “พุทโธษนิทานหรือตำนานพระสงฆ์ไทยไปลังกา,” เมืองโบราณ 24, 1 (มกราคม - มีนาคม 2541): 98. และควรดูเพิ่มเติมในความเป็นมาแห่งสมณศักดิ์และราชทินนามพระพุทโธษามหาเถรดังจะกล่าวต่อไป.

⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ชีวิตและงานของสุนทรภู่, พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2528), 179.

⁷ วงศ์ปกรณ หมายถึง วรรณคดีภาษาบาลีประเภทหนึ่งที่ใช้คำว่า วงศ์ หรือ วงศ์ อยู่ในชื่อเรื่อง อาจเป็นต้นคำ หรือท้ายคำก็ได้ ในลักษณะต่อไปนี้

- ก. หนังสือพงศาวดาร เช่น มหาวงศ์ ที่ปวงศ ศาสนวงศ วงศ์สมาลินี ฯลฯ มักแทรกอลังการปาฏิหาริย์เหลือเชื่อเข้าในเนื้อเรื่องมากบ้างน้อยบ้าง
- ข. ตำนานปฐนียสถาน และปฐนียวัตถุต่าง ๆ เช่น มหาโพธิวงศ (ตำนานต้นมหาโพธิท้าววงศ (ตำนานพระทันตธาตุ) ฯลฯ
- ค. เรื่องอนาคตที่ไกลมาก มีเรื่องเดียว คือ อนาคตวงศ
- ง. โดยอ้อมหมายรวมถึงตำนานประวัติงานเขียนคัมภีร์ต่าง ๆ ด้วย เช่น คัมภีร์คันทวงศ คัมภีร์ในแนววงศ์ปกรณ แม้ไม่มีคำว่า วงศ์ หรือ วงศ์ อยู่ในชื่อเรื่อง แต่สาระเนื้อหาก็คงแสดงประวัติเหตุการณ์ทางศาสนาและบ้านเมือง รวมทั้งประวัติพระพุทโธรูป ประวัติการเขียนคัมภีร์ หรือบุคคลสำคัญทางศาสนาคล้ายกับงานกลุ่มแรก อาทิ คัมภีร์ทันตธาตุพิธาน สิบึงคนิทาน ชินกาลมาลี สัมมัมมสังคหะ พุทโธษนิทาน พุทโธษสุปตติ ฯลฯ ดูเรื่อง คัมภีร์ประเภทตำนาน พงศาวดาร หรือ วงศ์ปกรณ อ่างจาก บาลีพุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลินีวีลาสินี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มิ่งเมือง, 2544), 219-220.

⁸ สุภาพรพรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), 402.

2. **คัมภีร์วังสมาลีณี ตอน มหาวังสมาลีณีวิลาสินี** เนติช รุจิรุจนะ เห็นว่า ผลงานที่เขียนแต่งขึ้นในล้านนาในพุทธศตวรรษที่ 19⁹ ในขณะที่งานวิจัยอีกชิ้นหนึ่งสันนิษฐานว่าควร แต่งขึ้นในดินแดนล้านนาเช่นกัน แต่ช่วงเวลาน่าจะเป็นพุทธศตวรรษที่ 20-21¹⁰ ในเรื่อง พุทธโฆสนวนิทาน

3. **คัมภีร์สัทธัมมสังคหะ** แต่งในระหว่างปี พ.ศ. 1913-1931 ในอยุธยารัชสมัยพระบรมราชาธิราช แต่งโดยท่านพระธรรมกิตติมหาสามี¹¹ ในปริจเฉทที่ 7 พรรณนาเรื่องการปริวรรตอรรถกถาพระไตรปิฎก

4. **คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์** แต่งขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2060 - 2071 โดยท่านรัตนปัญญาเถระ ชาวเมืองเชียงใหม่¹² ในเรื่องพระพุทโฆสอาจารย์ปลั่งกาทวิป

5. **คัมภีร์อุพัทธัมมสังคหะ** แต่งในพุทธศตวรรษที่ 21¹³ สมัยอยุธยา แต่ไม่ทราบว่าเป็นผลงานของใคร¹⁴ ในปริจเฉทที่ 7 พรรณนาเรื่อง การปริวรรตอรรถกถาพระไตรปิฎก

6. **คัมภีร์พุทธโฆสูปัถิ** แต่งประมาณตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 (พุทธศตวรรษที่ 21) โดยพระมหามังคละเถระชาวพม่า¹⁵ ในปริจเฉทที่ 1-8 ประวัตินิพนธ์พระพุทโฆสอาจารย์

⁹ เนติช รุจิรุจนะ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์วังสมาลีณี” (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), 553.

¹⁰ Balee Buddharaksa, “Vamsamalini, Chapters I – IX : A Critical Study of Palmleaf Texts” (Ph.D. Thesis in Pali, Sanskrit & Buddhist Studies, Benares, 1991), 44–45.

¹¹ เสนาะ ผดุงฉัตร, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2530), 133.

¹² กรมศิลปากร, “คำนำ,” ใน ชินกาลมาลีปกรณ์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สามมิตร, 2515). พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางทองคำ สุวรรณิชกุล 2515), ก.

¹³ Likhit Likhitanon, “The Pali Literature of Thailand” (Ph.D. Thesis Submitted to Faculty of Arts, Magadh University, 1969), 256.

¹⁴ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 242.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 287.

7. **คัมภีร์ญาโณทัยปกรณ**¹⁶ แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 ที่อยุธยาในสมัยพระเจ้าทรงธรรม¹⁷ ในเรื่องกำเนิดพระพุทธโฆสะชาวพุทธคยา

8. **คัมภีร์สังคิตยวงศ์** แต่งใน พ.ศ. 2332 กรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยท่านสมเด็จพระวันรัตน์¹⁸ ในปริจเฉทที่ 2 ว่าด้วยสังคายนาในลังกาทวีป 4 ครั้ง เรื่องว่าด้วยจารพระไตรปิฎกลงในโบลาน นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 6 พระพุทธโฆสะแปลธรรมที่ลังกา และปริจเฉทที่ 4 ว่าด้วยพระพุทธันตธาตุไปประดิษฐานในประเทศต่าง ๆ เรื่อง พระพุทธทศทัตกับพระพุทธโฆสะไปแปลสืฬภาษาที่เกาะลังกา แล้วนำพระธาตุมาประดิษฐานไว้ในชมพูทวีป

9. **คัมภีร์ศาสนวงศ์** ไม่ได้กล่าวว่าจะแต่งในปี พ.ศ. ไต กล่าวแต่เพียงว่าแต่งเสร็จเมื่อ จุลศักราช 1223 (พ.ศ. 2405) โดยท่านพระปัญญาสามี พระภิกษุชาวพม่า¹⁹ ในสมัยแปลพระสูตรเป็นภาษาสืฬ

10. **คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน** ไม่ปรากฏว่าแต่งในปีใด แต่น่าจะแต่งหลังคัมภีร์วงสมาลินี เนื่องด้วยในหน้าคำนำกล่าวว่า ความในพุทธโฆสนิทานคล้ายกันกับความในวงสมาลินี ซึ่งดูเหมือนจะถอดความมาจากคัมภีร์วงสมาลินีมาแต่ง²⁰ ผู้แต่งคือท่านมงคลมหาเถร²¹ ในปริจเฉทที่ 1-8 ประวัติพระพุทธโฆสะจารย์

¹⁶ คัมภีร์มหาวงส์ ได้เล่าประวัติพระพุทธโฆสะจารย์ว่าท่านได้แต่งคัมภีร์ญาโณทัยปกรณ ตั้งแต่เมื่อท่านอยู่ที่อินเดีย ภายหลังจากที่ได้บวชและศึกษาพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาไม่นาน แต่ไม่เคยมีผู้ใดพบต้นฉบับคัมภีร์ญาโณทัยปกรณดังกล่าว คัมภีร์ญาโณทัยปกรณที่กล่าวในที่นี้เป็นผลงานคนละเรื่องกับคัมภีร์ญาโณทัยปกรณของพระพุทธโฆสะจารย์ อ้างจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533), 244.

¹⁷ Likhit Likhitanon, "The Pali Literature of Thailand", 293.

¹⁸ สมเด็จพระวันรัตน์, สังคิตยวงศ์ (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, 2521), 573-574.

¹⁹ กรมศิลปากร, "คำนำ," ใน ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2506). พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โสม ฉนุโน) มีนาคม 2506), ค.

²⁰ กรมสมมตอมรพันธุ์, "คำนำ," ใน พุทธโฆสนิทาน (พระนคร: หอพระสมุดวชิรญาณ, 2456). พิมพ์แจกในงานปลงศพ แยม ภรรยาพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) 2456), 1-2.

²¹ พุทธโฆสนิทาน (พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, 2456. พิมพ์แจกในงานปลงศพ แยม ภรรยาพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) 2456), 43.

ในคัมภีร์แต่ละคัมภีร์มีเนื้อหาที่พรรณนาถึงประวัติของพระพุทธโฆสศาจารย์ค่อนข้างจะตรงกันในแง่ที่เป็นนิทานปรัมปรา มีความแตกต่างกันบ้างในรายละเอียดบางอย่าง สารนิพนธ์ฉบับนี้จะเรียบเรียงประวัติของท่านจากคัมภีร์ต่าง ๆ แยกกล่าวเป็นส่วนสำคัญ 4 ส่วน คือ ประวัติก่อนการบรรพชาอุปสมบท ประวัติในการออกบรรพชาอุปสมบท ประวัติการไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป และประวัติในช่วงสุดท้ายแห่งชีวิต เนื่องจากประวัติดังกล่าวมีที่มาจากหลายคัมภีร์ มีบางส่วนไม่ตรงกันบ้าง ในส่วนที่กล่าวไว้ต่างกันผู้วิจัยจะทำเชิงอรรถไว้มีเนื้อหาดังต่อไปนี้

1.1 ประวัติก่อนการบรรพชาอุปสมบท

กล่าวกันว่า “ล่วงไปได้ 916 ปี แห่งการจารพระไตรปิฎก สมัยพระเจ้ามหานาม²² แห่งลังกา (ตรงกับปี พ.ศ. 949) ในสมัยนั้นท่านพระพุทธโฆส (พระพุทธโฆสศาจารย์) เกิดในสกุลพราหมณ์ ที่หมู่บ้านชื่อ โขสคาม เขตพุทธคยา เป็นหมู่บ้านใกล้ ๆ กับต้นพระศรีมหาโพธิ์ อันเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ประเทศอินเดีย บิดาเป็นหัวหน้าหมู่บ้าน ชื่อ เกสิ มารดาชื่อนางเกสิณี ได้รับขนานนามว่า โขสกุมาร ต่อมาได้เรียนศิลปะและวิชาการต่าง ๆ ตามธรรมเนียมพราหมณ์จนจบไตรเพท ในคัมภีร์วังสมาลินี พุทธโฆสนิทาน และศาสนวงศ์กล่าวว่าท่านเรียนจบไตรเพทเมื่ออายุ 7 ขวบ²³ มีปัญญาเฉลียวฉลาดมากยากที่จะหาผู้ใดเทียบเท่าและเชี่ยวชาญในไตรเพทมาก ชอบเที่ยวตระเวนได้วาทะกับบุคคลผู้มีชื่อเสียงในสมัยนั้น บุคคลเหล่านั้นเมื่อได้วาทะกับโฆสกุมารแล้วต่างก็จนปัญญายอมแพ้ด้วยเหตุผลไปสิ้น โฆสกุมารได้รับคำชื่นชมใน

²² ปรากฎในคัมภีร์สังฆมสังคหะ คัมภีร์จุฬสังฆมสังคหะ คัมภีร์ญาโณทัยปกรณัม คัมภีร์สังคีตियวงศ์ ได้กล่าวถึงปีแห่งการจารพระไตรปิฎกตรงกัน คือ ล่วงไปได้ 916 ปี สมัยพระเจ้ามหานาม แต่ในคัมภีร์ศาสนวงศ์กล่าวต่างออกไป คือ ปี พ.ศ. 930 อ้างจาก พระมหาวิรัตน์รัตนญาโณ (ณฺหฺศรีจันทร์), “สังฆมสังคหะ : การตรวจชำระและศึกษา” (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบาลี บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2549), 161; พระมหาขวัญเมือง ฐานุตตโม (แพรภนัทธี), “จุฬสังฆมสังคหะ : การตรวจชำระและศึกษา” (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบาลี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2548), 121; ญาโณทัยปกรณัม (คัมภีร์ญาโณทัยปกรณัม) (พระนคร : โรงพิมพ์รถไฟ, 2506. พิมพ์งานสมโภชพระสุพรรณบัฏ สมเด็จพระสังฆราชญาโณทัยมหาเถระ มิถุนายน 2506), 97; กรมศิลปากร, วรรณกรรมรัตนโกสินทร์ เล่ม 3 สังคีตियวงศ์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร: 2544), 62; และ ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2506. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โสม อนุโน) มีนาคม 2506), 42.

²³ บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลินีวิลาสินี, 167; พุทธโฆสนิทาน, 5; และ ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา, 42.

ความสามารถจากบุคคลต่าง ๆ แม้แต่พราหมณ์ผู้เป็นบิดาเมื่อเกิดขัดข้องไม่สามารถอธิบายความหมายของพระเวทตอนใดตอนหนึ่งได้ก็ต้องถามโศสุมารผู้เป็นบุตรทุกครั้ง

1.2 ประวัติในการออกบรรพชาอุปสมบท

มูลเหตุของการออกบวชนั้น ท่านออกบวชเพราะต้องการศึกษามนต์ที่อยากรู้ คัมภีร์ต่าง ๆ กล่าวไว้ตรงกันว่า ท่านออกบวชเพราะพระเวรุตเถระเห็นความฉลาดหลักแหลมของท่านปรารถนาอยากได้มาเป็นกำลังสำคัญของศาสนาจึงคิดหาอุบายที่จะได้ไว้ว่าทากับพราหมณ์หนุ่มผู้มีมานะ หยิ่งในความเป็นผู้ทรงภูมิความรู้ เห็นว่าตนมีความเฉลียวฉลาดไม่มีใครเทียบเท่า ไม่มีใครมานั่งเสื่อของตนได้ วันหนึ่งพระเวรุตผู้เป็นสหายของพราหมณ์เกสึ บิดาของโศสุมารรับนิมนต์มาฉันที่บ้าน²⁴ พราหมณ์เกสึได้อาเสื่อของโศสุมารให้ท่านนั่ง โศสุมารพราหมณ์มาเห็นเข้าก็โกรธกล่าวทำทนายพระเถระว่า มีคุณสมบัติดีอย่างไรจึงมานั่งอาสนะของตน แล้วถามพระเถระว่า ท่านได้เรียนคัมภีร์พระเวทหรือคัมภีร์อื่น ๆ มาบ้างหรือไม่ พระเถระจึงขับพระเวทให้ฟังและตอบปัญหาทุกอย่างที่โศสุมารพราหมณ์ถามมาโดยไม่ติดขัดเลย ทั้งได้ถามปัญหาในเรื่องอิทธิกรรมกับโศสุมารพราหมณ์ ๆ ไม่สามารถตอบได้ จึงได้ถามพระเถระว่า มนต์นี้เรียกว่ามนต์อะไร พระเถระตอบว่า เรียกว่า “พุทธมนต์” และอธิบายธรรมะที่ท่านเรียกว่า “พุทธมนต์” ให้โศสุมารพราหมณ์ฟังจนเลื่อมใส ขอบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา จากนั้นได้ศึกษาพระไตรปิฎกจนจบด้วยระยะเวลาไม่นาน คัมภีร์อื่น ๆ กล่าวไว้ในทำนองเดียวกันว่า ท่านออกบวชเพราะถามปัญหาเกี่ยวกับพระเวรุตเถระแล้วไม่สามารถตอบปัญหาได้ใคร่จะศึกษาในข้อที่ตนยังไม่รู้ เพื่อเสริมภูมิปัญญาตน

หลังจากอุปสมบทแล้วได้รับการขนานนามว่า “พุทธโศสุมาร” แปลว่า มีชื่อเสียงกึกก้อง ประดุจพระพุทธรูปเจ้าเนื่องจากข้าของในพระไตรปิฎก จึงได้รับความไว้วางใจจากอุปัชฌาย์อาจารย์ทั้งยุคสมัยของท่าน คัมภีร์ที่เป็นหลักสำคัญในทางพระพุทธศาสนาก็ไม่สมบูรณ์ ที่ลังกามีความเจริญรุ่งเรืองมากกว่า มีคัมภีร์ที่สมบูรณ์เพียบพร้อมมากกว่า เนื่องจากได้รับการสืบทอดมาตามลำดับนับแต่พระมหินทเถระไปประกาศศาสนาที่ลังกาครั้งแรกในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช ประมาณ พ.ศ. 238 ดังนั้น อุปัชฌาย์เห็นว่า คัมภีร์ที่จารึกไว้ด้วยภาษาสิงหลหากปริวรรตให้เป็นภาษาบาลีเป็นแบบแผนและกว้างขวางมากกว่าภาษาสิงหลที่จำกัดอยู่เพียงในลังกาเท่านั้น ก็จะเป็นประโยชน์อย่างมาก จึงส่งท่านไปทำหน้าที่ปริวรรตคัมภีร์ต่าง ๆ การแปลคัมภีร์เชื่อว่าไม่มีใครไปทำหน้าที่นี้เลย มีพระเถระชื่อว่า “พุทธทัตตะ” ถูกส่งไปแปลคัมภีร์ก่อนที่พระพุทธรโศสุมารจะถูก

²⁴ ในพุทธโศสนิทานกล่าวไว้ว่า บิดาของท่านพุทธโศสุมารยังเป็นฝักฝ่ายมิชฉชาติภูมิ ยังไม่มีศรัทธาที่มั่นคงในพระบรมพุทธศาสนา อ้างจาก พุทธโศสนิทาน, 10.

ส่งไป ผลงานของท่านที่ทราบกันดีอยู่แล้ว คือ คัมภีร์ชินาลังการ ทันตวงศ์ ธาตุวงศ์ โพธิวงศ์ แต่เนื่องจากท่านเห็นว่า ตนชราภาพมากแล้วไม่สามารถอยู่แปลอรรถกถาต่อให้เสร็จได้จึงเดินทางกลับอินเดีย ไม่นานก็มรณภาพ

ท่านพระพุทโธโฆสะมีความสามารถในการแต่งคัมภีร์แต่เดิม จนเป็นที่ประจักษ์แก่อุปัชฌาย์อาจารย์ ก่อนเดินทางไปแปลอรรถกถาที่ลังกา ได้รจนาคัมภีร์ญาโณทัยปกรณ์และคัมภีร์อธิบายพระอภิธรรมชื่อ “อัญฐสาลินี” ไว้ รวมทั้งได้รจนาอรรถกถาย่อย ที่เรียกว่า “ปริตตอรรถกถา” เอาไว้ด้วย มูลเหตุในการเดินทางไปแปลอรรถกถาของท่านนั้น คัมภีร์ต่าง ๆ กล่าวไว้ตรงกันว่า วันหนึ่งพระพุทโธโฆสะเกิดคำถามในใจว่า ตนเองได้ศึกษาพระไตรปิฎกมามาก หากเปรียบเทียบระหว่างตนกับอุปัชฌาย์แล้ว ใครจะมีปัญญามากกว่ากัน อุปัชฌาย์ได้ล่วงรู้ความคิดของท่านจึงว่ากล่าวตักเตือนท่านเกิดสลดใจ จึงกล่าวขอขมาโทษต่ออุปัชฌาย์ ๆ จึงส่งท่านไปยังเกาะลังกาเพื่อทำหน้าที่ปริวรรตพระไตรปิฎกและอรรถกถาที่เขียนด้วยภาษาสิงหลให้เป็นภาษาบาลีเป็นการไถ่โทษ

ในคัมภีร์วังสมาลีนี้ พุทโธโฆสนิทาน และพุทโธโฆสุปปัตติ กล่าวถึงประวัติพระพุทโธโฆสะอันเกี่ยวเนื่องกับการสงเคราะห์บิดาพราหมณ์ซึ่งเป็นมิจฉาทิฏฐิให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา ด้วยการขอโอกาสก่อนไปลังกาในการปลดเปลื้องบิดาจากมิจฉาทิฏฐิให้เป็นผู้สมาธิปฏิญญาที่มีความเห็นที่ถูกต้อง เป็นพุทธศาสนิกชนก่อน²⁵ วิธีการของท่านนั้นสรุปใจความได้ว่า บิดาของท่านยังถือฝักฝ่ายมิจฉาทิฏฐินั้นโดยมาก ท่านต้องการจะให้บิดาละมิจฉาทิฏฐิเสีย ท่านจึงสร้างกุฎที่มีลักษณะเหมือนบ้านของท่าน มีห้องมิดชิด มุงกระเบื้องอย่างดี ภายในก็บรรจุข้าวของเครื่องใช้อย่างบริบูรณ์ครบถ้วน เมื่อเสร็จแล้วก็เชิญบิดาให้มาเยี่ยมชมกุฎ เมื่อบิดาเข้าไปข้างใน ปิดประตูใส่กลอนข้างนอกขังบิดาไว้ข้างใน ซังอยู่ 3 วัน ระหว่างนั้นก็เทศนาสอนบิดาทุกวัน วันที่ 4 บิดาใจอ่อน คลายความยึดถือได้เลื่อมใส เปล่งพระพุทโธคุณออกมา ประกาศตนเป็นอุบาสกมีศรัทธาไม่หวั่นไหวในพระพุทธศาสนา ท่านพระพุทโธโฆสะก็ขอขมาโทษต่อบิดาด้วยการสงฆ์น้ำหอม ในคัมภีร์พุทโธโฆสุปปัตติได้ระบุว่า **บิดาของท่านได้บรรลุโสดาปัตติผล**²⁶ นับได้ว่าท่านได้สงเคราะห์บิดาด้วยประโยชน์อันสูงสุด

²⁵ บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนี้วัลลาลี, 171-172; พุทโธโฆสนิทาน, 10-13; และ สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289.

²⁶ สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289.

พระพุทฺธโฆสะได้ออกเดินทางไปลังกาทางเรือ ระหว่างทางได้พบกับพระพุทฺธทัตตะเถระ ซึ่งกำลังเดินทางกลับจากลังกาไปอินเดีย ประวัติพระพุทฺธโฆสะจารย์ในตอนนี้นี้มักกล่าวในทุกคัมภีร์ แต่ในคัมภีร์วังสมาลีนิ และพุทฺธโฆสนิทาน ได้กล่าวรายละเอียดเพิ่มเติม ทั้งด้านเนื้อหาเหตุการณ์ เรื่องแทรก และบุคคลที่เข้ามาเกี่ยวข้อง²⁷ และเมื่อท่านทั้งสองได้สนทนาไต่ถามซึ่งกันและกัน ก่อนที่ท่านจะเดินทางจากกันไป บางคัมภีร์ได้แก่ ศาสนวงศ์ และ พุทฺธโฆสนิทาน กล่าวตรงกันว่า พระทัตตะให้ผลสมอ เหล็กจาร หินลับ ที่ทำวสั๊กเทวราชถวายแก่ท่านมอบให้พระพุทฺธโฆสะ²⁸ ในคัมภีร์วังสมาลีนิ กล่าวต่างออกไปว่า พระทัตตะได้มอบยาที่ทำวสั๊กเทวราชถวายให้แก่ท่าน คือ ดินสอไม้ และก้อนหินบดถวายแด่พระพุทฺธโฆสะ²⁹ ในขณะที่สังคดียวงศ์ สัทธัมมสังคหะจุฬาสัทธัมมสังคหะ กล่าวตรงกันว่า ทำวสั๊กเทวราชได้ถวายผลสมอ เหล็กจาร แก่พระพุทฺธโฆสะ ก่อนท่านเดินทางไปลังกา³⁰

1.3 ประวัติการเดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป

เมื่อท่านพระพุทฺธโฆสะได้เดินทางถึงเกาะลังกา ท่านได้พักอยู่ที่ท่าจอดเรือ วันหนึ่งมีหญิงสองคนถือหม้อน้ำมาตักน้ำและเกิดทะเลาะกัน ท่านจึงได้จับบันทึกเหตุการณ์และข้อความที่ได้ได้ยินไว้ เหตุการณ์ประวัติในช่วงนี้กล่าวอยู่ในคัมภีร์วังสมาลีนิ พุทฺธโฆสนิทาน และพุทฺธโฆสูปติ³¹ หลังจากเหตุการณ์นั้นท่านได้ไปพบพระภิกษุสงฆ์ในมหาวิหาร กรุงอนูราชปุระแล้วได้ไปยังสำนักของพระสังฆปาลเถระ

เชื่อกันว่าก่อนที่ท่านพระพุทฺธโฆสะจะแต่งคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค พระสังฆปาลเถระได้ทดสอบสติปัญญาของพระพุทฺธโฆสะโดยได้ให้คาถา 2 บท ให้แต่งเรื่องอธิบายความในพระไตรปิฎก ท่านได้แสดงภูมิปัญญาของตนด้วยการแต่งขยายข้อความคาถา 2 บทนั้นอธิบายพระไตรปิฎกให้เข้าใจได้ง่ายมีระเบียบแบบแผนอธิบายใจความสำคัญ อันเป็นหลักของพระพุทธศาสนา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

²⁷ บาลี พุทฺธรัทษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสิณี, 173; และ พุทฺธโฆสนิทาน, 15-20.

²⁸ ศาสนวงศ์ หรือ ประวัติศาสนา, 43; และ พุทฺธโฆสนิทาน, 20

²⁹ บาลี พุทฺธรัทษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสิณี, 173.

³⁰ กรมศิลปากร, วรรณกรรมรัตนโกสินทร์ เล่ม 3 สังคดียวงศ์, 64; พระมหาวิรัตน์รัตนญาณ (ณฺหฺศรีจันทร์), “สัทธัมมสังคหะ: การตรวจชำระและศึกษา”, 165; และ พระมหาขวัญเมือง ฐานุตฺตโม (แพรภทฺที), “จุฬาสัทธัมมสังคหะ: การตรวจชำระและศึกษา”, 123.

³¹ บาลี พุทฺธรัทษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสิณี, 174; พุทฺธโฆสนิทาน, 23-26; และ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289.

ท่านพระพุทโธศาจารย์ได้แต่งคัมภีร์วิสุทธิธรรมรคขึ้นและได้จารลงในใบลานถึง 3 ครั้ง ในคัมภีร์มหาวงส์ สัทธัมมสังคหะ จูฬสัทธัมมสังคหะ ญาญุทัยปกรณัม สังคีตियวงค์ กล่าวว่ **เทวดานำคัมภีร์วิสุทธิธรรมรคไปซ่อน**³² ในคัมภีร์ศาสนวงค์ กล่าวว่ **ผู้บันดาลให้คัมภีร์หายไป คือ ผู้เป็นใหญ่แห่งเทวดา**³³ ในคัมภีร์วังสมาลีนิ พุทธโธสนิทาน และพุทโธสุปปติ กล่าวว่ **ท้าวสักกเทวราชเป็นผู้นำคัมภีร์วิสุทธิธรรมรคไปซ่อน**³⁴ ในที่นี้หมายถึง นำไปซ่อน หรือทำให้หายไปเสีย 2 ครั้ง เมื่อท่านจารใหม่ในครั้งที่ 3 เทวดาหรือท้าวสักกเทวราชนำทั้ง 2 ฉบับมาคืน จึงมีคัมภีร์ 3 ฉบับ ไปมอบให้พระสังฆपाल อักษรที่ปรากฏใน 3 คัมภีร์ ไม่ผิดเพี้ยนแม้แต่ตัวเดียว ท่านสังฆपालได้สรรเสริญในความสามารถของท่าน พร้อมทั้งมอบอรรถกถาให้ท่านแปล ในขณะที่ท่านได้แปลอรรถกถานั้น **ท่านได้พำนักอยู่ในชั้นที่ 1 ของโลกปราสาท 7 ชั้น** ซึ่งกล่าวเพียงในคัมภีร์วังสมาลีนิ และ พุทธโธสนิทาน³⁵

คัมภีร์วังสมาลีนิ พุทธโธสนิทาน และ พุทโธสุปปติ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อท่านแปลพระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถาจากภาษาสิงหลเขียนเป็นมคธได้สำเร็จ หมายถึงรวมถึงการสร้างคัมภีร์ต่าง ๆ ทดแทนคัมภีร์เก่า จึงนำคัมภีร์เก่าจากที่นั้นมากองและเผา **คัมภีร์**³⁶ ต่อจากนั้นท่านได้รวบรวมผลงานของท่านทั้งหมดกลับอินเดีย ก่อนไปพระภิกษุลังกา

³² มหาวงศ์ พงศาวดารลังกาทวิป เล่ม 2 (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, รศ 129), 30; พระมหาวิรัตน์รัตนญาณ (ณศรีจันทร์), “สัทธัมมสังคหะ: การตรวจชำระและศึกษา”, 165; พระมหาขวัญเมือง ฐานุตตโม (แพรรณทัต), “จูฬสัทธัมมสังคหะ: การตรวจชำระและศึกษา”, 124; ญาญุทัยปกรณัม, 94; และ กรมศิลปากร, วรรณกรรมรัตนโกสินทร์ เล่ม 3 สังคีตियวงค์, 65.

³³ ศาสนวงค์ หรือ ประวัติศาสนา, 65.

³⁴ บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสิณี, 176-177; พุทธโธสนิทาน, 29-30; และ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289-290.

³⁵ บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสิณี, 178-179; และ พุทธโธสนิทาน, 31-32.

³⁶ มีคำอธิบายเพิ่มเติมในเรื่องการเผาคัมภีร์ เสถียร โพธิ์นันทะ กล่าวว่ คัมภีร์ที่พระพุทโธศาจารย์เผาคงเป็นคัมภีร์ที่พิจารณาแล้วเห็นไม่ตรงกับหลักธรรมในคติของฝ่ายเถรวาทเสียเป็นจำนวนมาก และเข้าใจว่คงจะเป็นคัมภีร์ของนิกายอื่น ๆ อ่างจาก เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊ค, 2544), 331; และประวัติพระพุทโธศาจารย์ ตอนเผาคัมภีร์นี้ปรากฏในคัมภีร์วังสมาลีนิ พุทธโธสนิทาน พุทโธสุปปติ อ่างจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสิณี, 179; พุทธโธสนิทาน, 33-35; และ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 290.

ขอให้ท่านสอนภาษาสันสกฤตให้ก่อน แต่ท่านเพียงแค่เทศนาธรรมเป็นภาษาสันสกฤตเพียงหนึ่งเรื่องแล้วออกเดินทาง

1.4 ประวัติช่วงปลายชีวิตของท่านพระพุทธโฆสาจารย์

ประวัติของท่านส่วนนี้บางคัมภีร์มิได้กล่าวไว้เลย จะกล่าวแต่เพียงว่าเมื่อท่านทำงานแปลพระไตรปิฎกอรรถกถาเสร็จแล้วจึงเดินทางกลับประเทศอินเดีย แต่คัมภีร์ที่ระบุไว้อย่างชัดเจนว่าท่านมรณภาพที่ใด คือ คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน และ คัมภีร์พุทธโฆสุปปติ กล่าวว่ **เมื่อไปถึงอินเดียพระพุทธ โฆสะได้ไปหาพระเถระแสดงผลงานและกล่าวขอโทษ เมื่อได้รับการยกโทษแล้ว ท่านจึงไปหาบิดามารดา ครั้นบิดามารดาตายท่านได้เดินทางไปนมัสการพระศรีมหาโพธิที่พุทธคยา และมรณภาพที่นั่น ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต มีทำนายว่าเมื่อพระศรีอาริยมุตไตรยถือกำเนิดเป็นมนุษย์ ท่านจะได้เกิดเป็นพระสาวก อัญญาของท่านได้ฝังไว้ใกล้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ และได้มีผู้สร้างสถูปครอบไว้**³⁷

แต่กระนั้นก็มีหลักฐานทางโบราณวัตถุในประเทศกัมพูชา คือ มีวัดโบราณวัดหนึ่งเรียกชื่อว่า **วัดพุทธโฆษวิหาร** ซึ่งกล่าวกันว่าพระพุทธโฆสาจารย์เคยมาอยู่ในประเทศกัมพูชาและถือกันว่าท่านพระพุทธโฆสาจารย์มรณภาพในประเทศกัมพูชาด้วย³⁸

2. ผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์³⁹

ผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์ ในจุฬาคันถวงศ์ของท่านพระนันทปัญญานจารย์ กล่าวว่าท่านได้รจนาคัมภีร์จำนวน 13 คัมภีร์ ได้แก่ ญาญุทัยปกรณัม วิสุทฺธิมรรค อรรถกถาทีฆนิกาย ชื่อ สุมังคลวิลาสินี อรรถกถามัชฌิมนิกาย ชื่อ ปปัญจสุทฺธิ อรรถกถาสังยุตตนิคาย ชื่อ สวรรตลปกาสินี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ชื่อ มโนรตปุรณี อรรถกถาพระวินัย ชื่อ สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระ

³⁷ พุทธโฆสนิทาน, 43; และ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวิวัฒนาการคัมภีร์ในอินเดียและลังกา, 290.

³⁸ วิเคราะห์ประเด็นสถานที่มรณภาพของพระพุทธโฆสาจารย์ ข้อความจากคัมภีร์พุทธโฆสุปปติ ปริจเฉทที่ 8 ดูจะเป็นหลักฐานที่น่าเชื่อถือกว่าหลักฐานทางโบราณในประเทศกัมพูชา อาจมีวัดโบราณวัดหนึ่งเรียกชื่อว่า วัดพุทธโฆษวิหาร แต่กระนั้นก็เป็นไปได้ไม่น้อยมากที่ว่าพระพุทธโฆสาจารย์ที่เป็นอรรถกถาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่ฝ่ายบาลีเคยมาอยู่ในประเทศกัมพูชา และมรณภาพในประเทศกัมพูชานั้น ข้อเท็จจริงอาจเป็นเพียงว่าพระพุทธโฆสาจารย์ที่มรณภาพในประเทศกัมพูชานั้นเป็นคนละรูปกับพระพุทธโฆสาจารย์ที่เป็นอรรถกถาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่ฝ่ายบาลีในชมพูทวีป อ้างจาก อภิญาวัฒน์ โพธิสถาน, ชีวิตและผลงานนักปราชญ์พุทธ (มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2549), 36.

³⁹ อ่านผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์โดยละเอียดในภาคผนวก ก.

ปาติโมกข์ ชื่อ กังขาวิตรณี อรรถกถาธรรมบท อรรถกถาชาดก อรรถกถาพุทธทศปาฐะ อรรถกถา
สุตตนิกาเย อรรถกถาอปทาน⁴⁰

แต่บรรจบ บรรณรุจิ กล่าวว่าพระพุทโธศาจารย์ได้รจนาคัมภีร์จำนวน 16 คัมภีร์ คือ
ญาโณทัยปกรณ์ วิสุทธิมรรค สมันตปาสาทิกา สุมังคลวิลาสินี ปปัญจสูทนี สารัตถปกาสินี
มโนรถปુรณี ธัมมปัทมฐกถา ปรมัตถโชติกา1 ปรมัตถโชติกา2 ชาตักกฐกถา วิสุทธิชนวิลาสินี
สัมโมหวิโนทนี กังขาวิตรณีอัฐฐกถา อัฐฐสาสินี ปปัญจปกรณ์ฐกถา⁴¹

3. การรับรู้เรื่องพระพุทโธศาจารย์ในประเทศไทย

ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงเป็นสมัยที่บ้านเมืองในตอนนั้นเจริญขึ้นทุกด้าน ซึ่งรวมทั้ง
ด้านศาสนาด้วย การปรากฏของพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ ได้แพร่เข้ามาในอาณาจักรสุโขทัย
ในรัชกาลของพระองค์และยังคงสืบต่อมาจนทุกวันนี้

เมื่อพระพุทโธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์เข้ามาแพร่หลายในสุโขทัย ในสมัยนั้นพระสงฆ์
ลังกาวงศ์เคร่งครัดมาก ทำให้ประชาชนเลื่อมใสศรัทธาหันมานับถือพุทธศาสนาลังกาวงศ์มากขึ้น
ทำให้พุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้รวมถึงวัฒนธรรมทางศาสนาที่
เกี่ยวพันกับพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ เช่น ขนบธรรมเนียม ประเพณี คติความเชื่อ วรรณกรรม
และคัมภีร์ทางศาสนา ฯลฯ

การรับรู้เรื่องพระพุทโธศาจารย์ในสมัยสุโขทัยนั้น จากการศึกษาหลักฐานเอกสารใน
สมัยสุโขทัย คือ วรรณกรรมเรื่อง **ไตรภูมิภคหรือไตรภูมิพระร่วง** พระราชนิพนธ์พญาสิทธิไทยซึ่ง
เป็นหลักฐานทางคติพระพุทโธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ ปรากฏว่าพญาสิทธิไทยทรงรจนาคัมภีร์
ขึ้นโดยทรงรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์สำคัญต่าง ๆ ในทางพุทธศาสนาเป็นอันมาก หลายคัมภีร์ที่
ทรงรวบรวมเป็นข้อมูลพบว่าเป็นผลงานการรจนาคัมภีร์ของพระพุทโธศาจารย์ อาทิเช่น วิสุทธิมรรค (วิ
สุทธิมรรค) สมันตปาสาทิกา สุมังคลวิลาสินี ปปัญจสูทนี สารัตถปกาสินี มโนรถปุรณี ฯลฯ ดัง
ความว่า

⁴⁰ พระนันทปัญญาจารย์, จุฬาคันถวงศ์: ประวัติย่อคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ: ธนา
เพรสแอนด์กราฟฟิค, 2546), 7-8.

⁴¹ บรรจบ บรรณรุจิ, “ผลงานพระพุทโธโธและพระอรรถกถาจารย์ร่วมสมัย: ศึกษาเฉพาะกรณี
ที่ศึกษาในเมืองไทย จากการที่ได้แปลคัมภีร์อรรถกถา และนิคมณฑล,” รวมบทความทางวิชาการ
พระพุทโธศาสนาและปรัชญา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ใน
วโรกาสที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารเสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิดป้าย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุศศักราช 2540), 73.

เนื้อความไตรภูมิภานี้ มีในกาลเมื่อใดได้? แลมีแต่ในประกาศาโพ้น เมื่อศักราชได้ 23 ปี เจ้าประกาศาเดือน 4 เพ็งวันพระหส์บตีวาร ผู้ใดสอดรู้ผู้มีได้ใส่สิ้น เจ้าพญาเลไทยผู้ เป็นลูกแห่งพญาเลไทยผู้เสวยราชสมบัติในเมืองศรีสัชชนาลัยแลสุโขทัย และเจ้า พญาเลไทยนี้ ๕ เป็นหลานเจ้าพญารามราชผู้เป็นสุริยวงศ์ และเจ้าพญาเลไทยได้เสวยราช สมบัติในเมืองสัชชนาลัยอยู่ได้ 6 เข้า จึงได้สร้างไตรภูมิภานี้ขึ้นใส่เพื่อใดสิ้น? ใส่เพื่อ มีอรรถพระอภิธรรมและจะใคร่เทศนาแก่พระมาดาท่านอันหนึ่งเพื่อจำเรฐพระธรรม โสิต พระไตรภูมิภานี้ ๖ เอาออกมาจากแต่พระคัมภีร์ใดบ้างสิ้น? เอามาแต่ในพระอรรถ กถาจรุทธก็มีบ้าง ในอรรถกถาฎีกาพระอภิธรรมาวตารก็มีบ้าง ในพระอภิธรรมสังคห ก็มีบ้าง ในพระสมังควลลิตินี้ก็มีบ้าง ในพระบัญญัติก็มีบ้าง ในพระสารตถปกาสินี ก็มีบ้าง ในพระมนโธปกรณ์ก็มีบ้าง ในพระลีนตถปกาสินีก็มีบ้าง ในพระอรรถกถาฎีกา พระวินัยก็มีบ้าง ในพระธรรมบทก็มีบ้าง ในพระธรรมมหากถาก็มีบ้าง ในพระมธุรัตถ วิลาสินีก็มีบ้าง ในพระธรรมชาดกก็มีบ้าง ในพระชินาลังการก็มีบ้าง ในพระสารตถ ทิปินีก็มีบ้าง ในพระพุทธวงศ์บ้าง ในพระสารสังคหะก็มีบ้าง ในพระมลินทปัญหากมี บ้าง ในพระปาเลยยะก็มีบ้าง ในพระมหานิทานก็มีบ้าง ในพระอนาคตวงศ์ก็มีบ้าง ใน พระจรียาปิฎกก็มีบ้าง ในพระโลกบัญญัติก็มีบ้าง ในพระมหากัลป์ก็มีบ้าง ในพระอรุณว ตีก็มีบ้าง ในพระสมันตปาติกาที่มีบ้าง ในพระวิสุทธิมคค์ก็มีบ้าง ในพระลักษณะภิธรรม ก็มีบ้าง ในพระอนุฎีกาหิงธรรมก็มีบ้าง ในพระสารีริกพิณัจฉัยก็มีบ้าง ในพระโลกุบัติติ ก็มีบ้าง แลพระธรรมทั้งหลายนี้เอาออกแลแห่งแลน้อย และเอามาผสมกันจึงสมมติชื่อ ว่า ไตรภูมิภานี้แล . . .”⁴²

ดังนั้นน่าจะเชื่อว่านามของ **พระพุทธโฆษาจารย์** คงเป็นที่รู้จักและรับรู้ในแวดวง วรรณกรรมทางพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว

นอกจากนี้ในสมัยสุโขทัยยังปรากฏพบนามของท่าน**พระพุทธโฆษาจารย์** มาตั้งชื่อ พระสงฆ์ด้วย ดังปรากฏข้อความในในวรรณกรรมเรื่องไตรภูมิภานี้ หรือ ไตรภูมิพระร่วง วิจารณ์โดย พญาเลไทย ในส่วนของอวสานพจน์ ได้ปรากฏชื่อ **มหาเถรพุทธโฆษาจารย์** ผู้อยู่ในเมืองหริภุญ ชัย ดังความว่า

จึงขึ้นชื่อ**ไตรภูมิภานี้** พระธรรมนี้พระเจ้าลิตัยเป็นกษัตริย์พงษ์ หากเป็นครูเรียน ในสำนักพระมหาอโนมทัสสี เรียนในพระมหาเถระธรรมบาล เรียนในมหาเถรสถิตถ

⁴² พระมหาธรรมราชาที่ 1 พญาเลไทย, ไตรภูมิภานี้ หรือ ไตรภูมิพระร่วง ฉบับตรวจชำระใหม่ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2526. พิมพ์เนื่องในการประชุมสัมมนาเรื่องไตรภูมิพระร่วง ในโอกาสฉลอง 700 ปี ลายสือไทย มีนาคม 2526), 2.

**เรียนในมหาเถรณวียงษ์ เรียนในปรัษฎานทสเสถร เรียนในอบเสนาราชบัณฑิต เรียน
แต่ไกลด้วยสารภิชัย ในมหาเถรพุทธโฆษาจารย์ ผู้อยู่ในเมืองหริภุญชัย⁴³**

สรุปได้ว่า พระพุทธโฆษาจารย์ คงน่าจะเป็นที่รู้จักแล้วในสมัยสุโขทัยจากหลักฐานทาง ผลงานคัมภีร์ของท่านและการนำชื่อนามของท่านมาตั้งเป็นชื่อพระสงฆ์ที่ปรากฏในไตรภูมิภคานหรือ ไตรภูมิพระร่วง

4. สมณศักดิ์ราชทินนามพระพุทธโฆษาจารย์

สมัยสุโขทัย

สมณศักดิ์ในสมัยสุโขทัยรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงเท่าที่ปรากฏหลักฐานพบจากศิลาจารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 2⁴⁴ บรรทัดที่ 23-27 ว่า “. . . มีดั่งจักแตกกลางเมืองสุโขทัยนี้มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐฐารศ มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอันราม มีปู่ครู. มีเถร มีมหาเถร. . .” และจากบรรทัดที่ 27-31 ว่า “. . . เบื้องตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้มีอรัญญิก พ่อขุนรามคำแหงกระทำไอยทานแก่มหาเถร สังฆราช ปราชญ์เรียนจบปิฎกไตรย หลวกกว่าปู่ครูในเมืองนี้ทุกคนลูกแต่เมืองศรีธรรมราชมา. . .” จะเห็นได้ว่า สมณศักดิ์ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมี “สังฆราช ปู่ครู มหาเถร เถร”⁴⁵ ตำแหน่งสังฆราชคงจะเป็นตำแหน่งสังฆนายกชั้นสูงสุด ตำแหน่งรองลงมาก็คงเป็น มหาเถรและเถร ส่วนตำแหน่งปู่ครูนั้น สันนิษฐานว่าเดิมเป็นตำแหน่งสูงสุด แต่ต่อมาเมื่อพ่อขุนรามคำแหงทรงอาราธนาพระสงฆ์มาจากนครศรีธรรมราช แล้วทรงแต่งตั้งให้เป็นสังฆราชถือเป็นตำแหน่งสูงสุด ต่อมาคงจะเรียกรวมกันว่า สังฆราชปู่ครู⁴⁶

นอกจากนี้ก็คงจะมีตำแหน่งสมณศักดิ์เหมือนอย่างในลังกาอีกคือ มหาสวามี⁴⁷ จากหลักฐานในศิลาจารึกวัดศรีชุม หลักที่ 2 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 41-42 ว่า “. . . เลิกไอยทาน....ครูนักหนาแก่ถม มีหลานพ่อขุนผาเมืองผู้หนึ่งชื่อสมเด็จพะระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุลामุนีศรี

⁴³ เรื่องเดียวกัน, 2.

⁴⁴ กรมศิลปากร, *จารึกสุโขทัย* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2527. พิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง 700 ปี ลายสือไทย, 2526), 13.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, 13-14.

⁴⁶ สิวัดมนน์ แน่นหนา, “สมณศักดิ์ในประเทศไทย” (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2518), 19.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, 19.

รัตนลัγκαทวิปมหาสามิเป็นเจ้า.⁴⁸ ซึ่งตำแหน่งมหาสามินี้เป็นตำแหน่งสมณศักดิ์ชั้นสูงของ
ลังกา⁴⁹

ในวรรณกรรมเรื่องไตรภูมิภิกขา หรือ ไตรภูมิพระร่วง ระบุว่าโดยพญาลิไทย ในส่วนของ
อวสานพจน์ได้ปรากฏชื่อ มหาเถรพุทธโฆษาจารย์ ผู้อยู่ในเมืองหริภุญชัย ดังความว่า

จึงขึ้นชื่อไตรภูมิภิกขา พระธรรมนี้พระเจ้าลัทธยเป็นกษัตริย์พงษ์ หากเป็นครูเรียน
ในสำนักพระมหาโณมทัสสี เรียนในพระมหาเถรธรรมบาล เรียนในมหาเถรสิทธัตถ
เรียนในมหาเถรมณีวงษ์ เรียนในปรัชญาณทัสสเถร เรียนในอุปเสนราชบัณฑิต เรียน
แต่ไกลด้วยสารภิชัยในมหาเถรพุทธโฆษาจารย์ ผู้อยู่ในเมืองหริภุญชัย⁵⁰

สมัยอยุธยา

ครั้นสมัยอยุธยาสมณศักดิ์ชั้นสังฆนายกก็มีความแตกต่างจากเมื่อครั้งสุโขทัย ดังความ
ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตรัสไว้ว่า⁵¹

ส่วนตำแหน่งสังฆนายกในชั้นกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ถ้าพิเคราะห์ตามเค้า
เงื่อนในทำเนียบที่ยังปรากฏสืบต่อมา ข้าพเจ้าเข้าใจว่าผิดกับครั้งสุโขทัย ที่มาจัดเป็น
3 ชั้น คือ ชั้นต่ำเป็นพระครู ถัดขึ้นไปเป็นสังฆราช 2 ชั้นนี้คงตามแบบอย่างครั้งสุโขทัย
แต่ตั้งเพิ่มขึ้นอีกชั้นหนึ่งซึ่งเป็นสมณศักดิ์สูงสุด เรียกว่า “สมเด็จพระสังฆราช”⁵²

ซึ่งในสมัยอยุธยานี้นามพระพุทโฆษาจารย์นั้นจัดเป็นราชทินนามหนึ่งในสองนาม
ที่ถือว่าเป็นสมณศักดิ์ชั้นสูงของสังฆนายก ดังที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุ
ภาพได้ตรัสความว่า

⁴⁸ กรมศิลปากร, จารึกสุโขทัย, 65.

⁴⁹ สีหวัฒน์ แน่นหนา, “สมณศักดิ์ในประเทศไทย”, 20.

⁵⁰ พระมหาธรรมราชาที่ 1 พญาลิไทย, ไตรภูมิภิกขา หรือ ไตรภูมิพระร่วง ฉบับตรวจชำระใหม่, 2.

⁵¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทาง
พุทธศาสนา (พระนคร : รุ่งเรืองธรรม, 2514), 170.

⁵² คำและยศที่เรียกว่า “สมเด็จพระสังฆราช” เราเอามาจากเขมร หนังสือที่แต่งครั้งสุโขทัยไม่ได้พบ ใช้คำว่า
สมเด็จพระในทีใด ๆ เลย แม้แต่คำพระนามพระเจ้าแผ่นดิน ก็ได้ขึ้นคำว่า “สมเด็จพระ” ฟังมาใช้ในชั้นกรุงศรีอยุธยา
เป็นราชธานี เพราะอยู่ใกล้เมืองเขมรกว่าสุโขทัย และตีได้เมืองเขมร กวาดต้อนผู้คนมาเข้ามาหลายคราว คงจะได้
แบบแผนประเพณีเขมรเข้ามาใช้จึงเอาคำสมเด็จพระมาใช้ ในสมณศักดิ์สังฆราชซึ่งเป็นอย่างสูงสุด อัจฉกจาก สมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพุทธศาสนา, 172.

ส่วนราชทินนามนั้น นอกจากที่ปรากฏในทำเนียบครั้งสุโขทัยดังกล่าวมาแล้ว ได้พบราชทินนามของสังฆนายกชั้นสูงในหนังสือเก่ามีอยู่ 2 นาม คือ พระพุทธโฆษาจารย์ กับพระวันรัต นามพระพุทธโฆษาจารย์ ได้พบในหนังสือพงศาวดารเหนือว่าอยู่วัดเขารังแรง เมืองสวรรคโลก (องค์ที่ไปห้ามทัพพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก เรื่องพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ข้าพเจ้าจะไม่วินิจฉัยในที่นี้ แสดงให้ปรากฏแต่ว่า นามพระพุทธโฆษาจารย์นี้เป็นนามที่มีมาในสยามประเทศเก่าแก่ตาม 1) ยังพบในที่อื่นอีก 2 แห่งคือในหนังสือราโชวาทชาดก ว่าสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์อยู่วัดเดิม แต่งถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อปีเถาะ จุลศักราช 1037 พ.ศ.2218 อีกแห่ง 1 พบ ในหนังสืออรรถธรรมปริศนา ว่าครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา มีราชบุรุษแก่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์วัดพุทธโธสวรรค์ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์องค์นี้ ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าเป็นอาจารย์ของเจ้าฟ้าตรีสุนทร พระราชโอรสของสมเด็จพระเพทราชาประกอบกันด้วย⁵³

เรื่องสมณศักดิ์ราชทินนาม สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ตรัสเพิ่มเติมว่า

ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ในชั้นต้นเมื่อยังแบ่งคณะสงฆ์เป็นฝ่ายคามวาสีคณะ 1 อรัญวาสีคณะ 1 นั้น น่าเข้าใจว่าเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายคามวาสีจะมีราชทินนามว่า สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ส่วนเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญวาสีเดิมจะมีราชทินนามว่า สมเด็จพระวันรัต องค์ไหนเป็นผู้มีพรรษาอายุมาก องค์นั้นก็จะเป็นสมเด็จพระสังฆราช เพราะเช่นนี้จึงปรากฏนามสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์บ้าง สมเด็จพระวันรัตบ้าง ในหนังสือพระราชพงศาวดารดังกล่าวมา ความสันนิษฐานข้อนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็ทรงพระดำริเห็นชอบด้วย⁵⁴

ดังนั้นสมณศักดิ์ราชทินนาม สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายคามวาสีคงเริ่มมาจากสมัยอยุธยาตนเอง

ที่มาแห่งราชทินนาม พระพุทธโฆษาจารย์ ไทยเราคงได้รับมาจากลังกาเชื่อว่าเป็นนามพระพุทธโฆษาจารย์ชาวเมืองพุทธคยาในประเทศอินเดีย ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ตรัสความว่า

นามพระพุทธโฆษาจารย์ และพระวันรัต 2 นามนี้ ไทยเราได้มาจากลังกาเป็นแน่ไม่ต้องสงสัย เพราะนามพระพุทธโฆษาจารย์ เชื่อได้ว่ามาแต่นามพระพุทธโฆษาจารย์

⁵³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา, 174.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, 175.

ชาวเมืองพุทธคยาในมัธยมประเทศ ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญคัมภีร์ ได้ออกไปเมืองลังกา ไปแปลหนังสืออรรถกถาจากภาษาสิงห์กลับเป็นภาษามคธ และได้แต่งหนังสือขึ้นไว้หลายคัมภีร์ คือ หนังสืออรรถกถาธรรมบท และหนังสือวิสุทธิมรรค เป็นต้น เป็นนามซึ่งถือว่ามีเกียรติคุณอย่างสูงสุดในทางคัมภีร์⁵⁵

สมัยธนบุรี

สมณศักดิ์ราชทินนามดำรงแบบอย่างกรุงศรีอยุธยาทุกประการ ในสมัยนี้นามพระพุทโธศาจารย์เป็นหนึ่งในราชทินนามของพระราชาคณะ⁵⁶

สมัยรัตนโกสินทร์

ครั้นสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-5 สมณศักดิ์ราชทินนามพระพุทโธศาจารย์ได้ปรากฏในพระราชาคณะผู้ใหญ่ เรียงตามลำดับชั้นดังนี้

ชั้นเจ้าคณะใหญ่ คณะเหนือ⁵⁷

รัชกาลที่ 1

พระพุทโธศาจารย์ (นาค) วัดระฆัง, พระพุทโธศาจารย์ (ศรี) วัดโมลีโลกย์

รัชกาลที่ 2

พระพุทโธศาจารย์ (บุญศรี) วัดมหาธาตุ, พระพุทโธศาจารย์ (คง) วัดอรุณ, พระพุทโธศาจารย์ (ขุน) วัดโมลีโลกย์

รัชกาลที่ 3

สมเด็จพระพุทโธศาจารย์ (ขุน) วัดโมลีโลกย์, พระพุทโธศาจารย์ (ฉิม) วัดโมลีโลกย์

รัชกาลที่ 4

สมเด็จพระพุทโธศาจารย์ (ฉิม) วัดมหาธาตุ, สมเด็จพระพุทโธศาจารย์ (ฉิม) วัดประยูรวงศ์

รัชกาลที่ 5

สมเด็จพระพุทโธศาจารย์ (สา) วัดราชประดิษฐ์

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, 174.

⁵⁶ อเนก ขำทอง, สมณศักดิ์คณะสงฆ์ไทย สมโภชหิรัณยบัตร พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (กรุงเทพฯ: หจก.จกเจริญการพิมพ์, 2540), 117.

⁵⁷ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรพันธุ์, เรื่องการจัดพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 5.

ชั้นเจ้าคณะอรัญวาสี และเจ้าคณะใหญ่ คณะกลาง⁵⁸

รัชกาลที่ 5 สมเด็จพระพุฒาจารย์ (ฤทธิ) วัดอรุณ เป็น สมเด็จพระพุทธิหมฺษาจารย์

ชั้นเจ้าคณะรอง คณะเหนือ⁵⁹

รัชกาลที่ 4 พระพิมลธรรม (จี่) วัดประยูรวงศ์ เป็นสมเด็จพระพุทธิหมฺษาจารย์

ชั้นเจ้าคณะรอง คณะใต้⁶⁰

ในรัชกาลที่ 5

พระสาสนโสภณ ที่พระธรรมวโรดม (สา) วัดราชประดิษฐ์ เป็นสมเด็จพระพุทธิหมฺษาจารย์, พระธรรมวโรดม (แสง) วัดราชบูรณะ เป็นสมเด็จพระพุทธิหมฺษาจารย์

ดังที่ทราบจากเหตุแห่งที่มาของสมณศักดิ์ราชทินนาม พระพุทธิหมฺษาจารย์ว่ามาจากชื่อนาม พระพุทธิหมฺษาจารย์ชาวอินเดีย จากข้อสังเกตชื่อนามสมณศักดิ์ราชทินนาม ที่ปรากฏในประเทศไทยตั้งแต่สุโขทัยถึงรัตนโกสินทร์ ชื่อ พระพุทธิหมฺษาจารย์ สะกดด้วยตัว ษ แทน ส จากชื่อเดิม

รังษี สุทนต์ได้สันนิษฐานว่าคงมาจากการตั้งสมณศักดิ์ราชทินนามในประเทศไทย โดยเฉพาะชื่อ พระพุทธิหมฺษาจารย์ นั้นต้องการให้มีความแตกต่างจากพระพุทธิหมฺษาจารย์ชาวอินเดีย โดยใช้วิธีการเปลี่ยนตัวสะกด ส เป็น ษ เพื่อไม่ให้สับสนกับพระพุทธิหมฺษาจารย์ชาวอินเดีย ดังนั้น การสะกดด้วย ส จึงเพื่อ หมายถึง พระพุทธิหมฺษาจารย์ชาวอินเดีย และการสะกด ษ จึงหมายถึง พระชาวไทยที่ได้รับการแต่งตั้งสมณศักดิ์ราชทินนามในไทย⁶¹

แต่ เชษฐดิษฐ์ ดิงส์ญชลี ได้ให้เหตุผลที่น่าสนใจว่า การเขียนชื่อพระพุทธิหมฺษาจารย์ สามารถเขียนได้ทั้ง 2 แบบ คือ พระพุทธิหมฺษาจารย์ สะกดด้วยตัวด้วยตัว ส และ พระพุทธิหมฺษาจารย์ สะกดด้วยตัว ษ ดังเหตุผลต่อไปนี้ คือ

1. พระพุทธิหมฺษาจารย์ ชาวอินเดีย จากประวัติท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์ ท่านคงมีชื่อ **โฆษกุมาร** ก่อนซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต และเมื่อต่อมาท่านได้บวชในพุทธศาสนาเถรวาทแล้วจึงเปลี่ยนชื่อเป็น **โฆษะ** หรือ **โฆษาจารย์** ซึ่งเป็นภาษาบาลี

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, 7.

⁵⁹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรพันธุ์, เรื่องการจัดพระราชคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 8.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, 9.

⁶¹ สัมภาษณ์ อ.รังษี สุทนต์, อาจารย์ประจำวิชาพุทธศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 29 กันยายน 2552.

2. ในประเทศไทย ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต ล้วนแต่มีอิทธิพลในการใช้ภาษา จึงไม่แปลกที่จะเขียน โหสะ หรือ โหชะ ทดแทนกันได้⁶²

สำหรับในงานวิจัยนี้จะขอใช้ชื่อ พระพุทธโฆสจารย์ สะกดด้วยตัว ส เพื่อทำการวิจัยต่อไป

⁶² สัมภาษณ์ ผศ.ดร. เชษฐ ติงส์ญชลี, อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 21 ตุลาคม 2553.

บทที่ 3

พระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป

1. คัมภีร์ที่กล่าวถึงเรื่องพระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปลังกา

พระเวทเถระอุปัชฌาย์ของท่านพระพุทธโฆสจารย์ได้กล่าวแนะนำพระพุทธโฆสจารย์ว่า “ในชมพูทวีปนี้มีพระไตรปิฎกเพียงอย่างเดียวที่เก็บรักษาไว้ ส่วนอรรถกถาไม่มีเลย ทั้งคำแปลอันสมบูรณ์ของนิกายต่าง ๆ ก็ไม่มี แต่สิ่งหลงเหลืออยู่ ท่านจงไปที่นั่น จงเรียนและแปลอรรถกถาเหล่านั้นกลับมาเป็นภาษามคธ เพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก”¹ ด้วยเหตุนี้พระพุทธโฆสจารย์ จึงเดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปเพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าว

วิลเฮล์ม ไกเกอร์ (Wilhelm Geiger)² นักปราชญ์ชาวตะวันตกฝั่งเหนือกล่าวไว้ในหนังสือ Pali Literature and Language ว่า การที่ประเทศลังกา หรือเกาะลังกามีคัมภีร์อรรถกถาและหนังสือที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนามากมายในครั้งนั้น สืบเนื่องมาจากการส่งสมณทูตไปเผยแผ่ศาสนาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชนั่นเอง กล่าวคือ ในคราวส่งคายนาคครั้งที่ 3 เมื่อพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระและคณะสงฆ์ได้ร่วมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัยเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระมหินทรเถระซึ่งเป็นโอรสของพระเจ้าอโศกมหาราชได้เป็นสมณทูตนำเอาพระไตรปิฎกและอรรถกถาไปยังประเทศลังกา เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาจนชาวลังกาเลื่อมใสและออกบวชเป็นจำนวนมาก ต่อมาพระสงฆ์ชาวลังกาจึงแปลพระไตรปิฎกและอรรถกถาเป็นภาษาสิงหลอีกเป็นจำนวนมาก จึงนับว่าเป็นยุคที่พระพุทธศาสนาและวรรณคดีบาลีรุ่งเรืองมากในประเทศลังกา

ประวัติในช่วงพระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป จากการศึกษาในคัมภีร์ดังปรากฏหลักฐานในบทที่ผ่านมา โดยโครงสร้างเนื้อหาเหตุการณ์หลักและบุคคลโดยรวมส่วนใหญ่ มีความคล้ายคลึงกันใกล้เคียงกันในทุกคัมภีร์ แต่เมื่อสังเกตเปรียบเทียบรายละเอียดที่แทรกเพิ่มเติมอยู่ในเหตุการณ์หลักของเรื่องแล้ว พบว่ามีคัมภีร์ 3 ฉบับ ที่นอกจากจะมีเนื้อหาหลักเหมือนกับคัมภีร์อื่นๆ แล้ว ยังมีเหตุการณ์ย่อย เนื้อหาแทรก และ

¹ G.P. Malalasekara, The Pali Literature of Ceylon (Colombo: M.D. Gunasena & Co.,Ltd, 1985), 81.

² Wilhem Geiger, Pali Literature and Language (Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1968), 25.

บุคคลที่ไม่มีในคัมภีร์อื่นปรากฏเข้ามาด้วย คัมภีร์ดังกล่าวได้แก่ คัมภีร์วังสมาลีนี้ พุทธโฆสนิทาน พุทธโฆสุปปัตติ แต่กระนั้นแม้ว่าโดยรวมของคัมภีร์ทั้ง 3 ฉบับ จะมีโครงสร้างเนื้อหาที่เพิ่มเติมจากคัมภีร์อื่นๆ แต่เนื้อหาบางจุดของคัมภีร์ทั้ง 3 ฉบับ มีรายละเอียดแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยๆ ดังจะกล่าวต่อไป

ในคัมภีร์วังสมาลีนี้ พุทธโฆสนิทาน พุทธโฆสุปปัตติ กล่าวถึงเหตุการณ์เพิ่มเติมจากเหตุการณ์หลักในคัมภีร์อื่นๆ ดังนี้

- การสงเคราะห์บิดาให้ละจากมิจฉาทิฏฐิ ก่อนออกเดินทางไปยังกาทวิป
- พระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปยังกา และพบพระพุทท์ตตะระหว่างทาง
- พระพุทธโฆสจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวิป
- ทำวสัฏกกราชนำคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคไปชอน
- การพำนักของพระพุทธโฆสจารย์ในโลหปราสาท 7 ชั้น
- พระพุทธโฆสจารย์เผาคัมภีร์
- พระพุทธโฆสจารย์เทศนาพระธรรมก่อนออกเดินทางกลับชมพุทวิป

การสงเคราะห์บิดาให้ละจากมิจฉาทิฏฐิ ก่อนออกเดินทางไปยังกาทวิป

คัมภีร์วังสมาลี กล่าวว่า... พระพุทธโฆสจารย์ได้สร้างห้องขึ้นสองห้องเหมือนนุกุของตน ให้ทำเครื่องมุงหลังคาด้วยอิฐในเบื้องบน ฉาบข้างฝาและปูพื้นด้วยแผ่นกระดานภายในห้องหนึ่งและประกอบสลักคานประตู 2 ตัวไว้ด้านนอก ให้วางจุดไฟ ภา ข้าวสาร น้ำ ผัก นมสด นมเปรี้ยว และเนยใส เป็นต้น ติดตั้งอุปกรณ์สำเร็จ จึงเชิญบิดาเข้าไปได้ปิดประตูด้วยเชือกขังบิดาไว้เพื่อให้บิดาละจากมิจฉาทิฏฐิ เชื่อกันในพุทธศาสนา ท่านพระพุทธโฆสจารย์ได้เทศนาพระธรรมของสมเด็จพระพุทธองค์ขณะที่ขังบิดาไว้ 3 วัน วันที่ 4 บิดาระลึกถึงพระพุทธคุณละมิจฉาทิฏฐิ ท่านพระพุทธโฆสจารย์จึงเปิดประตู อาบน้ำให้บิดาด้วยน้ำหอม บูชาขอขมาบิดาด้วยดอกไม้³

คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน กล่าวว่า... พระพุทธโฆสจารย์บอกให้ทำกุฏิ มีห้องหับเหมือนที่อยู่ตน หลังคาให้มุงด้วยกระเบื้อง ฝาให้ทาดด้วยดิน พื้นนั้นให้เรียบด้วยไม้เรียบ มีประตูประกอบด้วยลิ่ม และกลอนทั้งภายใน และภายนอก ในห้องนั้นให้ตั้งของบริโภคไว้ เช่น ข้าวสาร หม้อน้ำ สับปี นมสด พักทอง ของควรบริโภคต่าง ๆ มีกระเบื้อง เพลิง เต่าไฟ มีให้พร้อมเมื่อบิดาเข้าไปในห้องก็ทาบประตูด้วยสายยนต์ เพื่อให้บิดาละทิฏฐิ และเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ท่านจึง

³ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยวิไลสินี, 171-172.

เทศนาพระธรรมของสมเด็จพระพุทธองค์แก่บิดา ล่วงเข้าวันที่ 4 บิดาสิ้นทิวฎีจำเรียดด้วย พระพุทธศาสนา พระพุทธโฆสจารย์จึงเปิดประตูออก อาบด้วยน้ำหอม และขอขมาบิดา⁴

คัมภีร์พุทธโฆสปัถิ กล่าวว่า พระพุทธโฆสจารย์ได้เชิญบิดามายังที่จัดไว้เป็นพิเศษให้บิดาเข้าข้างใน ปิดประตูกล่าวแสดงธรรมให้บิดาฟังจนที่สุดบิดาได้บรรลุโสดาปัตติผล⁵

พระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปยังกา และพบพระพุทธทตตะระหว่างทาง

คัมภีร์วังสมาลีนิ กล่าวว่า เมื่อท่านลาพระอุปัชฌาย์เพื่อเดินทางไปลังกา ท่านออกเดินทางกับเหล่าพ่อค้า ขณะนั้นมีพระพุทธทตตะออกเดินทางจากเกาะลังกากับเหล่าพ่อค้าเพื่อกลับอินเดีย เรื่องที่พระพุทธโฆสจารย์โดยสว และเรื่องที่พระพุทธทตตะโดยสวได้แล่นสวนกัน กลางมหาสมุทร ด้วยอำนาจของเทพมีท้าวสักกะเป็นต้นหัวเรือสองลำได้มาจอดชิดกัน เหล่าพ่อค้าตกใจกลัวที่เรือมาติดชิดกัน พระพุทธโฆสจารย์และพระพุทธทตตะ ได้สนทนาโต้ถามซึ่งกันและกัน ก่อนที่ทั้งสองจะเดินทางจากกัน พระพุทธทตตะได้มอบยาที่ท้าวสักกกราชถวายให้ท่านไว้มี 2 อย่างคือ ดินสอไม้และก้อนหินบด ในพระนครของพระองค์แต่พระพุทธโฆสจารย์⁶

คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน กล่าวว่า เมื่อท่านลาพระอุปัชฌาย์เพื่อเดินทางไปลังกาทวิป ท่านลงไปยังท่าสำเภา ขึ้นสำเภากับพ่อค้าพานิช ในวันที่สำเภาพระพุทธโฆสจารย์ใช้ใบออกจากท่าชมพูทวิป สำเภาพระพุทธทตตะก็ใช้ใบออกจากท่าลังกาทวิป ในกาลนั้นสมเด็จพระจอมรินทร์ได้ร้องป่าวให้ฝูงเทพยดาทั้งปวง มาช่วยพิทักษ์รักษาสำเภาของพระพุทธโฆสจารย์ เทพยดานับหมื่นนับแสนแออัดคับคั่งนั่งทำยเกตราร่วมกันร้องตามวิสัยเทวดา โดยพระอินทร์นำโล่สำเภา ท้าวมหาพรหมถือตฤกข์ลงมาเบื้องต่ำ พระอินทร์นั่งเป็นต้นหน ยกพระหัตถ์ชี้บอกทาง ให้พระพรหมพายนำเกตราให้ตรงดาวลูกไก่ ประจันครลังกา พระอินทร์เป็นต้นหน เทวดาประคองด้วยส้อมกลองระฆังแตรสังข์ เทวดาบางองค์ก็ถือฉัตรแก้วแลธงทองให้ร้อง บ้างเออจริงขึ้นแกว่งไกว เมื่อสำเภาพระพุทธทตตะแล่นเข้ามาใกล้จนเห็นใบสำเภามีขนาดเท่าพัด ท้าวมหาพรหมถือจังกูตก็พายสำเภาเข้าหาและเทียบสำเภาทั้งสองลำเข้าเคียงกัน ด้วยอำนาจเทวดานุภาพสำเภาทั้ง 2 ก็เข้าขนานกัน เหล่าพ่อค้าต่างตกใจ พระพุทธโฆสจารย์ออกมาทำยเรือและถามว่าบนเรืออีกลำมีบรรพชิตหรือไม่ พระพุทธทตตะได้ยินจึงออกมา เมื่อพระพุทธทตตะและพระพุทธโฆสจารย์ได้

⁴ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 10-13.

⁵ เก็บความจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289.

⁶ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสินี, 173.

สนทนาได้ถามกันและกันก่อนเดินทางจากกัน พระพุทธทศทัตตะได้มอบผลสมอ เหล็กงานแผ่นศิลา
ที่สมเด็จพระอมรินทร์ถวายแด่ตนมอบให้พระพุทธโฆสาจารย์⁷

คัมภีร์พุทธโฆสุปัติ กล่าวว่า พระพุทธโฆสาจารย์เดินทางไปด้วยเรือระหว่างทาง
ได้พบพระพุทธทศทัตตะกำลังเดินทางกลับจากลังกาไปอินเดีย⁸

พระพุทธโฆสาจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวีป

คัมภีร์วังสมาลีนิ กล่าวว่า พระพุทธโฆสาจารย์เดินทางไปบนเรือของเหล่าพ่อค้า
เมื่อเดินทางมาถึงลังกาได้จอดเรือที่ท่าใหญ่ในเกาะลังกาปรากฏชื่อ ทวีขันตา อาศัยอยู่กับพ่อค้า 2-3 วัน
ในวันหนึ่งมีหญิงรับใช้ 2 คน ของพราหมณ์บนเกาะลังกา ต่างถือหม้อน้ำไปที่ทำเรือเพื่อตักน้ำ
หญิงรับใช้คนหนึ่งยกหม้อน้ำขึ้น ขณะเดียวกันหญิงรับใช้อีกคนหนึ่งยกหม้อน้ำลง หม้อน้ำใบหนึ่ง
เกิดแตก และจึงเกิดกระทบกระทั่งกันหญิงรับใช้ที่หม้อน้ำแตกจึงด่าทอหญิงรับใช้ที่ทำให้หม้อน้ำ
ของตนแตก ขณะนั้นพระพุทธโฆสาจารย์อยู่ในเรือแถวนั้น เห็นเหตุการณ์และคิดว่า หญิงทั้งสอง
เหล่านั้น ด่าทอกันคงบอกเจ้านายโดยอ้างเขาเป็นพยาน พอคิดได้ดังนั้นท่านจึงเขียนจดบันทึกลงใน
หนังสือของตน ว่าคนหนึ่งพูดอย่างนี้อีกคนพูดอย่างนี้ และต่อมาพระพุทธโฆสาจารย์จึงได้ใช้
บันทึกที่ได้จดในกาลนี้เป็นพยานในคดีของหญิงรับใช้ทั้งสอง และเมื่อพระราชาผู้ไต่สวนพิจารณา
คดีถามถึงพยานที่พบเห็นเหตุการณ์ หญิงรับใช้ทั้งสองอ้างถึงพระพุทธโฆสาจารย์ ซึ่งพำนักอยู่บน
เรือเมื่อสองสามวันก่อนเป็นพยานแทนนาง⁹

คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน กล่าวว่า เมื่อสำเภาพระพุทธโฆสาจารย์ออกไปถึงลังกาทวีป
เทพดาอินทร์พรหมทั้งหลายต่างก็มีศรัทธาอำลากลับขึ้นไปพิภพของตน ฝ่ายพานิชทั้งหลายจอด
สำเภาไว้ที่ท่า พระพุทธโฆสาจารย์อยู่ที่ท่า 2-3 วัน มีหญิงสาวรับใช้ 2 คนลงไปยังท่าสำเภาเพื่อ
จะตักน้ำ กระทบของหญิงรับใช้ 2 คนนี้ได้กระทบกระทั่งกันโดยกระทบเปล้ากระทบ ทำให้
กระทบที่เต็มไปด้วยน้ำแตก กระทบเปล้ามิได้แตก หญิงรับใช้ที่กระทบเปล้ากลับด่าทอหญิง
รับใช้ที่มีกระทบเต็มด้วยน้ำ ต่อมาจึงด่าทอกันทั้งสองฝ่าย ในกาลนั้นพระพุทธโฆสาจารย์จึงมี
ความคิดว่า หญิงรับใช้สองคนนี้น่าจะอ้างท่านเป็นพยาน ท่านจึงเขียนถ้อยคำใส่ใบลานเก็บไว้
ต่อมาข้อความในบันทึกที่จดไว้ ได้เป็นพยานในคดี และเมื่อไต่สวนคดีเสร็จเรียบร้อย

⁷ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 15-20.

⁸ เก็บความจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289.

⁹ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสิณี, 174.

พระมหากษัตริย์ผู้ไต่สวนความ ถามท่านพระพุทฺธโฆสาคจารย์ว่าอยู่สถานที่ใด พราหมณ์กล่าวว่า พระพุทฺธโฆสาคจารย์เป็นภิกษุพ่อค้า มาเพื่อประโยชน์ค้าขาย มาอยู่ที่ท้ายลำเนา¹⁰

คัมภีร์พุทฺธโฆสูปัตติ กล่าวว่า เมื่อพระพุทฺธโฆสาคจารย์เดินทางถึงลังกา ได้พักใกล้ท่าเรือชื่อ ทิวาฐานะ ในลังกา วันหนึ่งท่านได้เห็นหญิงแบกน้ำคนหนึ่งทำหม้อน้ำของหญิงอีกคนหนึ่งแตก แล้วทั้งคู่ได้ทะเลาะกันอย่างรุนแรง พระพุทฺธโฆสารู้ว่าท่านอาจจะต้องไปเป็นพยานให้ในคดีนี้จึงจับบันทึกคำพูดของหญิงทั้ง 2 ทุกถ้อยคำ เมื่อเจ้าพนักงานนิมนต์ท่านไปเป็นพยาน ท่านได้ยื่นหนังสือที่จดไว้ พระเจ้าแผ่นดินเมื่อทราบเรื่องจึงนิมนต์ให้ท่านเข้ามาในวัง¹¹

ท้าวสักกเทวราชนำคัมภีร์ไปซ่อน

คัมภีร์วังสมาลินี กล่าวว่า เมื่อท่านพระพุทฺธโฆสาคจารย์กลับถึงที่พักแรมของตน ท่านได้เขียนคัมภีร์วิสุทธิมรรคในตอนบ่าย ครั้นอาทิตย์ยังไม่สิ้นแสงท่านก็สามารถเขียนคัมภีร์สำเร็จ ในยามที่หนึ่งท่านจึงผล็อยหลับไป ครั้นนั้นท้าวสักกเทวราชถือเอาคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นไป เมื่อท่านพระพุทฺธโฆสาคจารย์ตื่นไม่เห็นคัมภีร์ของตน อาศัยแสงสว่างจากประทีปจึงเขียนขึ้นใหม่ แบบเดียวกันอีกเล่ม เมื่อเขียนเสร็จวางไว้เหนือศีรษะของตน แล้วท่านหลับไปอีก ท้าวสักกเทวราชก็หยิบเอาคัมภีร์นั้นไปอีก ยังไม่ถึงมัชฌิมยามท่านตื่นขึ้น ครั้นไม่เห็นคัมภีร์พระเถระจึงเขียนขึ้นใหม่ อีกฉบับอย่างเดิม เมื่อเขียนเสร็จก็ไม่ปล่อยคัมภีร์ไว้ แต่มัดไว้ที่ชายจีวรแล้วท่านก็หลับไปอีก พอใกล้รุ่งท้าวสักกเทวราชก็นำคัมภีร์วิสุทธิมรรค 2 เล่ม นั้นวางไว้แล้วเสด็จไป หลังจากท่านได้รวบรวมคัมภีร์ 3 เล่ม ไปยังสำนักของพระสังฆราช¹²

คัมภีร์พุทฺธโฆสนิทาน กล่าวว่า เมื่อพระพุทฺธโฆสาคจารย์อำลาพระสังฆราชกลับไป ยังที่อยู่ของตนในบ่ายวันนั้นพระพุทฺธโฆสาคจารย์ก็เขียนคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับทั้งอรรถกถา ท่านเขียนเร็ววัน เมื่อเขียนเสร็จก็เอนกายจำวัดหลับไป สมเด็จพระรัตนทวาริราชลงมาจากพิภพ ดาวดึงส์มาลักคัมภีร์วิสุทธิมรรคไป เมื่อพระพุทฺธโฆสาคจารย์ตื่นขึ้นมิได้เห็นคัมภีร์ของตนจึงจุดประทีปเขียนคัมภีร์อีกครั้ง เขียนสำเร็จจึงเก็บไว้ข้างศีรษะและจำวัดไปอีก สมเด็จพระรัตนทวาริราชก็ลงมาลักเอาไปอีก เมื่อท่านตื่นขึ้นมาไม่เห็นคัมภีร์ของตนจึงจุดประทีปเขียนอีกคัมภีร์ เมื่อสำเร็จแล้วจึงคิดว่าใครที่นำคัมภีร์ของท่านไปจะเป็นพระอินทร์หรือพระพรหม คิดเช่นนั้นจึงเอาจีวรผูก

¹⁰ เก็บความจาก พุทฺธโฆสนิทาน, 23-26.

¹¹ เก็บความจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา , 289.

¹² เก็บความจาก บาลี พุทฺธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลินีวลาลินี, 176-177.

คัมภีร์ไว้กับตัวแล้วจำวัด เวลาใกล้รุ่งสมเด็จพระอมรินทรจึงนำคัมภีร์ทั้งสองมาวางไว้ เมื่อพระพุทฺธโฆษาจารย์ตื่นขึ้นจึงนำคัมภีร์ทั้งสามไปยังสำนักพระสังฆราชา¹³

คัมภีร์พุทฺธโฆสปัถิ กล่าวว่ พระสังฆราชาได้ให้ท่านเขียนคำอธิบายคาถา 2 บท พระพุทฺธโฆษาจารย์ เริ่มเขียนงานตอนหัวค่ำ เมื่อเสร็จท่านก็เข้านอน ทำวสัถกะได้มาขโมยงานของท่านไป เมื่อท่านตื่นขึ้นในช่งกลางดึกไม่เห็นงานก็เขียนอีก มีข้อความเหมือนของเดิมทุกประการ เสร็จแล้วก็เข้านอน ทำวสัถกะก็มาขโมยอีก ท่านก็ต้องเขียนใหม่อีก เป็นดังนี้ ถึง 2 ครั้ง หนสุดท้ายทำวสัถกะได้นำต้นฉบับของ 2 ครั้งแรกมาคืนด้วย วันรุ่งขึ้นท่านได้นำคัมภีร์ทั้ง 3 ชุดไปให้พระสังฆราชาดู¹⁴

การพำนักของพระพุทฺธโฆษาจารย์ในโลหปราสาท

คัมภีร์วังสมาลีนิ กล่าวว่ เมื่อกาลก่อนทำการแปลอรรถกถา ท่านพระพุทฺธโฆษาจารย์ได้ขอเสนาสนะที่อยู่อาศัยอันเหมาะสมพระสังฆราชาจึงให้ท่านไปอยู่ โลหปราสาท 7 ชั้น ท่านอยู่ในชั้นที่ 1 ในชั้นที่ 2 มีภิกษุทรงศีลพักอยู่ ชั้นที่ 3 มีพระภิกษุบำเพ็ญวิปัสสนาพักอยู่ ชั้นที่ 4 มีพระภิกษุทรงจำพระสูตรพักอยู่ ในชั้นที่ 5 มีพระภิกษุผู้จำอภิธรรมพักอยู่ ชั้นที่ 6 พระวินัยธรูปหนึ่งพักอยู่ ในชั้นที่ 7 มีพระภิกษุผู้ทรงฌานกำลังเจริญในไตรลักษณ์พักอยู่ เมื่อเช้าวันรุ่งท่านได้บิณฑบาต ท่านได้เก็บใบลานที่เขาทิ้งหรือหล่น เก็บมาที่พักของตน ชายผู้ขึ้นต้นตาลเห็นจึงคิดสงสัยในการกระทำ ต่อมาเขาได้ไปรอยใบลานตามหนทางที่ท่านจะเดินผ่าน เมื่อท่านเห็นใบลานจึงเก็บไปที่พัก ครั้นติดตามพระพุทฺธโฆษาจารย์ ณ ที่พักแล้วเห็นงานเขียนของท่านจึงมีความยินดี วันรุ่งเช้าเขาจึงนำกระเช้าภัตตาหารไปยังที่พักของพระเถระ แต่ท่านเห็นควรว่ควรถวายพระเถระที่พักอยู่ชั้นบนเป็นผู้ใหญ่กว่าท่าน ชายผู้ขึ้นต้นตาลจึงได้ส่งภัตตาหารนั้นในชั้นที่อาวุโสมากกว่า แต่ท่านผู้อาวุโสที่สุดได้กล่าวว่ควรถวายแต่พระพุทฺธโฆษาจารย์ด้วยความเป็นผู้ใหญ่กว่าวุฒติ¹⁵

คัมภีร์พุทฺธโฆสนิทาน กล่าวว่ เมื่อท่านพระพุทฺธโฆษาจารย์จะแปลพระพุทฺธวจนะ พระสังฆราชาให้ท่านพำนักอยู่ในโลหปราสาท 7 ชั้น ท่านพักอยู่ที่ชั้น 1 พระภิกษุทรงศีลบริสุทธิ์อยู่ชั้นที่ 2 พระภิกษุทรงธุดงค์อาศัยอยู่ชั้นที่ 3 พระภิกษุทรงสุดตันตปิฎกอาศัยอยู่ชั้นที่ 4 พระภิกษุทรงพระอภิธรรมปิฎกอยู่ชั้น 5 พระภิกษุทรงพระวินัยอยู่ในชั้น 6 พระภิกษุทรงฌานอยู่

¹³ เก็บความจาก พุทฺธโฆสนิทาน, 29-30.

¹⁴ เก็บความจาก สุภพวรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289-290.

¹⁵ เก็บความจาก บาลี พุทฺธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสินี, 178-179.

ในชั้น 7 เมื่อพระพุทธโฆสาศาจารย์บิณฑบาต ท่านมักเก็บใบลานมาเขียนแปลคัมภีร์ มีบุรุษ
 เชิญใจเห็นท่านเก็บใบลานนี้สงสัยว่าท่านเก็บไปทำอะไร จึงติดตามดูจึงรู้ว่าท่านเอาใบลาน
 เขียนพระไตรปิฎก บุรุษผู้นั้นจึงเก็บใบลานทิ้งไว้ตามทางเพื่อให้พระพุทธโฆสาศาจารย์เก็บเอาไปไว้
 เขียนพระวจนะ บุรุษผู้นั้นจึงศรัทธาเลื่อมใสได้นำภัตตาหารถวายพระพุทธโฆสาศาจารย์ แต่ท่านให้
 ถวายผู้อยู่ชั้นบนกว่าท่าน บุรุษผู้นั้นได้ถวายพระภิกษุชั้น 2 แต่ละชั้นท่านต่างให้ถวายผู้อยู่ชั้นบน
 กว่า และเมื่อถวายท่านผู้อยู่ชั้น 7 ท่านให้มาถวายพระพุทธโฆสาศาจารย์ในชั้นที่ 1 ด้วยมีคุณวิเศษ
 เขียนพุทธวจนะอยู่ทุกวัน¹⁶

คัมภีร์พุทธโฆสูปัติ กล่าวแต่เพียงว่าเมื่อมอบคัมภีร์อรรถกถาให้ท่านแปล
 พระสังฆราชจัดให้ พระพุทธโฆสาศาจารย์อยู่ที่อุปัชฌาย์¹⁷

พระพุทธโฆสาศาจารย์เผาคัมภีร์

คัมภีร์วังสมาลีนิ กล่าวว่า เมื่อพระพุทธโฆสาศาจารย์ครั้งสร้างคัมภีร์ต่าง ๆ แทน
 คัมภีร์เก่า ๆ จึงได้นำคัมภีร์เก่า ๆ จากที่ต่าง ๆ มากองไว้ด้วยความสูงของข้างขนาดกลาง 7 เชือก
 ณ สถานที่นั้นอันเป็นเนินโล่ง สะอาด ใกล้พระมหาเจดีย์ แล้วสั่งให้เผาคัมภีร์ทั้งหมดไม่ให้เหลือ
 จากนั้นท่านก็กล่าวต่อสงฆ์มีพระสังฆราชเป็นประธานว่าท่านจะเดินทางกลับชมพูทวีป¹⁸

คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน กล่าวว่า ลำดับนั้นพระพุทธโฆสาศาจารย์ก็ให้ชนเฝ้าคัมภีร์ที่
 พระมหามหินทรเถระเขียนเป็นภาษาสิงหลออกมากอง สูงท่วมหลังข้างถึง 7 กอง ท่านก็ให้เผา
 เสียในที่อันบริสุทธิ์ที่ใกล้พระมหาเจดีย์ แล้วท่านจึงอำลาพระสังฆราชกลับชมพูทวีป¹⁹

คัมภีร์พุทธโฆสูปัติ กล่าวว่า เมื่อท่านทำงานเสร็จภายใน 3 เดือน ท่านได้
 รวบรวมงานทั้งหมดแก่พระสังฆราชและได้เผาต้นฉบับอรรถกถาภาษาสิงหลทั้งหมด กองอรรถ
 กถาที่เผานั้นกองสูงสูงเท่ากับข้าง 7 เชือกยื่นต่อกัน²⁰

พระพุทธโฆสาศาจารย์เทศนาพระธรรมก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป

คัมภีร์วังสมาลีนิ กล่าวว่า พระพุทธโฆสาศาจารย์เมื่อครั้งจะขึ้นเรือเดินทางกลับชมพู
 ทวีป พวกภิกษุชาวสิงหลได้กล่าววิจารณ์ท่านว่าท่านไม่รู้คัมภีร์สันสกฤต ท่านจึงจะบรรยายคัมภีร์

¹⁶ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน , 31-32.

¹⁷ เก็บความจาก สุภาพรรณ ฌ บางข้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 290.

¹⁸ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวัลลสินี, 179.

¹⁹ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน , 33.

²⁰ เก็บความจาก สุภาพรรณ ฌ บางข้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 290.

สันสกฤตในพระมหาเจดีย์แก่บริษัทสี่คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เป็นที่เบิกบานนำเลื่อมใสศรัทธา ในที่ประชุมนั้นพากันสละสิ่งของ เสื้อผ้า เครื่องประดับมีค่าของตนมาวางซ้อนกันเพื่อบูชาพระธรรม สิ่งของเหล่านั้นตั้งเป็นกองขนาดเท่าข้างเจ็ดเชือก เมื่อพระพุทธโฆसाจารย์ลงจากธรรมมาสน์กราบพระสงฆ์อำลาพระเถระผู้ใหญ่และไม่สนใจสิ่งของบูชาใดใดทั้งสิ้น ขึ้นเรือกับพวกพ่อค้าเดินทางกลับชมพูทวีป²¹

คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน กล่าวว่าพระพุทธโฆสาจารย์กำลังจะขึ้นลำเภากับพ่อค้าวนิชพระภิกษุชาวลังกาได้กล่าวนิทนาว่าพระพุทธโฆสาจารย์ไม่รู้คัมภีร์สันสกฤต ท่านจึงจะเทศนาคัมภีร์สันสกฤตให้บริษัททั้งหลายฟังที่สโมสรประชุมใกล้มหาเจดีย์ ครั้นบริษัททั้งหลายได้ฟังธรรมเป็นที่เบิกบานใจ บริษัททั้งหลายเหล่านั้นได้เปลื้องผ้ารวมถึงเครื่องประดับออกทำการสักการบูชาพระธรรมกองสูงท่วมหลังข้างประมาณ 7 กอง ท่านพระพุทธโฆสาจารย์มิได้สนใจสิ่งของเหล่านั้น เมื่อท่านลงจากธรรมมาสน์นมัสการพระสังฆราชและอำลาพระเถระผู้ใหญ่จึงลงลำเภากับพ่อค้าวนิชเดินทางกลับชมพูทวีป²²

คัมภีร์พุทธโฆสุปัติ กล่าวว่า หลังจากที่ท่านพระพุทธโฆสาจารย์ได้เฝ้าคัมภีร์แล้ว ท่านได้รวบรวมผลงานทั้งหมดกลับอินเดีย ก่อนเดินทางกลับท่านได้เทศนาเป็นภาษาสันสกฤตไว้เรื่องหนึ่ง²³

2. จิตรกรรมภาพเล่าเรื่องพระพุทธโฆสาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป

จิตรกรรมภาพเล่าเรื่อง พระพุทธโฆสาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป เริ่มปรากฏตัวอย่างหลักฐานสมัยอยุธยา ในสมุดภาพไตรภูมิอยุธยา เลขที่ 5 ชื่อแผนที่ไตรภูมิโลกสันฐานว่าด้วยตอน นิรียกถา ถึง เทวถา สันนิษฐานจากภาพและตัวอักษรที่ใช้ในเล่มจัดเป็นสมุดภาพฝีมือช่างสมัยอยุธยา²⁴ ปราณี่ นิมเสมอ กำหนดอายุเอกสารเขียนขึ้นราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22²⁵ พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ กำหนดอายุเอกสารเขียนขึ้นราวกลางพุทธ

²¹ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิเวศานี, 180.

²² เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 39-40.

²³ เก็บความจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดีย และลังกา, 290.

²⁴ กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอม ภาษาไทย, 8.

²⁵ ปราณี่ นิมเสมอ, "จิตรกรรมสมัยอยุธยาในสมุดข่อย," ศิลปากร 28, 6 (มกราคม 2528): 18.

ศตวรรษที่ 22²⁶ และจิตรกรรมฝาผนังที่ตำหนักพระพุทโธโฆษาจารย์ วัดพุทโธสวรรค์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 23²⁷

สมัยธนบุรีพบตัวอย่างหลักฐานในสมุดภาพไตรภูมิฉบับธนบุรี เลขที่ 10/ก ชื่อแผนที่ไตรภูมิ (มีรูปภาพ) ว่าด้วยตอนมนุสสกถา ถึง นิรียกถาและมีแผนที่ชายทะเล ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ถึงพุทธศตวรรษที่ 24²⁸

สมัยรัตนโกสินทร์พบตัวอย่างหลักฐานในจิตรกรรมฝาผนังวัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร สมัยรัชกาลที่ 3²⁹ จิตรกรรมฝาผนังวัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี สมัยรัชกาลที่ 4³⁰ จิตรกรรมฝาผนังวัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร สมัยรัชกาลที่ 4³¹ ตู้พระธรรมเลขที่ 79.1 หอสมุดแห่งชาติท่าवासูกกรี กรุงเทพมหานคร ฝีมือช่างสมัยรัตนโกสินทร์³²

2.1 สมุดภาพไตรภูมิอยุธยา เลขที่ 5 ชื่อแผนที่ไตรภูมิโลกสันฐานว่าด้วยตอน นิรียกถา ถึง เทวกถา

ภาพที่ 1 รูปเล่มและสภาพของสมุดภาพไตรภูมิอยุธยา เลขที่ 5

ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอม ภาษาไทย (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2552), 129.

²⁶ สัมภาษณ์ พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณ หอสมุดแห่งชาติท่าवासูกกรี กรุงเทพมหานคร, 6 พฤษภาคม 2552.

²⁷ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา : งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 187.

²⁸ กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ธนบุรี เล่มที่ 2, 7.

²⁹ สันติ เล็กสุขุม, จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3: ความคิดเปลี่ยนการแสดงผลออกก็เปลี่ยนตาม, 35.

³⁰ วิยะดา ทองมิตร, จิตรกรรมแบบสากลสกุลช่างขรัวอินโข่ง, 17.

³¹ ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ. ปากน้ำ], ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทยวัดมหาพฤฒาราม, 52.

³² อ้างจาก ก่องแก้ว วีระประจักษ์, ตู้ลายทอง ภาค 2 (สมัยรัตนโกสินทร์ ตอนที่ 1 กท.1 - กท.95), 281.

สมุดภาพนี้มีขนาดกว้างโดยประมาณ 12.5 เซนติเมตร ยาว 42 เซนติเมตร ความหนา โดยประมาณ 7 เซนติเมตร ตัวอักษรที่ใช้ในการบันทึกข้อความในสมุดภาพไตรภูมิมี 2 ชนิด คือ อักษรขอมใช้บันทึกเฉพาะศัพท์ภาษาบาลีและอักษรไทยย่อ ใช้บันทึกข้อความบรรยายภาพภาษาไทยทั้งเล่ม³³

เนื้อหาเริ่มหน้าต้นเป็นภาพมหานครนิพพาน หน้าถัดไปเป็นภาพพระอรหันต์และพระอริยบุคคลระดับต่าง ๆ แล้วแสดงภาพของอรูปพรหม รูปพรหม สวรรค์ชั้นต่าง ๆ เขาพระสุเมรุที่ล้อมรอบด้วยภูเขา มหาสมุทร ทวีปทั้ง 4 ไปจนถึงนรกภูมิ เป็นอันจบหน้าต้น ส่วนหน้าปลายเริ่มจากแผนที่ของเมืองต่าง ๆ ความเป็นอยู่ของชีวิตในเมืองต่าง ๆ แทรกด้วยพุทธประวัติบางตอนป่าหิมพานต์ สัตว์หิมพานต์ คนธรรพ์ เทวดา กิณนร จากนั้นก็เป็นเรื่องทศชาติชาดก เริ่มจากมหาเวสสันดรชาดกกัณฐ์ต่าง ๆ³⁴

ภาพจิตรกรรมเล่าเรื่อง พระพุทธโฆษาจารย์เดินทางไปสืบพุทธศาสนาในลังกาที่วปีปรากฏอยู่หน้าปลาย เรียงลำดับตามหมายเลขภาพ พร้อมมีข้อความบรรยายใต้ภาพ เขียนตามสมุดภาพไตรภูมิอยุธยาเลขที่ 5 ได้แก่ ภาพที่ 46 แผนที่โบราณ : แสดงภาพบ้านเมืองสมัยพุทธกาล ภาพที่ 48 แผนที่โบราณ : แสดงภาพรอยพระพุทธบาทที่เกาะลังกา (ภาพที่ 2) ภาพที่ 49 แผนที่โบราณ : แสดงภาพเกาะลังกา และภาพพระพุทธโฆษาจารย์ (พระพุทธโฆษาจารย์ และพระอินทร์เดินทางไปในเรือสำเภา (ภาพที่ 3)

ภาพที่ 2 แผนที่โบราณ : แสดงภาพรอยพระพุทธบาทที่เกาะลังกา

ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับอักษรขอม-ภาษาไทย (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2552), 177.

³³ กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับอักษรขอม ภาษาไทย, 8.

³⁴ เก็บความจาก กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับอักษรขอม-ภาษาไทย, 14-18.

ภาพที่ 3 แผนที่โบราณ : แสดงภาพเกาะลังกา และภาพพระพุทธโฆษาจารย์ (พระพุทธโฆสาจารย์) และพระอินทร์เดินทางไปในเรือสำเภา

ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอม-ภาษาไทย (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง , 2552), 178.

2.2 ตำนานพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทธโสธรวรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 4 ตำนานพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทธโสธรวรย์ จ.พระนครศรีอยุธยา

ตำนานสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน 2 ชั้น ชั้นล่างเจาะเป็นช่องหน้าต่างรูปโค้งแหลม มีประตูทางเข้าด้านทิศเหนือและทิศใต้ ชั้นบนมีประตูทางเข้าด้านทิศตะวันตก มีบันไดไม้ทอดจากประตูออกนอกตัวอาคาร สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระ

เพทราชา (พ.ศ. 2231 – 2247)³⁵ พระองค์คงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างตำหนักหลังนี้ถวายสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ซึ่งเป็นพระอาจารย์ของท่าน³⁶

ภาพจิตรกรรมภายในตำหนักพระพุทโฆษาจารย์³⁷ อยู่ชั้นบนของอาคารบนผนังด้านเหนือ เขียนภาพเรื่องไตรภูมิ กล่าวถึงป่าหิมพานต์ เขาพระสุเมรุ แม่น้ำสายสำคัญที่เป็นต้นน้ำไหลออกมาจากสระอโนดาต ตอนล่างด้านขวามือเขียนเรื่องเวสสันดรชาดก กัณฑ์วนปเวส และกัณฑ์มหาราช ตอนซุกกพาสองกุมารมานอนในป่า

ผนังด้านตะวันตกเป็นภาพทศชาติมีเรื่องพระเตมีย์, พระมหาชนก, พระสุวรรณสาม, พระเนมิราช พระมโหสถ พระจันทกุมาร พระภริทัต ฯลฯ

ผนังด้านใต้ เขียนเป็น 3 ตอน ตอนล่างสูงจากพื้นเขียนเรื่องรามเกียรติ์ ทางซ้ายมือเป็นภาพพระลักษณ พระราม ด้านขวามือเป็นภาพอินทรีชิตแบกศร ตอนบนแบ่งช่องหยักคล้ายฉากกัน แสดงภาพตอนตรัสรู้ ภาพสัตตมหาสถาน เหนือขึ้นไปเป็นภาพมารผจญ

ผนังด้านตะวันออก เริ่มด้วยภาพกุฎีหรืออาคาร ต่อมาเป็น ภาพเรือของพระพุทโฆษาจารย์ (พระพุทโฆสาจารย์) ไปลังกา พบเรือ พระพุทโฆทตตะกลางทะเล (ภาพที่ 5) มีแม่น้ำนมมทามีรอยพระพุทโฆบาท และติดต่อกันไปมีภาพเกี่ยวกับพระพุทโฆบาทอีก 4 รอย ช่องหน้าต่าง 4-5 มีขอบหน้าต่างคน ช้าง ม้า ทหารฝรั่ง แสดงเป็นภาพเรื่องพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาเสด็จพยุหยาตราไปนมัสการพระพุทโฆบาทสระบุรี ช่องต่อไปเป็นพระเจดีย์ทรงลังกา เบื้องบนมีทวยเทพ เบื้องล่างมีกษัตริย์พร้อมด้วยชาววังหญิงชายมากกราบไหว้นมัสการ

³⁵ สันติ เล็กสุขุม และ กมล ฉายาวัฒน์, จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2524), 62.

³⁶ Jean Boisselier, จิตรกรรมไทยสกุลช่างต่าง ๆ แปลโดย สนธิวรรณ อินทรลิป (กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), 46.

³⁷ เก็บความจาก จำรัส เกียรติก้อง, “อธิบายภาพเขียนที่ตำหนักสมเด็จพระพุทโฆษาจารย์ในวัดพุทโธสวรรค์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา,” ศิลปากร 2, 6 (มีนาคม 2502): 48-49.

ภาพที่ 5 ภาพเรือของพระพุทโธโมษาจารย์ (พระพุทโธโมสาจารย์) ไปลังกาพบเรือ พระพุทโธทัตตะกลางทะเล
 ตำนานพระพุทโธโมษาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ จ.พระนครศรีอยุธยา

หลังบานประตู และหน้าต่างมีภาพทวารบาล เช่น ภาพยักษ์ ครุฑ ทหารฝรั่ง
 เทพยดา ภาพมนุษยชาติ 12 ภาษา ฯลฯ

2.3 สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก. ชื่อแผนที่ไตรภูมิ (มีรูปภาพ)
 ว่าด้วยตอนมนุสสกถา ถึง นิรียกถา และมีแผนที่ชายทะเล

ภาพที่ 6 รูปเล่มและสภาพของสมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก.

ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา – ฉบับธนบุรี เล่ม 2 (กรุงเทพฯ:กรมศิลปากร, 2542),
 85.

สมุดภาพนี้มีขนาดกว้างโดยประมาณ 23 เซนติเมตร ยาว 52 เซนติเมตร หนา
 12 เซนติเมตร บันทึกข้อความทั้งสองด้าน

เนื้อหา เริ่มข้อความในหน้าต้นด้วยบานแพนก ต่อด้วยคำบรรยายพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเรื่องพระนครนิพพาน ภาพเล่าเรื่องตั้งแต่มหานครนิพพาน ไปจนถึงนรกขุมต่างๆ อสุรกาย เปרתหมู่มต่างๆ จบข้อความหน้าต้นด้วยภาพพระพุทธรูปประวัติภาพที่ 4 ตอนพระพุทธรูปเจ้าลอยถาด หน้าปลาย เริ่มด้วยภาพพระพุทธรูปประวัติต่ออีก 2 ภาพ คือ พระพุทธรูปเจ้าเสด็จไปเทศนาโปรดพุทธมารดาที่ดาวดึงส์สวรรค์ และภาพพระพุทธรูปเจ้าอุกumar ผจญ จากนั้นจึงต่อด้วยภาพแผนที่โบราณแสดงบ้านเมืองต่าง ๆ ชายทะเล ตามความเข้าใจของคนในสมัยนั้น ภาพป่าหิมพานต์ ภาพบ้านเมืองและสถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ ภาพเล่าเรื่องมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์ต่าง ๆ แล้วจบเรื่องด้วยทศชาติชาดก ตั้งแต่พระชาติที่ 1 ถึงพระชาติที่ 10 โดยมีคำบรรยายสั้น ๆ เขียนด้วยอักษรขอม ในส่วนที่เป็นคาถาภาษาบาลี และอักษรไทยในส่วนที่เป็นภาษาไทยตลอดเล่ม

จิตรกรรมภาพเล่าเรื่องพระพุทธรูปโฆสัจจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปปรากฏอยู่ในหน้าปลาย เรื่องแผนที่ เรียงลำดับตามหมายเลขภาพ และมีข้อความบรรยายใต้ภาพเขียนตามสมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก. ภาพที่ 126 แผนที่โบราณ : แสดงเมืองและสถานที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาท และพระธาตุของพระพุทธรูปเจ้า ภาพที่ 127 แผนที่โบราณ : แสดงเมืองต่างๆ สถานที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาท และเจดีย์สำคัญ ภาพที่ 128 แผนที่โบราณ : แสดงเมืองชายทะเลต่าง ๆ เกาะ และ สถานที่สำคัญที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาท ภาพที่ 129 แสดงเมืองชายทะเล เกาะต่าง ๆ และภาพเล่าเรื่องการใช้เรือสำเภาเป็นพาหนะเดินทางติดต่อไปมาระหว่างเมืองต่างๆ ภาพที่ 130 แผนที่โบราณ : แสดงภาพการใช้เรือสำเภาเป็นพาหนะเดินทางในทะเลติดต่อไปมาระหว่างเมืองต่างๆ เพื่อเผยแพร่พุทธศาสนาของพระสงฆ์ ภาพที่ 131 ภาพรวมแสดงการใช้เรือสำเภาเป็นพาหนะ เดินทางติดต่อไปมาเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์³⁸ (ภาพพระพุทธรูปโฆสัจจารย์เดินทางไปลังกาและพบพระพุทธรูปที่ตตะระหว่างทาง) (ภาพที่ 7) ภาพที่ 132 แผนที่โบราณ : แสดงเมืองต่างๆ ในประเทศลังกา เจดีย์ สถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ และแผนผังภูเขาสุมณภูฏ ที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทสำคัญ ภาพที่ 133 แผนที่โบราณ : แสดงภาพรวมเมืองต่างๆ ในเกาะลังกา (ภาพที่ 8)

³⁸ เขียนข้อความตามคำบรรยายใต้ข้อความภาพในสมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรีเลขที่ 10/ ก. ซึ่งตามความเป็นจริงแล้วจากการศึกษาในสารนิพนธ์นี้ ภาพนี้คือ ภาพพระพุทธรูปโฆสัจจารย์เดินทางไปลังกาและพบพระพุทธรูปที่ตตะระหว่างทาง ดูรายละเอียดในหัวข้อการตีความภาพเล่าเรื่องพระพุทธรูปโฆสัจจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป

ภาพที่ 7 ภาพรวมแสดงการใช้เรือสำเภาเป็นพาหนะเดินทางติดต่อไปมาเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์

ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับธนบุรี เล่ม 2 (กรุงเทพฯ:กรมศิลปากร, 2542), 223.

ภาพที่ 8 แผนที่โบราณ : แสดงภาพเมืองต่าง ๆ ในลังกา

ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับธนบุรี เล่ม 2 (กรุงเทพฯ:กรมศิลปากร, 2542), 225.

2.4 วัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร

วัดดาวดึงษาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ตอนใต้ปากคลองบางยี่ขัน แขวงบางยี่ขัน เขตบางพลัด เจ้าจอมแฉ่ง พระสนมเอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สร้างขึ้นและนิมนต์พระอาจารย์อินผู้เชี่ยวชาญทางวิปัสสนาธุระในสมัยนั้นมาครองวัด ชาวบ้านจึงเรียกกันว่า “วัดขรัวอิน” ต่อมาใน

รัชกาลที่ 2 ข้าราชการฝ่ายในชื่ออินซึ่งเป็นญาติของเจ้าจอมแว่น ได้ปฏิสังขรณ์วัดนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชดำริว่าเป็นวัดที่แปลกที่ผู้สร้างและผู้ปฏิสังขรณ์มีนามเดียวกัน จึงพระราชทานนามว่า วัดดาวดึงษาสวรรค์ อันหมายถึงสวรรค์ชั้นที่ พระอินทร์สถิต ครั้นในรัชกาลที่ 3 พระยามหาเทพ (ปาน) ได้ปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งพระอาราม และได้รับพระราชทานเปลี่ยนนามใหม่ว่า วัดดาวดึงษาราม³⁹

ภาพที่ 9 อุโบสถวัดดาวดึงษารามกรุงเทพมหานคร

ภายในอุโบสถวัดดาวดึงษาราม บานหน้าต่างด้านนอกเขียนภาพจิตรกรรมลายรดน้ำเรื่องทศชาติและพุทธประวัติ ประตูด้านนอกเขียนภาพจิตรกรรมลายรดน้ำรูปท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่ ด้านในเขียนรูปทวารบาลถือพระขรรค์ยืนแทนมียักษ์แบก ฉนังด้านหน้าของห้องแรกระดับกรอบหน้าต่างเขียนภาพจิตรกรรมเรื่องพระพุทธโฆษาจารย์ (พระพุทธโฆสาจารย์) ไปแปลพระไตรปิฎกที่ลังกา (ภาพที่ 10) และภาพผู้คนประกอบภารกิจต่าง ๆ ฉนังด้านหน้าพระประธานเขียนเรื่องมหิสถชาดก ด้านหลังเขียนภาพจิตรกรรมเรื่องพระเวสสันดร และฉนังด้านหลังของห้องชั้นในเขียนภาพจิตรกรรมเรื่องพระเจ้าทิวาหนะ ภาพจิตรกรรมฝาผนังเหล่านี้เหลืออยู่ไม่สมบูรณ์และฉนังด้านอื่นๆ ภาพจิตรกรรมได้หลุดหายไปหมดแล้ว ส่วนบริเวณฉนังโดยรอบระดับเหนือประตูหน้าต่างจรดเพดาน เขียนเป็นภาพจิตรกรรมลายพุ่มข้าวบิณฑ์รูปดอกไม้ล้อมพระโพธิ์สัตว์

³⁹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2525. พิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี พุทธศักราช 2525.), 395.

ภาพที่ 10 เรื่องพระพุทธรูปวิชาจารย์ (พระพุทธรูปวิชาจารย์) ไปแปลพระไตรปิฎกที่ลังกา จิตรกรรมฝาผนัง วัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร

2.5 วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี

วัดมหาสมณาราม เป็นวัดโบราณตั้งอยู่บนไหล่เขามไหศวรรย์ หรือ เขาวัง ต.คลองกระแชง อ.เมืองเพชรบุรี จ.เพชรบุรี เป็นพระอารามหลวงชั้นโทชนิดวรวิหาร เดิมชื่อ **วัดมหาสมณ** พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงผนวชได้จาริกมาประทับแรมที่วัดนี้เสมอ เมื่อทรงลาสิกขาบทแล้วเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดนี้ใหม่หมดทั้งอาราม แล้วพระราชทานนามใหม่ว่า **“วัดมหาสมณาราม”**⁴⁰

⁴⁰วิยะดา ทองมิตร , จิตรกรรมแบบสากลสกุลช่างขรัวอินโข่ง (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2522),17.

ภาพที่ 11 อุโบสถวัดมหาสมณารามจังหวัดเพชรบุรี
(ภาพจากศิริวัฒน์ คงสวัสดิ์)

ภายในพระอุโบสถประดับด้วยภาพจิตรกรรมฝาผนัง ประดับผนังทั้ง 4 ด้าน ภาพเขียนแต่ละด้านแบ่งได้เป็น 2 ตอน คือ ตอนที่ 1. จิตรกรรมฝาผนังส่วนที่อยู่เหนือขอบประตู และขอบหน้าต่างจนถึงติดเพดานเป็นภาพเกี่ยวกับพุทธสถานที่สำคัญในประเทศไทย และประเทศใกล้เคียง โดยผนังด้านทิศตะวันออกตอนบนเป็นภาพการเดินทางเพื่อนมัสการรอยพระพุทธรูปจังหวัดสระบุรี ผนังด้านทิศใต้เขียนภาพพระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรี ภาพพระบรมธาตุจังหวัดนครศรีธรรมราช ภาพรอยพระพุทธรูปที่หาดทรายแม่น้ำน่านมณฑล ภาพพระมหาธาตุสิงคโปร์ ประเทศพม่า ภาพเรือสำเภา ตามลำดับ ผนังด้านทิศตะวันตกเขียนภาพเมืองลังกา การเดินทางของ พระพุทธโฆษาจารย์ (พระพุทโฆสาจารย์) ไปลังกาเพื่อแปลพระไตรปิฎก (ภาพที่ 12) ผนังทางด้านทิศเหนือเขียนภาพป่าเขาลำเนาไพร และภาพงานนมัสการพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม ตอนที่ 2. จิตรกรรมฝาผนังส่วนที่อยู่ระดับเดียวกับประตูและหน้าต่าง มีทั้งหมด 14 ห้อง เขียนเป็นภาพชีวิตประจำวันและขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวบ้าน

ภาพที่ 12 ภาพเมืองลังกา การเดินทางของพระพุทโธเมษาจารย์ (พระพุทโธเมษาจารย์) ไปลังกาเพื่อแปลพระไตรปิฎก วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี

2.6. วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร

วัดมหาพฤฒาราม เดิมชื่อวัดท่าเกวียน หรือ วัดตะเคียน เป็นวัดโบราณ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ ได้ทรงตั้งพระทัยเมื่อครั้งที่เสด็จไปประพาสผ้าป่า ณ วัดท่าเกวียน เมื่อปลายปี พ.ศ. 2393 ว่าหากได้เสด็จขึ้นครองราชย์แล้วจะทำการบูรณะปฏิสังขรณ์เพื่อพระราชทานแก่พระอริการแก้วเจ้าอาวาส ครั้นเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. 2394 แล้ว จึงได้ทรงพระราชทานสมณศักดิ์พระอริการแก้วขึ้นเป็นพระราชาคณะสามัญ ที่พระมหาพฤฒาจารย์ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) เป็นแม่กองจัดการบูรณะปฏิสังขรณ์ในระยะแรก⁴¹

ในปี พ.ศ. 2397 เริ่มก่อสร้างพระอุโบสถ⁴² ครั้นเมื่อถึงแก่พิราลัยในปี พ.ศ. 2400 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นภูมินทรภักดี (พระองค์เจ้าชายลดาวัลย์) เป็นแม่กอง ทรงทำการบูรณปฏิสังขรณ์จนแล้วเสร็จตลอดพระอาราม เมื่อ พ.ศ. 2409 แล้วได้โปรดฯ พระราชทานนามวัดใหม่ว่า วัดมหาพฤฒาราม เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งพระมหาพฤฒาจารย์ (แก้ว) ซึ่งได้ถึงแก่กรรมภาพลงเสียก่อนการบูรณะปฏิสังขรณ์สำเร็จ⁴³

⁴¹ เก็บความจาก ประวัติวัดมหาพฤฒาราม (ม.ป.ท., 2511. พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล พระกฐินเสด็จพระราชทานวัดมหาพฤฒาราม, ตุลาคม 2511), 6.

⁴² เก็บความจาก ประวัติวัดมหาพฤฒาราม, 7.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, 8.

ภาพที่ 14 การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 6 พระพุทธโฆษาจารย์เดินทางไปลังกาเพื่อแปลเรียบเรียงอรรถกถา
วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร

2.7 ตู้พระธรรม กท.79.1 หอสมุดแห่งชาติท่าवासูกรี กรุงเทพมหานคร

ตามประวัติเป็นสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ ปัจจุบันจัดแสดงบริเวณห้อง
เอกสารโบราณ ชั้น 4 หอสมุดแห่งชาติท่าवासูกรี กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 15 ตู้พระธรรม กท. 79.1 หอสมุดแห่งชาติท่าवासูกรี กรุงเทพมหานคร

ด้านข้างซ้ายของตู้พระธรรมมีเสาขนวนฉกรรจ์อักษรไทย ภาษาไทยว่า “เรื่อง
พระพุทธโฆษาจารย์ไปแปลพระไตรปิฎกในลังกาทวีป”

ภาพที่ 16 ภาพเสนาชวนธงจารึกอักษรไทย ภาษาไทย ภาพที่ 17 ภาพขยายธงจารึกอักษรไทย ภาษาไทย
ว่า “เรื่องพระพุทธโฆษาจารย์ไปแปล
พระไตรปิฎกในลังกาทวีป”

ผู้พระธรรมเขียนภาพเล่าเรื่อง พระพุทธโฆษาจารย์ (พระพุทธโฆสาจารย์) ไปลังกาทวีปเต็มพื้นที่ทั้ง 2 ด้าน คือ ด้านหน้า (ภาพที่ 18) และด้านข้างซ้าย (ภาพที่ 19) ส่วนอีก 2 ด้านคือ ด้านข้างขวาและด้านหลังนั้น ไม่ตกแต่งลวดลาย ตู้ กท. 79 นี้มีทั้งหมด 4 ตู้ คือ กท.79 กท.79.1 กท.79.2 และ กท.79.3 ตู้ทั้ง 4 ใบนี้อาจเป็นกลุ่มทำนองเดียวกับตู้แฝด 4 ใบ คือ ด้านข้าง และด้านหลังของตู้ทั้ง 4 ใบนี้อยู่ชิดกัน และเขียนภาพเล่าเรื่องสืบเนื่องกันทั้ง 4 ตู้ เป็นเรื่องประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาตอนหนึ่ง ภายหลังจากพระพุทธเจ้านิพพานแล้ว จนกระทั่งถึงสมัยพระพุทธโฆษาจารย์ (พระพุทธโฆสาจารย์) ตั้งแต่ พ.ศ.1 – พ.ศ.1000 เป็นที่สุด⁴⁶

⁴⁶ ก่องแก้ว วีระประจักษ์. ตู้ลายทอง ภาค 2 (สมัยรัตนโกสินทร์ ตอนที่ 1 กท.1 – กท. 95). 280.

ภาพที่ 18 ภาพพระพุทธรูปพระอาจารย์ (พระพุทธรูป
โฆสาจารย์) ไปแปลพระไตรปิฎกในลังกา
ทวิป ด้านหน้าตู้พระธรรม กท . 79.1

ภาพที่ 19 ภาพพระพุทธรูปพระอาจารย์ (พระพุทธรูป
โฆสาจารย์) ไปแปลพระไตรปิฎกในลังกา
ทวิป ด้านข้างซ้ายตู้พระธรรม กท . 79.1

3. การตีความภาพเล่าเรื่องพระพุทธรูปโฆสาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวิป

3.1 สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาเลขที่ 5

จิตรกรรมภาพเล่าเรื่อง พระพุทธรูปโฆสาจารย์เดินทางไปลังกาทวิป ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาเลขที่ 5 เมื่อเปรียบเทียบเรื่องราวตามคัมภีร์ที่เล่าเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธรูปโฆสาจารย์เดินทางไปลังกาทวิปกับจิตรกรรม จะพบว่า ในภาพจิตรกรรมประกอบด้วย เรือโดยสารอยู่ในทะเลมุ่งหน้าสู่ท่าหน้าหรือเกาะ? มีพระรูปหนึ่งนั่งอยู่บริเวณหัวเรือ พระรูปนี้น่าจะหมายถึงพระพุทธรูปโฆสาจารย์ บุคคลอื่นที่นั่งโดยสารมากับเรือประกอบด้วยบุคคลสวมศิราภรณ์ (มงกุฎ) และเครื่องประดับ (พาทูร์ตกรองศอ ฯลฯ) คล้ายลักษณะของเทวดา มีผิวกายสีเขียวเข้มเกือบดำ ซึ่งน่าจะหมายถึง พระอินทร์ บุคคลถัดไป 2 คน มีผิวกายออกส้ม และสีขาวนวล สวมศิราภรณ์ (มงกุฎ) และเครื่องประดับ (พาทูร์ตกรองศอ ฯลฯ) คล้ายลักษณะของเทวดา ซึ่งน่าจะหมายถึง เหล่าเทพเทวดามาช่วยได้สำเภา บนเรือมีพายผ้าแขวนเหมือนธง สีของพายผ้านั้นมีสีเหลืองทอง เรือโดยสารลำนี้จึงน่าจะเป็นเรือที่พระพุทธรูปโฆสาจารย์ร่วมเดินทางมาลังกา

ภาพที่ 20 พระพุทธโฆสอาจารย์เดินทางไปยังลังกาทวีปในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาเลขที่ 5
ที่มา : กรมศิลปากร. สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอม ภาษาไทย, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง ,
2552), 178.

บนพื้นดินหรือเกาะ? ที่เรือกำลังมุ่งหน้าไปถึง มีผู้หญิง 2 คน คนหนึ่งยืน
ประคองถือภาชนะใส่น้ำ ขณะที่ผู้หญิงอีกคนภาชนะใส่น้ำวางอยู่ที่พื้น ลักษณะของภาชนะใส่น้ำ
นั้นมีรอยบิ่นหรือแตก หญิงผู้นั้นแสดงกิริยาคลายใช้นิ้วชี้กำลังชี้ไปที่ผู้หญิงอีกคน กิริยาของผู้หญิง
ทั้งสองเหมือนว่าจะแสดงการต่อว่าหรือกระทบกระทั่งทะเลาะกัน ซึ่งน่าจะหมายถึง หญิงรับใช้ 2
คนทะเลาะกันเรื่องตักน้ำหรือภาชนะใส่น้ำที่ทำน้ำเมืองลังกา

ภาพเล่าเรื่องทั้งสองดังกล่าวข้างต้นน่าจะหมายถึง **ตอนพระพุทธโฆสอาจารย์
เดินทางมาถึงลังกาทวีป พบเหตุการณ์หญิงรับใช้ 2 คนทะเลาะกันที่ทำน้ำเมืองลังกา**

เนื้อหาเรื่องราวตอนพระพุทธโฆสอาจารย์เดินทางไปถึงลังกา (พบเหตุการณ์การ
ทะเลาะกันของหญิงรับใช้) นี้มีปรากฏอยู่ใน **คัมภีร์วังสมาลีนิ คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน คัมภีร์
พุทธโฆสสุปป์ติ** เนื้อหาโดยรวมของแต่ละคัมภีร์มีความคล้ายคลึงกันมาก กล่าวคือ **เมื่อพระ
พุทธโฆสอาจารย์เดินทางมาถึงลังกา พบเห็นเหตุการณ์หญิงรับใช้ 2 คนทะเลาะหรือ
กระทบกระทั่งกันที่ทำน้ำเมืองลังกา สาเหตุจากการตักน้ำหรือการที่ภาชนะใส่น้ำชน
กระทบกัน**⁴⁷ สิ่งที่แตกต่างกัน คือรายละเอียดเล็กน้อยดังนี้ คือ ใน **คัมภีร์วังสมาลีนิ** กล่าวว่า
“...พระพุทธโฆสอาจารย์เดินทางมาลังกา กับพ่อค้า เมื่อมาถึงลังกาได้พบเหตุการณ์หญิง
รับใช้ 2 คน ต่างถือหม้อน้ำไปที่ท่าเรือ หญิงคนหนึ่งยกหม้อขึ้น หญิงอีกคนยกหม้อน้ำลง

⁴⁷ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสินี, 174; พุทธโฆสนิทาน,
23-26; และ สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289.

หม้อน้ำใบหนึ่งเกิดแตก จึงเกิดการกระทบกระทั่งกัน โดยหญิงที่หม้อน้ำแตกเสียหายได้ต่อว่าหญิงรับใช้อีกคน...”⁴⁸ ในคัมภีร์พุทธโฆสนิทานกล่าวว่า “...เมื่อสำเภาของพระพุทโฆสชาจารย์ถึงลังกาทวีป เทพยดา พระอินทร์ พรหม ทั้งหลายต่างมานมัสการอำลากลับไป พระพุทโฆสชาจารย์ได้เห็นเหตุการณ์ หญิงรับใช้ 2 คนลงมาตักน้ำที่ท่า น้ำ กระทบของหญิงรับใช้ 2 คนกระทบกัน กระทบเปลวกระทบทำให้กระทบที่มีน้ำบรรจุเต็มแตกเสียหาย หญิงรับใช้ที่มีกระทบเปลวกลับตักน้ำที่กระทบเสียหาย...”⁴⁹ ในคัมภีร์พุทธโฆสอุปัติกล่าวว่า “...เมื่อพระพุทโฆสชาจารย์เดินทางมาถึงลังกา ท่านได้เห็นเหตุการณ์หญิงแบกน้ำคนหนึ่งทำหม้อน้ำของหญิงอีกคนแตก ทั้งคู่จึงทะเลาะกันอย่างรุนแรง...”⁵⁰

ในจิตรกรรมภาพเล่าเรื่อง ได้แสดงภาพหญิง 2 คน แสดงกิริยาคล้ำทะเลาะกัน ซึ่งน่าจะมาจากการกระทบกระทั่งเรื่องการตักน้ำ หรือภาชนะตักน้ำที่กระทบกันอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ภาพที่แสดงออกมาไม่สามารถบอกได้ว่า หญิงคนใดทำให้ภาชนะอีกฝ่ายเสียหายหรือหญิงคนใดเป็นคนเริ่มการทะเลาะโต้แย้ง

แต่หากพิจารณาภาพเล่าเรื่องที่แสดงภาพเรือพระพุทโฆสชาจารย์ที่กำลังแล่นเข้ามาจอดที่ท่าแม่น้ำเมืองลังกา บุคคลบนเรือประกอบด้วย พระอินทร์ เหล่าเทวดา และพระพุทโฆสชาจารย์ สอดคล้องกับเรื่องราวตอนพระพุทโฆสชาจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวีปในคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน แม้คัมภีร์จะกล่าวว่า เมื่อสำเภาของพระพุทโฆสชาจารย์ถึงลังกาทวีป เทพยดาพระอินทร์ พรหมต่างพากันนมัสการอำลากลับไป แต่การที่ภาพสร้างและเล่าเรื่องเช่นนี้คงต้องการให้ทราบว่าเป็นเรื่องที่เล่ามาเป็นเรือพระพุทโฆสชาจารย์ ดังนั้นเพื่อความสมบูรณ์ขององค์ประกอบจึงยังคงวาดภาพบุคคลบนเรือต่อเนื่องมาก็เป็นได้ ภาพเล่าเรื่องจึงมีพระอินทร์และเหล่าเทวดา รวมถึงบนเรือมีป้ายผ้าแขวนเหมือนธงสีเหลืองทอง ลักษณะภาพที่เล่าเรื่องดังกล่าวนี้สอดคล้องกับเรื่องราวตอนพระพุทโฆสชาจารย์ออกเดินทางไปลังกา และพบพระพุทโฆสที่ตระหว่งทาง ในคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน ที่กล่าวว่า “...พระอินทร์นั่งเป็นต้นหน ยกพระหัตถ์ชี้บอกทาง...และเทวดาบางองค์ก็ถือฉัตรแดงให้ร้อง...”⁵¹ การแสดงออกของภาพเล่าเรื่องเช่นนี้จึงมาจากเรื่องราวเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกันที่เกิดขึ้นหน้านั้นนำมาแสดงออกไว้ในภาพเดียวกัน เพื่อเพิ่มความชัดเจนของการเล่าเรื่องราวจากคัมภีร์ให้มากที่สุดเท่าที่จะแสดงออกได้

⁴⁸ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนีวิลาสินี, 174.

⁴⁹ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 23-26.

⁵⁰ เก็บความจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289.

⁵¹ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 15-20.

กล่าวโดยสรุปจิตรกรรมภาพเล่าเรื่อง พระพุทธโฆสอาจารย์เดินทางไปสืบพุทธศาสนาในลังกาทวีปของสมุทภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาเล่มที่ 5 ได้นำเสนอภาพ**ตอนพระพุทธโฆสอาจารย์เดินทางถึงเกาะลังกา** แสดงภาพได้สอดคล้องตามเนื้อหาใน**คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน**

3.2 ตำนานพระพุทธโฆสอาจารย์ วัดพุทธโธสวรรค์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

จิตรกรรมภาพเล่าเรื่อง พระพุทธโฆสอาจารย์เดินทางไปลังกาทวีป ภายในตำนานพระพุทธโฆสอาจารย์ วัดพุทธโธสวรรค์ เมื่อเปรียบเทียบเรื่องราวตามคัมภีร์ที่เล่าเกี่ยวกับพระพุทธโฆสอาจารย์เดินทางไปลังกาทวีปกับภาพจิตรกรรมจะพบว่าในภาพจิตรกรรมทางขวาสุดของผนังทางทิศตะวันออก (ภาพที่ 21) ประกอบด้วย เรือนหรืออาคาร 2 ชั้น หลังคามุงกระเบื้อง ชั้นที่ 2 ของอาคาร ห้องทางซ้ายมือของภาพมีพระรูปหนึ่งนั่งอยู่ในห้อง ในมือถือตาลปัตรแสดงกิริยาค้ำยกับการแสดงธรรม หันหน้ามองไปที่ห้องข้างๆ ทางด้านขวาของภาพ ภายในห้องนั้นมีบุคคลที่มีลักษณะของทรงผมที่เกล้ามวยอยู่ด้านหลัง และการแต่งกายดูโดยรวมคล้ายพราหมณ์นั่งอยู่ ซึ่งพระรูปที่แสดงธรรมน่าจะหมายถึง พระพุทธโฆสอาจารย์ และบุคคลที่คล้ายพราหมณ์น่าจะหมายถึง พราหมณ์ผู้เป็นบิดาของพระพุทธโฆสอาจารย์ ภาพเล่าเรื่องดังกล่าวนี้ น่าจะหมายถึง **ตอนพระพุทธโฆสจารย์สงเคราะห์บิดาให้ละจากมิจฉาทิฏฐีก่อนออกเดินทางไปลังกาทวีป**

ภาพที่ 21 พระพุทธโฆสจารย์สงเคราะห์บิดาให้ละจากมิจฉาทิฏฐีก่อนออกเดินทางไปลังกาทวีป
ที่มา : กรมศิลปากร, วัดพุทธโธสวรรค์ พระนครศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2546), 125.

เนื้อหาเรื่องราวตอนพระพุทธโฆสจารย์สงเคราะห์บิดาให้ละจากมิจฉาทิฏฐีก่อนออกเดินทางไปลังกาทวีป ปรากฏใน**คัมภีร์วังสมาลี** **คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน** และ**คัมภีร์พุทธ**

โฆสุปัติ เรื่องราวในคัมภีร์กล่าวค่อนข้างตรงกันความว่า *ก่อนที่พระพุทธโฆสจารย์จะออกเดินทางไปยังกาทวิป ท่านได้สร้างห้องหรือจัดที่พิเศษให้บิดา และเชิญบิดาเข้าข้างในห้อง ท่านได้ปิดประตูขังบิดา ซึ่งตัวท่านได้แสดงธรรมของพระพุทธองค์แก่บิดา เพื่อให้บิดา ละจากมิจฉาทิฏฐิ ท่านขังบิดาไว้ 3 วัน ในวันที่ 4 บิดาของท่านละมิจฉาทิฏฐิได้⁵² หากมีความแตกต่างกันในรายละเอียดเรื่องของห้องที่จัดสร้างให้บิดาซึ่งในคัมภีร์วังสมาลีนิ กล่าวว่า “...พระพุทธโฆสจารย์บอกให้ทำกุฏิเหมือนของตน เครื่องมุงหลังคาด้วยอิฐในเบื้องบน ข้างฝาปูพื้นด้วยแผ่นกระดานภายใน...”⁵³ คัมภีร์พุทธโฆสนิทานกล่าวว่า “...พระพุทธโฆสจารย์บอกให้ทำกุฏิมีห้องเหมือนของตน หลังคาให้มุงด้วยกระเบื้อง ฝาให้ทาดิน พื้นนั้นให้เรียบด้วยไม้เรียบ...”⁵⁴ คัมภีร์พุทธโฆสุปัติ กล่าวว่า “...พระพุทธโฆสจารย์ได้เชิญบิดา มาอยู่ที่จัดไว้เป็นพิเศษให้บิดาเข้าข้างใน...”⁵⁵*

ภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสจารย์ส่งเคราะห์บิดาให้ละมิจฉาทิฏฐิก่อนออกเดินทางไปยังกา แสดงภาพอาคาร 2 ชั้น หลังคามุงด้วยกระเบื้องมีห้องซึ่งภายในมีพระพุทธโฆสจารย์ และห้องของพราหมณ์ผู้เป็นบิดา ซึ่งรายละเอียดของภาพสอดคล้องกับเนื้อหาในคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน

ถัดข้ามช่องต่างมาทางซ้ายของผนัง ภาพเรือสองลำแล่นเทียบเคียงอยู่ในทะเล (ภาพที่ 22) เรือทางซ้ายมือของภาพ บริเวณหัวเรือ บนเสากระโดงเรือ และท้ายลำเรือ มีบุคคลสวมศิราภรณ์ (มงกุฎทรงสูง) และ เครื่องประดับ (กรองศอ พานหุรัต ทองกร) ลักษณะคล้ายเทวดา บุคคลคล้ายเทวดาที่ยืนบริเวณหัวเรือ ในมือทั้งสองข้างถือธง บุคคลคล้ายเทวดาอีก 2 องค์อยู่บนเสากระโดงเรือ มีบุคคลคล้ายเทวดาบริเวณใกล้เสาเกือบถึงท้ายเรือ บุคคลที่ยืนบนสุดทางด้านขวาถือฉัตร ถัดลงมามีบุคคลคล้ายเทวดานั่งพนมมือและย่อตัวลง ถัดลงมามีพระรูปหนึ่งก้มศีรษะคล้ายแสดงความเคารพบนอบต่อพระอีกรูปบนเรือที่แล่นเคียงกันอยู่ด้านข้าง ซึ่งพระรูปนี้น่าจะหมายถึง พระพุทธโฆสจารย์ บุคคลคล้ายเทพเทวดาน่าจะหมายถึง เหล่าเทวดาที่มาช่วยไล่สำเนา

ภาพเรือทางขวามือของภาพมีพระรูปหนึ่งนั่งบริเวณท้ายเรือหันหน้ามองไปที่เรืออีกลำคล้ายสนทนาซักถามพระอีกรูปบนเรืออีกลำ (พระพุทธโฆสจารย์) มือทางซ้ายของท่าน

⁵² เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวิทยาลัยนี้, 171-172; พุทธโฆสนิทาน, 10-13; และ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289.

⁵³ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวิทยาลัยนี้, 171-172.

⁵⁴ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 10-13.

⁵⁵ เก็บความจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289.

ทำท่าคล้ายกำลังจะรับสิ่งของจากบุคคลคล้ายเทวดาที่กำลังทำท่าส่งสิ่งของบางอย่างจากพานให้ ซึ่งน่าจะหมายถึงพระอินทร์ที่ถวายของให้พระพุทธทศตะ พระรูปดังกล่าวน่าจะหมายถึงพระพุทธทศตะ บุคคลคล้ายเทวดาอีก 4 องค์ น่าจะหมายถึง เทวดาที่ช่วยไล่สำเภา บริเวณหัวเรือที่มีบุคคลยืนอยู่ น่าจะหมายถึง พ่อค้าที่พระพุทธทศตะร่วมเดินทางมาด้วย

ภาพเล่าเรื่องดังกล่าวข้างต้นน่าจะหมายถึง **ตอนพระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปยังกาและพบพระพุทธทศตะระหว่างทาง**

ภาพที่ 22 พระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปยังกาพบพระพุทธทศตะระหว่างทาง ตำนานพุทธโฆสจารย์ วัดพุทธไสสวรรคย์
(ภาพคัดลอกโดยอาจารย์เพื่อ ทรัพย์ หอศิลป์แห่งชาติ)

เนื้อหาเรื่องราวตอนพระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปยังกาและพบพระพุทธทศตะระหว่างทาง ปรากฏในคัมภีร์วังสมาลีนิ คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน และคัมภีร์พุทธโฆสอุปัติ เนื้อความในคัมภีร์โดยรวม กล่าวคือ **พระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปยังกาได้พบพระพุทธทศตะระหว่างทางกลางทะเล ได้สนทนาซักถามก่อนจากกันท่านพระพุทธทศตะได้มอบสิ่งของที่ได้จากพระอินทร์ให้แก่พระพุทธโฆสจารย์**⁵⁶ ส่วนความแตกต่างเป็นเนื้อหาของรายละเอียดเรื่องบุคคลบนเรือ กิริยาอาการที่แสดงบนเรือ และสิ่งของที่ได้รับจากพระอินทร์ กล่าวคือ ในคัมภีร์วังสมาลีนิ กล่าวว่า “...ด้วยอำนาจของเทพมีท้าว

⁵⁶ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิเวลาสินี, 173; พุทธโฆสนิทาน, 15-20; และ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289.

สักกะเป็นต้นเรือสองลำได้มาจอดชิดกัน...ก่อนออกเดินทางพระพุทธตัดตะมอบายา 2 อย่าง คือ ดินสอไม้ และก้อนหินบด ให้แก่พระพุทธโฆสจารย์...”⁵⁷ คัมภีร์พุทธโฆสนิทานกล่าวว่า “...พระอินทร์ได้ร้องให้เทพเทวดามาช่วยพิทักษ์รักษาสำเภของพระพุทธโฆสจารย์ เทพยดานันท์หมื่นนับแสนแออดันท์ท้ายเกตรา...พระอินทร์นำไล่สำเภอันเป็นต้นหน ยกพระหัตถ์ชี้บอกทางให้พระพรหมบ้ายนำเกตราไปนครลังกา เทวดาประคิมด้วยฆ้องกลองระฆังแตรสังข์ เทวดาบางองค์ถือฉัตรแก้วแลธงทองให้ร้อง บ้างเออองขึ้นแกว่งไกว เมื่อเรือพระพุทธตัดตะเข้ามาใกล้ พระพรหมถือจังกูดบ้ายสำเภเข้ามาเทียบสำเภทั้งสองลำเข้าด้วยกัน ด้วยอำนาจเทวดานุกภาพสำเภทั้ง 2 ก็เข้าขนานกันก่อนเดินทางจากกันพระพุทธตัดตะได้มอผลสมอ เหล็กงาน แผ่นศิลา ถวายแก่พระพุทธโฆสจารย์...”⁵⁸ คัมภีร์พุทธโฆสสุปปีติ กล่าวเพียงว่า ...พระพุทธโฆสจารย์พบกับพระพุทธตัดตะระหว่างทาง มิได้กล่าวถึงบุคคลบนเรืออื่น ๆ หรือ การมอปลิงของใด ๆ ทั้งสิ้น⁵⁹

เมื่อพิจารณาจากภาพเล่าเรื่องพระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปลังกาพบพระพุทธตัดตะ ระหว่างทางแสดงภาพเล่าเรื่องเรือ 2 ลำเทียบเคียงกันกลางทะเล เรือพระพุทธโฆสจารย์มีเทพเทวดามาช่วยไล่สำเภ เทวดาบางองค์ถือฉัตร และถือธง ซึ่งสอดคล้องกับเนื้อหาในคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน

กล่าวโดยสรุปจิตรกรรมภาพเล่าเรื่อง พระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปภายในตำหนักพุทธโฆสจารย์ วัดพุทธโธสวรรย์ ได้แสดงภาพเล่าเรื่องออกเป็น 2 ตอน คือ ตอนพระพุทธโฆสจารย์สงเคราะห์บิดาให้ละจากมิจฉาภิภูฏีก่อนออกเดินทางไปลังกาทวีป และตอนพระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีปพบพระพุทธตัดตะระหว่างทาง

จิตรกรรมภาพเล่าเรื่องทั้งสองดังกล่าวมีเนื้อหาสอดคล้องในคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน

⁵⁷ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนี้วลานี, 173.

⁵⁸ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 15-20.

⁵⁹ เก็บความจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289.

3.3 สมุดภาพไตรภูมิธนบุรี เลขที่ 10/ก.

ภาพที่ 23 พระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปสืบพุทธศาสนาในลังกา ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก.
ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-กรุงธนบุรี เล่ม 2 (กรุงเทพฯ :กรมศิลปากร, 2542), 223.

จิตรกรรมภาพเล่าเรื่องพระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีปในสมุดภาพไตรภูมิธนบุรี เลขที่ 10/ก. เมื่อเปรียบเทียบกับเรื่องราวตามคัมภีร์ที่เล่าเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปลังกาทวีปกับภาพจิตรกรรมจะพบว่าในภาพจิตรกรรมประกอบด้วยเรือโดยสาร 2 ลำ กำลังแล่นเทียบเคียงกันอยู่ในทะเล เรือทางด้านซ้ายของภาพบริเวณกลางลำเรือมีบุคคลนั่งอยู่ 5 คน นับจากขวาสุด บุคคลแรกนั้นมีผิวกายสีเขียวอ่อน ลักษณะการสวมศิราภรณ์ (มงกุฎทรงสูง) และเครื่องประดับ (กรองศอ, พานูรัต ฯลฯ) คล้ายเทพเทวดา ซึ่งน่าจะหมายถึงพระอินทร์ ถัดมาทางซ้ายบุคคลสองคนมีผิวกายสีชาวนวล ลักษณะการสวมศิราภรณ์ (มงกุฎทรงสูง) เครื่องประดับ (กรองศอ, พานูรัต ฯลฯ) คล้ายเทพเทวดา ซึ่งน่าจะหมายถึงเหล่าเทพเทวดาที่มาช่วยไล่สำเภา บุคคลถัดมาอีกสองคนและบุคคลที่อยู่หัวเรือ น่าจะหมายถึงพ่อค้า ส่วนพระรูปหนึ่งที่อยู่บริเวณท้ายเรือแสดงกิริยาคล้ายสนทนากับพระอีกรูปบนเรือลำทางขวาของภาพ พระรูปนี้น่าจะหมายถึงพระพุทธโฆสจารย์ ส่วนพระรูปที่ทำสนทนาด้วยน่าจะหมายถึงพระพุทธทตตะ เรือทางขวาของภาพเป็นเรือของพระพุทธทตตะ บนเรือมีบุคคลร่วมเดินทางอีก 7 คน ซึ่งน่าจะหมายถึงพวกพ่อค้า ภาพเล่าเรื่องดังกล่าวนี้จึงน่าจะหมายถึง ตอน**พระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปลังกาและพบพระพุทธทตตะระหว่างทาง**

เนื้อหาเรื่องราวตอนพระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปลังกาและพบพระพุทธทตตะระหว่างทางนี้พบว่ามีเรื่องราวปรากฏอยู่ใน**คัมภีร์วังสมาลี**⁶⁰ **คัมภีร์พุทธโฆสนิ**

⁶⁰ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนี้วิลาสินี, 173.

ทาน⁶¹ และคัมภีร์พุทธโฆสูปปัติ⁶² เมื่อพิจารณาจากภาพเล่าเรื่องภาพได้แสดงเรือพระพุทโฆ
 ศาจารย์ที่มีพระอินทร์เหล่าเทวดามาไล่ล่าเผา และพ่อค้าที่ร่วมเดินทาง ซึ่งภาพแสดงออกมา
 ใกล้เคียงกับเนื้อหาในคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน

กล่าวโดยสรุปจิตรกรรมภาพเล่าเรื่อง พระพุทโฆศาจารย์ออกเดินทางไปสืบ
 พระพุทโฆศาสนาในลังกาทวิปในสมุทภาพไตรภูมิฉบับบุรี เลขที่ 10/ก. ได้นำเสนอเล่าเรื่อง **ตอนพระ
 พุทโฆศาจารย์ออกเดินทางไปลังกา และพบพระพุทโฆทัตตะระหว่างทาง** โดยมีเนื้อหา
 สอดคล้องว่าน่าจะมาจากเรื่องราวในคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน

3.4 วัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 24 พระพุทโฆศาจารย์ออกเดินทางไปสืบพระพุทโฆศาสนาในลังกาทวิป วัดดาวดึงษาราม
 กรุงเทพมหานคร

จิตรกรรมภาพเล่าเรื่อง พระพุทโฆศาจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวิป วัดดาว
 ดึงษารามเมื่อเปรียบเทียบกับเรื่องราวตามคัมภีร์ที่เล่าเรื่องเกี่ยวกับพระพุทโฆศาจารย์ออกเดินทาง
 ไปลังกาทวิปกับจิตรกรรมพบว่าในภาพจิตรกรรมประกอบด้วย ภาพเรือโดยสาร (ภาพที่ 25)
 บริเวณส่วนท้ายของเรือ มีบุคคลที่มีลักษณะผิวกายสีเขียว แต่เนื่องจากภาพเลือนลางบริเวณส่วน
 หัวขึ้นไปและตัวจึงไม่สามารถบ่งบอกถึงลักษณะและเครื่องแต่งกายทั้งหมดได้ ร่องรอยที่พอจะ

⁶¹ เก็บความจาก พุทโฆสนิทาน, 15-20.

⁶² เก็บความจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289..

มองเห็นได้น่าจะเป็นส่วนยอดสุดของมงกุฎทรงสูงซึ่งอยู่เหนือภาพเลื่อนราง และเครื่องประดับที่บริเวณต้นคอถึงช่วงไหล่คล้ายเครื่องประดับของเทวดา จากลักษณะดังกล่าวน่าจะหมายถึงพระอินทร์ ถัดมาด้านซ้ายเป็นพระรูปหนึ่ง ซึ่งน่าจะหมายถึง พระพุทธโฆสาจารย์ ส่วนบุคคลอื่น ๆ อีก 6 คน ผิวกายสีชาวนวล ที่สวมศิราภรณ์ (มงกุฎทรงสูง) เครื่องประดับ (สังวาล พานหุรัต ทรงกร) ลักษณะคล้ายเทวดาซึ่งอยู่บริเวณกลางลำเรือจนถึงหัวเรือ น่าจะหมายถึง เหล่าเทพเทวดาที่มาช่วยไล่ล่าเผาเรือโดยสารลำนี้จึงน่าจะเป็นเรือที่พระพุทธโฆสาจารย์ออกเดินทางมาลังกา

ภาพที่ 25 เรือโดยสารของพระพุทธโฆสาจารย์ วัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร

บริเวณทำน้ำหรือเกาะ? (ภาพที่ 26) มีผู้หญิงสองคนแสดงท่าทางกำลังทะเลาะกัน? โดยที่ผู้หญิงทางด้านซ้ายของภาพมือขวาอุ้มภาชนะใส่น้ำไว้ที่บริเวณเอว ส่วนมือซ้ายชี้ไปที่ผู้หญิงที่อยู่ทางเบื้องหน้า ผู้หญิงที่ถูกชี้หน้ามือทางขวาทำท่าคล้ายผลักผู้หญิงที่อุ้มภาชนะใส่น้ำไว้ที่เอว มือทางซ้ายเท้าสะเอว ช้าง ๆ ลำตัวมีภาชนะใส่น้ำคล้ายกำลังจะตกคว่ำมีน้ำไหลเทออกมา และบริเวณด้านข้างของภาชนะนั้นน่าจะเกิดการแตกเสียหาย เพราะน้ำที่อยู่ภายในภาชนะกำลังไหลออกมาเช่นกัน ภาพเล่าเรื่องนี้น่าจะหมายถึงหญิงรับใช้ 2 คน บนเกาะลังกาที่มาตักน้ำแล้วเกิดการกระทบกระทั่งกันนั่นเอง

ภาพที่ 26 หญิงรับใช้ทะเลาะกันที่ท่าน้ำ เมืองลัγκα วัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร

ภาพเล่าเรื่องในจิตรกรรมทั้งสองดังกล่าวข้างต้นจึงน่าจะหมายถึง **ตอนพระพุทโธศาจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีป** ได้พบเห็นเหตุการณ์ที่หญิงรับใช้ 2 คนทะเลาะกันที่ท่าน้ำเมืองลัγκα

เนื้อหาเรื่องราวตอนพระพุทโธศาจารย์เดินทางถึงลัγκα (พบเห็นเหตุการณ์หญิงรับใช้ทะเลาะกัน)ปรากฏอยู่ใน **คัมภีร์วังสมาลินี**⁶³ **คัมภีร์พุทโธสนิทาน**⁶⁴ **คัมภีร์พุทโธสุปปัตติ**⁶⁵

ในภาพจิตรกรรมเล่าเรื่องได้แสดงภาพหญิง 2 คน แสดงกิริยาทะเลาะกันซึ่งน่าจะมาจากการกระทบกระทั่งกันเรื่องการตักน้ำหรือภาชนะตักน้ำที่กระทบกันอย่างไรอย่างหนึ่ง แต่ภาพที่แสดงเล่าเรื่องออกมานั้นไม่สามารถบอกได้ว่า หญิงคนใดทำให้ภาชนะของอีกฝ่ายแตกหรือหญิงคนใดเป็นคนเริ่มการทะเลาะวิวาท เพราะต่างฝ่ายต่างแสดงกิริยาทะเลาะด้วยกันทั้งคู่

แต่หากเมื่อพิจารณาภาพเล่าเรื่องที่แสดงภาพเรือพระพุทโธศาจารย์ที่กำลังแล่นเข้ามาที่ท่าน้ำเมืองลัγκα บุคคลที่อยู่บนเรือมีเหล่าเทพ เทวดา พระอินทร์ โดยสารมากับพระพุทโธศาจารย์ มีความใกล้เคียงกับเรื่องราวในคัมภีร์พุทโธสนิทานมาก แม้คัมภีร์จะกล่าวว่ามีเมื่อสำเภาของพระพุทโธศาจารย์ถึงลังกาทวีป เทพยดา พระอินทร์ พรหม จะต่างอำลากลับไป แต่การที่ภาพยังคงวาดและเล่าเรื่องเช่นนี้คงจะต้องการสื่อให้ทราบว่าเป็นเรื่องของพระพุทโธศาจารย์จึงใส่องค์ประกอบอื่น ๆ เพื่อความชัดเจนขึ้นก็เป็นได้

⁶³ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลินีวิลาสิณี, 174.

⁶⁴ เก็บความจาก พุทโธสนิทาน, 23-26.

⁶⁵ เก็บความจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289.

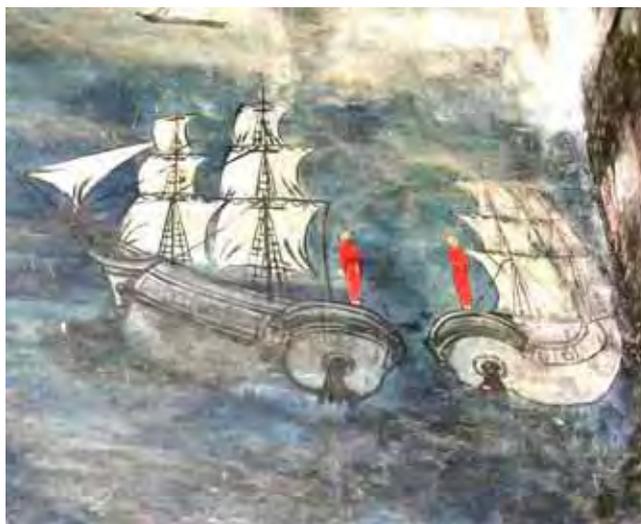
กล่าวโดยสรุปจิตรกรรมภาพเล่าเรื่องพระพุทธโฆสาศารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาที่ลังกาทวีปของวัดดาวดึงษารามได้นำเสนอตอนพระพุทธโฆสาศารย์เดินทางถึงเกาะลังกาและแสดงภาพได้ใกล้เคียงกับเนื้อหาในคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน

3.5 วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี

ภาพที่ 27 พระพุทธโฆสาศารย์เดินทางไปสืบพุทธศาสนา ในลังกาทวีป วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี

จิตรกรรมภาพเล่าเรื่องพระพุทธโฆสาศารย์เดินทางไปลังกาทวีปของวัดมหาสมณาราม เมื่อเปรียบเทียบเรื่องราวตามคัมภีร์ที่เล่าเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธโฆสาศารย์เดินทางไปลังกาทวีปกับจิตรกรรมจะพบว่าในภาพจิตรกรรมประกอบด้วยทางขวาสุดของภาพ (ภาพ 28) เรือสองลำกำลังแล่นเทียบเคียงสวนกันในทะเล บุคคลที่อยู่บนเรือแต่ละลำมีเพียงพระหนึ่งรูป ซึ่งน่าจะหมายถึงพระพุทธโฆสาศารย์และพระพุทธทัตตะ ซึ่งเรือลำซ้ายมือของภาพน่าจะเป็นเรือของพระพุทธโฆสาศารย์ เนื่องด้วยหัวเรือกำลังแล่นเข้าหาทำนน้ำหรือเกาะ? ส่วนเรือของพระพุทธทัตตะน่าจะเป็นเรือที่แล่นออกมาจากทำนน้ำหรือเกาะ? หัวเรือจึงหันออกไปทิศตรงข้ามกับทำนน้ำหรือเกาะ? ภาพเล่าเรื่องดังกล่าวน่าจะหมายถึง ตอนพระพุทธโฆสาศารย์ออกเดินทางไปลังกาและพบพระพุทธทัตตะระหว่างทาง

ภาพที่ 28 พระพุทธโฆสจารย์ ออกเดินทางไปลังกาและพบพระพุทธทตตะระหว่างทาง วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี

เนื้อหาเรื่องราวตอนพระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปลังกา และพบพระพุทธทตตะกลางทาง ปรากฏใน **คัมภีร์วังสมาลีณี**⁶⁶ **คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน**⁶⁷ และ **คัมภีร์พุทธโฆสูปัติ**⁶⁸

หากพิจารณาภาพจิตรกรรมเล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปลังกาและพบพระพุทธทตตะระหว่างทางของวัดมหาสมณาราม พบว่าบนเรือทั้งสองลำ คือ เรือของพระพุทธโฆสจารย์ และเรือของพระพุทธทตตะ ในภาพไม่แสดงว่ามีบุคคลใดอยู่บนเรือ นอกจากพระพุทธโฆสจารย์และพระพุทธทตตะ ซึ่งคงมาจากการแสดงออกของภาพจิตรกรรมในวัดนี้ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกสกุลช่างขรัวอินโข่ง ในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งพระองค์ทรงมีพระราชนิยมในหลักการทางวิทยาศาสตร์ซึ่งยึดความเป็นเหตุเป็นผล ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีการเขียนภาพเทพเทวดาอยู่บนเรือ⁶⁹ ดังนั้นการพิจารณารายละเอียดอย่างเช่น พระอินทร์อยู่ในเรือลำใด แสดงกิริยาอย่างไร มีเทพดาอยู่บนเรือหรือไม่ หรือพระพุทธทตตะมอบสิ่งใดให้พระพุทธโฆสจารย์

⁶⁶ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีณีวิลาสินี, 173.

⁶⁷ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 15-20.

⁶⁸ เก็บความจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289.

⁶⁹ สัมภาษณ์ ผศ.ดร. เศรษฐ์ ดิงส์ชูชลี อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 15 มกราคม 2553.

ซึ่งเป็นประเด็นที่สามารถบอกความแตกต่างของรายละเอียดในเรื่องของแต่ละคัมภีร์ได้จากภาพที่แสดงดังกล่าวข้างต้นจึงไม่สามารถระบุได้ว่า ภาพเล่าเรื่องในตอนนีมาจากคัมภีร์ใด

ถัดเบื้องลงมาภาพเรือโดยสารกำลังแล่นเข้ามาหรือจอดบริเวณท่าหน้าหรือเกาะ? (ภาพที่ 29) บนเรือประกอบด้วยพระรูปหนึ่งนั่งอยู่บริเวณหัวเรือหันหน้าเข้าหาท่าหน้า ในมือทั้งสองข้างถือสิ่งของลักษณะคล้ายใบลานซึ่งน่าจะหมายถึง พระพุทธโฆสศาจารย์ บุคคลบนเรืออีก 4 คน น่าจะหมายถึง พ่อค้าที่พระพุทธโฆสศาจารย์ร่วมเดินทางมาลังกา

บนท่าหน้าหรือเกาะ? ที่เรือกำลังแล่นเข้ามาหรือจอดที่ท่าหน้า มีผู้หญิง 2 คน แสดงกิริยาค้ายทะเลาะกัน โดยที่ผู้หญิงทางซ้ายมือของภาพแสดงสีหน้าบึ้งมือทั้งสองข้างคล้ายชี้ไปที่หน้าของผู้หญิงที่ยืนอยู่ตรงหน้า เบื้องล่างมีภาชนะใส่น้ำวางอยู่ ผู้หญิงอีกคนขีดหน้าขึ้น? มือทั้งสองข้างคล้ายจะประคองสิ่งของหรือของหล่นจากมือ? เบื้องหลังด้านล่างมีภาชนะใส่น้ำที่มีรอยแตก

ภาพเล่าเรื่องทั้งสองเรื่องดังกล่าวทำให้ทราบว่าน่าจะหมายถึง **ตอนพระพุทธโฆสศาจารย์เดินทางมาถึงลังกาและพบหญิงรับใช้ 2 คน กำลังทะเลาะกันอยู่ที่ท่าหน้าของเกาะลังกา**

ภาพที่ 29 พระพุทธโฆสศาจารย์เดินทางมาถึงลังกาพบหญิงรับใช้ทะเลาะกัน ที่ท่าหน้าเกาะลังกา
วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี

เนื้อหาเรื่องราวตอนพระพุทธโฆสศาจารย์เดินทางมาถึงลังกา (พบเหตุการณ์หญิงรับใช้ทะเลาะกันที่ท่าหน้าเมืองลังกา) ปรากฏใน **คัมภีร์วังสมาลี**⁷⁰ **คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน**⁷¹ และ **คัมภีร์พุทธโฆสอุปัติ**⁷² ภาพจิตรกรรมเล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสศาจารย์เดินทางมาถึงเกาะ

⁷⁰ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนี้วิลาสินี, 174.

⁷¹ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 23-26.

⁷² เก็บความจาก สุภาพวรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289.

ลังกา (พบเหตุการณ์การทะเลาะกันของหญิงรับใช้) ภาพจิตรกรรมได้นำเสนอภาพหญิงสองคนทะเลาะกันที่ทำน้ำ หญิงทั้งสองคนมาภาชนะใส่น้ำคนละใบ คนหนึ่งภาชนะใส่น้ำยังคงสมบูรณ์ อีกคนภาชนะใส่น้ำมีรอยแตก

จากภาพจิตรกรรมที่แสดงออกสื่อถึงการทะเลาะหรือกระทบกระทั่งของหญิงรับใช้ 2 คน แต่มีอาจทราบสาเหตุของการทะเลาะหรือหญิงผู้ใดเป็นผู้เริ่มทะเลาะก่อน ภาพที่แสดงออกจึงมีเนื้อหาสอดคล้องกับคัมภีร์ทั้ง 3 คัมภีร์ในแง่การทะเลาะกระทบกระทั่งกัน

แต่หากพิจารณาเรื่องที่พระพุทธโฆสจารย์ร่วมเดินทางมาด้วย ภาพเล่าเรื่องได้แสดงว่าบนเรือพระพุทธโฆสจารย์นอกจากมีพระพุทธโฆสจารย์แล้วยังมีพวกพ่อค้าด้วย ซึ่งสอดคล้องกับคัมภีร์วังสมาลีนิ และคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน ที่กล่าวว่า **...พระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปกับเหล่าพ่อค้าเมื่อถึงเมืองลังกาได้จอดเรือ**⁷³ ในขณะที่คัมภีร์พุทธโฆสอุปัติมิได้กล่าวถึงผู้ร่วมเดินทางมากับพระพุทธโฆสจารย์เลย⁷⁴

กล่าวโดยสรุปจิตรกรรมภาพเล่าเรื่องพระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปสืบพุทธศาสนาในลังกาทวีปของวัดมหาสมณารามได้ถ่ายทอดเล่าเรื่องจิตรกรรมออกเป็น 2 ตอน ได้แก่ ตอนพระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปลังกาและพบพระพุทธทตตะระหว่างทาง และตอนพระพุทธโฆสจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวีป (พบการทะเลาะกันของหญิงรับใช้ที่ทำน้ำลังกา) การแสดงออกของภาพมีความใกล้เคียงสอดคล้องกับเนื้อหาในคัมภีร์วังสมาลีนิ และคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน

⁷³ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสินี, 174; พุทธโฆสนิทาน, 23-26.

⁷⁴ เก็บความจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289.

3.6 วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 30 พระพุทธโฆสาศารย์เดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกาที่วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร

จิตรกรรมเล่าเรื่องพระพุทธโฆสาศารย์เดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกาที่วัดมหาพฤฒาราม เมื่อเปรียบเทียบเรื่องราวตามคัมภีร์ที่เล่าเรื่องพระพุทธโฆสาศารย์เดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกาที่วัดมหาพฤฒารามกับจิตรกรรมพบว่า ในภาพจิตรกรรมประกอบด้วยทางด้านซ้ายสุดของภาพจิตรกรรม (ภาพ 31) เรือโดยสารกำลังแล่นเข้ามาหรือจอดเทียบอยู่ที่ท่าหน้าหรือเกาะ? บนเรือโดยสารบริเวณหัวเรือมีพระรูปหนึ่งทำกิริยาค้ำยมองออกไปที่ท่าหน้าข้างหน้า ซึ่งน่าจะหมายถึงพระพุทธโฆสาศารย์ มีบุคคลบนเรืออีกประมาณ 3 คน ซึ่งน่าจะหมายถึง พ่อค้าที่พระพุทธโฆสาศารย์ร่วมเดินทางมาลังกาด้วย

บนสะพานที่ท่าหน้ามีผู้หญิง 2 คน แสดงกิริยาค้ำยทะเลาะกันโดยผู้หญิงทางขวามือของภาพใช้มือทางด้านขวาชี้นิ้วไปที่ผู้หญิงทางซ้ายมือของภาพ ผู้หญิงที่ถูกชี้นิ้วใส่ (ผู้หญิงทางด้านซ้ายของภาพ) ทำท่าเหมือนกำมือทางซ้ายค้ำยจะต่อสู้ได้เถียง? หญิงทั้ง 2 คนนี้น่าจะหมายถึง หญิงรับใช้ 2 คนที่ทะเลาะกันเรื่องการตักน้ำ หรือภาชนะตักน้ำที่กระทบกัน

จากภาพเล่าเรื่องทั้งสองดังกล่าวข้างต้นน่าจะหมายถึง **ตอนพระพุทธโฆสาศารย์เดินทางมาถึงลังกาพบเหตุการณ์หญิงรับใช้ 2 คนทะเลาะกันที่ท่าหน้าเมืองลังกา**

ภาพที่ 31 พระพุทธโฆสอาจารย์เดินทางมาถึงล้งกาพบหญิงรับใช้ทะเลาะกัน ที่ท่าหน้าเมืองล้งกา
วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร

เนื้อหาเรื่องราวตอนพระพุทธโฆสอาจารย์เดินทางมาถึงล้งกา (พบเหตุการณ์หญิงรับใช้ทะเลาะกันที่ท่าหน้าเมืองล้งกา) พบว่าปรากฏอยู่ใน**คัมภีร์วงสมาลินี**⁷⁵ **คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน**⁷⁶ และ**คัมภีร์พุทธโฆสอุปัติ**⁷⁷

ในจิตรกรรมภาพเล่าเรื่อง ได้แสดงภาพหญิง 2 คน ที่ท่าหน้าแสดงกิริยาคล้ำยทะเลาะกันซึ่งน่าจะมาจากการกระทบกระทั่งเรื่องการตักน้ำ หรือ ภาชนะใส่น้ำที่กระทบกันอย่างไร้โดยนัยหนึ่ง แต่ภาพที่แสดงออกไม่สามารถบอกได้ว่า หญิงคนใดทำให้ภาชนะอีกฝ่ายเสียหายหรือหญิงคนใดเป็นคนเริ่มทะเลาะ จึงบอกได้เพียงว่าหญิงรับใช้ 2 คน ทะเลาะกันที่ท่าหน้าเท่านั้น

แต่หากพิจารณาภาพเรือพระพุทธโฆสอาจารย์ที่กำลังแล่นเข้ามาหรือจอดที่ท่าหน้าเมืองล้งกา บุคคลบนเรือนนอกจากพระพุทธโฆสอาจารย์แล้วมีพ่อค้าร่วมเดินทางในเรือด้วย ซึ่งเนื้อหานี้สอดคล้องกับ**คัมภีร์วงสมาลินี**⁷⁸ และ**คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน**⁷⁹ ในขณะที่**คัมภีร์พุทธโฆสอุปัติ** ไม่ได้กล่าวถึงบุคคลอื่น ๆ บนเรือพระพุทธโฆสอาจารย์เลย⁸⁰

⁷⁵ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวงสมาลินีวิลาสินี, 174.

⁷⁶ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 23-26.

⁷⁷ เก็บความจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและล้งกา, 289.

⁷⁸ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวงสมาลินีวิลาสินี, 173.

⁷⁹ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 15-20.

⁸⁰ เก็บความจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและล้งกา, 289.

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าจิตรกรรมภาพเล่าเรื่อง**ตอนพระพุทธโฆสจารย์เดินทางมาถึงลังกา**นี้มีเนื้อหาเรื่องราวใกล้เคียงใน**คัมภีร์วังสมาลีนิ** และ**คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน**

บริเวณส่วนกลางของภาพจิตรกรรม (ภาพที่ 32) พระรูปหนึ่งกำลังยืนเหมือนสั่งการหรือชี้แจง? แต่พระอีก 2 รูปที่นั่งใกล้ ๆ กัน บริเวณข้าง ๆ นั้นมีกองไฟที่ลุกโชนคล้ายกับการเผาล้างของบางอย่าง สถานที่ที่เกิดเหตุการณ์นี้อยู่ใกล้กับองค์เจดีย์ พระรูปที่ยืนสั่งการหรือชี้แจงนี้น่าจะหมายถึง พระพุทธโฆสจารย์ ส่วนกองไฟที่ลุกโชน น่าจะหมายถึงการเผา**คัมภีร์**และภาพเล่าเรื่องนี้น่าจะหมายถึง **ตอนพระพุทธโฆสจารย์เผาคัมภีร์ก่อนที่จะออกเดินทางกลับชมพูทวีป**

ภาพที่ 32 พระพุทธโฆสจารย์เผาคัมภีร์ก่อนเดินทางกลับชมพูทวีป วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร

เนื้อหาเรื่องราวตอนพระพุทธโฆสจารย์เผาคัมภีร์ปรากฏใน**คัมภีร์วังสมาลีนิ** **คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน** และ**คัมภีร์พุทธโฆสอุปัติ** เนื้อหาโดยรวมใกล้เคียงกันมาก กล่าวคือ **พระพุทธโฆสจารย์นำคัมภีร์เก่า ๆ จากที่ต่าง ๆ นำมาเผาก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป**⁸¹ แต่มีรายละเอียดเล็กน้อยที่ควรพิจารณา คือ**คัมภีร์วังสมาลีนิ** กล่าวว่า “...**คัมภีร์ที่นำมาของเตรียมเผาเป็นความสูงของข้างขนาดกลาง 7 เชือก สถานที่นั้นเป็นเนินโล่งสะอาด ใกล้มหาเจดีย์...**”⁸² **คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน** กล่าวว่า “...**ชนเอาคัมภีร์ออกมากองสูง**

⁸¹ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสิณี, 179; พุทธโฆสนิทาน, 33-34; และ สุภาพรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 290.

⁸² เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสิณี, 179.

ท่อมหลังข้างถึง 7 กอง ท่านก็ให้เผาเสียในที่อันบริสุทธิ์ ใกล้พระมหาเจดีย์...”⁸³ คัมภีร์พุทธโฆสุปัติ กล่าวไว้ว่า “...กองอรรถกถาที่เผาขึ้นกองสูงเท่ากับข้าง 7 เชือกยืนต่อกัน...”⁸⁴

เมื่อพิจารณาจากภาพเล่าเรื่อง ภาพได้เล่าเรื่องพระพุทโฆศาจารย์เผา คัมภีร์ ภาพแสดงเพียงกองไฟ 1 กอง ลูกโขนคล้ายกำลังเผาหรืออาจเป็นได้ว่าเผาเกือบเสร็จแล้ว เพราะภาพไม่ได้แสดง คัมภีร์ กองไว้เลย ดังนั้น การพิจารณาขนาดความสูงของ คัมภีร์ ที่จะถูกเผาขนาดเท่าใดนั้น จึงไม่สามารถบอกได้ว่าสอดคล้องใกล้เคียงกับข้อความใน คัมภีร์ เล่มใดดังกล่าวข้างต้น

แต่หากพิจารณาสถานที่ที่ใช้เผา คัมภีร์ ภาพได้เล่าเรื่องการเผา คัมภีร์ บริเวณสถานที่ใกล้พระเจดีย์ ทำให้ทราบได้ว่าภาพเล่าเรื่องพระพุทโฆศาจารย์เผา คัมภีร์ มีเนื้อหาสอดคล้องกับเรื่องราวใน คัมภีร์ วังสมาลินี และ คัมภีร์ พุทธโฆสนิทาน

ถัดลงมาด้านขวาของภาพจิตรกรรม (ภาพที่ 33) ในชั้นล่างของเจดีย์พระรูปหนึ่งคล้ายกำลังแสดงธรรม ซึ่งน่าจะหมายถึง บริษัททั้งสี่ที่มาฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทโฆศาจารย์ ภาพเล่าเรื่องตอนนี้น่าจะหมายถึง ตอนพระพุทโฆศาจารย์เทศนาพระธรรมก่อนเดินทางกลับชมพูทวีป

ภาพที่ 33 พระพุทโฆศาจารย์เทศนาพระธรรมก่อนเดินทางกลับชมพูทวีป วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร

⁸³ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 33-34.

⁸⁴ เก็บความจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 290.

เนื้อหาเรื่องราวตอนพระพุทธโฆสอาจารย์เทศนาพระธรรมก่อนเดินทางกลับ
 ชมพูทวีปปรากฏอยู่ในคัมภีร์วังสมาลีนิ คัมภีร์พุทธโฆสนิทานและคัมภีร์พุทธโฆสูปัตติ ใน
 คัมภีร์วังสมาลีนิกล่าวว่า “...พระพุทธโฆสอาจารย์ได้บรรยายคัมภีร์สันสกฤตในพระมหาเจดีย์
 แก่บริษัททั้งสิ้น...”⁸⁵ คัมภีร์พุทธโฆสนิทานกล่าวว่า “...พระพุทธโฆสอาจารย์ได้เทศนาคัมภีร์
 สันสกฤตให้บริษัททั้งหลายฟังที่สโมสรประชุมใกล้มหาเจดีย์...”⁸⁶ คัมภีร์พุทธโฆสูปัตติ กล่าว
 ว่า “...ก่อนกลับชมพูทวีปท่านพระพุทธโฆสอาจารย์ได้เทศนาธรรมก่อนออกเดินทาง...”⁸⁷

เมื่อพิจารณาจากภาพเล่าเรื่องได้แสดงภาพพระพุทธโฆสอาจารย์แสดงธรรมอยู่
 บริเวณชั้นล่างของเจดีย์แวดล้อมด้วยบริษัททั้งสิ้นที่มาฟังพระธรรมเทศนา บริเวณใกล้เคียงกันทาง
 ขวามือของเจดีย์ที่แสดงธรรมมีเจดีย์อีกองค์หนึ่งอยู่ใกล้กันด้วย (ภาพที่ 34) เป็นไปได้ว่าภาพที่
 แสดงเล่าเรื่องซึ่งมีเนื้อหาใกล้เคียงทั้งคัมภีร์วังสมาลีนิ และคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน แต่รายละเอียด
 เพิ่มเติมที่มากกว่าของคัมภีร์พุทธโฆสนิทานที่บอกว่าที่สโมสรประชุม (แสดงเทศนาธรรม) ใกล้
 มหาเจดีย์ จึงทำให้เชื่อว่าภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสอาจารย์เทศนาธรรมก่อนออก
 เดินทางกลับชมพูทวีปมีเนื้อหาสอดคล้องกับเรื่องราวในคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน

ภาพที่ 34 พระพุทธโฆสอาจารย์ เทศนาพระธรรมใกล้พระเจดีย์ก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป
 วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร

⁸⁵ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวัลลสินี, 180.

⁸⁶ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 33-34.

⁸⁷ เก็บความจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 290.

กล่าวโดยสรุปจิตรกรรมภาพเล่าเรื่อง พระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปของวัดมหาพุทธารามได้ถูกถ่ายทอดเล่าเรื่องจิตรกรรมออกเป็น 3 ตอน ได้แก่ **ตอนพระพุทธโฆสจารย์เดินทางมาถึงลังกา ตอนพระพุทธโฆสจารย์เผาคัมภีร์ และตอนพระพุทธโฆสจารย์เทศนาธรรมก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป**

แม้ในตอนพระพุทธโฆสจารย์เดินทางมาถึงลังกา และพระพุทธโฆสจารย์เผาคัมภีร์จะมีความสอดคล้องใกล้เคียงกับคัมภีร์วังสมาลีนี้ และคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน แต่ภาพเล่าเรื่องได้แสดงรายละเอียดเพิ่มเติมในตอนพระพุทธโฆสจารย์เทศนาธรรมก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป ซึ่งใกล้เคียงกับเนื้อหาในเรื่องราวในคัมภีร์พุทธโฆสนิทานมากที่สุด ดังนั้นจึงน่าเชื่อได้ว่าจิตรกรรมภาพเล่าเรื่องพระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปของวัดมหาพุทธารามนี้น่าจะมาจากเรื่องราวในคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน

3.7 ตู้อุพระธรรม กท. 79.1 หอสมุดแห่งชาติท้าวสุกรี

ภาพที่ 35 พระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป ด้านหน้าของตู้อุพระธรรม กท. 79.1 หอสมุดแห่งชาติท้าวสุกรี

จิตรกรรมภาพเล่าเรื่อง พระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปของตู้อุพระธรรม กท. 79.1 หอสมุดแห่งชาติท้าวสุกรี เมื่อเปรียบเทียบเรื่องราวตามคัมภีร์ที่เล่าเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปลังกาทวีปพบว่า ในภาพจิตรกรรมประกอบด้วยส่วนหน้าของตู้อุพระธรรม บริเวณใต้สุดของภาพ (ภาพที่ 36) เรือโดยสารประกอบด้วยพระรูปหนึ่งนั่งอยู่บริเวณหัวเรือ ศีรษะหันไปที่ทำน้ำเพื่อมองเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

บางอย่าง เมื่อด้านขวาถือวัตถุบางอย่าง ปลายวัตถุนั้นมีลักษณะเป็นเหลี่ยมแหลมคล้ายจะไว้ใช้เขียนจดหรือจารหรือบันทึก ช่าง ๆ นั้นมีวัตถุรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาวบาง รูปร่างคล้ายใบลานซึ่งถูกยกขึ้น พระรูปนี้น่าจะหมายถึงพระพุทธรูปที่กำลังมองเหตุการณ์เบื้องหน้าและจดบันทึก มีบุคคลนั่งอยู่บนเรือคล้ายเฝ้าดูเหตุการณ์บ้าง หันมาพูดคุยกันบ้างจำนวน 5 คน ซึ่งน่าจะหมายถึงพ่อค้าที่พระพุทธรูปเฝ้าดูเหตุการณ์บ้าง มาถึงกาด้วย เรือโดยสารนี้น่าจะหมายถึงเรือของพระพุทธรูปเฝ้าดูเหตุการณ์เดินทางมาถึงกา

ภาพที่ 36 เรือของพระพุทธรูปเฝ้าดูเหตุการณ์เดินทางมาถึงกา ตู้พระธรรม กท. 79.1 หอสมุดแห่งชาติว่าสุกรี

บนท่อน้ำบริเวณสะพานมีหญิง 2 คน แสดงกิริยาค้ำยื้อแย่ง หรือ การกระทบกันของภาชนะใส่น้ำ ซึ่งน่าจะทำให้ภาชนะใส่น้ำของผู้หญิงทางด้านซ้ายของภาพแตกและมีน้ำไหลออกมาจากภาชนะขณะที่ผู้หญิงทางขวาของภาพอุ้มภาชนะที่คล้ายกับว่าไม่ชำรุดเพราะไม่มีน้ำไหลออกมา ภาพดังกล่าวนี้น่าจะหมายถึง หญิงรับใช้ 2 คน ที่ทะเลาะกันที่ท่อน้ำเมืองลังกา (ภาพ ที่ 37)

ภาพเล่าเรื่องจิตกรรมสองเรื่องดังกล่าวข้างต้น ทำให้ทราบว่าจะหมายถึงตอนพระพุทธรูปเฝ้าดูเหตุการณ์เดินทางมาถึงลังกาทวีป และได้พบเห็นเหตุการณ์ที่หญิงรับใช้ 2 คน ทะเลาะกันที่ท่อน้ำเมืองลังกา

ภาพที่ 37 หญิงรับใช้ทะเลาะกันที่หน้าเมืองลังกา คู่พระธรรม กท. 79.1 หอสมุดแห่งชาติท้าวสุกรี

เนื้อหาเรื่องราวตอนพระพุทโธศาจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวีป (พบเห็นเหตุการณ์หญิงรับใช้ทะเลาะกัน) **ปรากฏในคัมภีร์วังสมาลีนิ⁸⁸ คัมภีร์พุทโธสนิทาน⁸⁹ และคัมภีร์พุทโธสุปปัตติ⁹⁰**

ในภาพจิตรกรรมเล่าเรื่อง แสดงภาพหญิง 2 คน ที่ทำน้ำแสดงกิริยาขี้แย่งหรือการกระทบกันของภาชนะใส่น้ำซึ่งทำให้ภาชนะใบหนึ่งแตกเสียหาย แต่ภาพที่แสดงออกไม่สามารถบอกได้ว่าหญิงคนใดทำให้ภาชนะอีกฝ่ายเสียหาย ภาชนะใบใดกระทบอีกใบอย่างไร หรือ หญิงคนใดเป็นคนเริ่มทะเลาะ ภาพจึงบอกได้เพียงหญิงรับใช้ 2 คน ทะเลาะกันที่หน้าเท่านั้น

แต่หากพิจารณาภาพเรื่องพระพุทโธศาจารย์ที่กำลังแล่นเข้ามาที่หน้าเมืองลังกา บุคคลบนเรือที่นอกจากจะมีพระพุทโธศาจารย์แล้ว ยังมีพวกพ่อค้าที่ร่วมเดินทางในเรือด้วย ซึ่งเนื้อหานี้สอดคล้องกับคัมภีร์วังสมาลีนิ⁹¹ และคัมภีร์พุทโธสนิทาน⁹² ในขณะที่คัมภีร์พุทโธสุปปัตติไม่ได้กล่าวถึงบุคคลอื่น ๆ นอกจากพระพุทโธศาจารย์⁹³

⁸⁸ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสินี, 174.

⁸⁹ เก็บความจาก พุทโธสนิทาน, 23-26.

⁹⁰ เก็บความจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289.

⁹¹ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสินี, 173.

⁹² เก็บความจาก พุทโธสนิทาน, 15-20.

⁹³ เก็บความจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289.

ในส่วนด้านข้างของภาพจิตรกรรมเล่าเรื่อง บนสุดของภาพจิตรกรรมแสดงภาพ (ภาพที่ 38) เรือโดยสาร 2 ลำ แล่นเทียบเคียงกันในทะเล เรือลำทางซ้ายของภาพบริเวณท้ายเรือ มีบุคคลสวมศิราภรณ์ (มงกุฎทรงสูง) และสวมเครื่องประดับ (กรองศอ พานูรัต) คล้ายเทวดากำลัง ขึ้นมือซ้ายไปข้างหน้า คล้ายบอกทิศทาง ซึ่งน่าจะหมายถึงพระอินทร์ที่ทำหน้าที่ต้นหน บุคคลที่สวม ศิราภรณ์ (มงกุฎทรงสูง) และสวมเครื่องประดับ (กรองศอ พานูรัต) คล้ายเทวดา ทำท่าคล้าย กำลังรับฟังคำสั่งของพระอินทร์ ในที่นี้น่าจะหมายถึง พระพรหมที่รับฟังคำสั่งพระอินทร์ให้พายเรือ ไปนครลังกา ทางเบื้องสูงของเรือที่กางใบมีบุคคลคล้ายเทวดากำลังเหาะไปข้างหน้าทางด้านขวา ของภาพ ซึ่งน่าจะหมายถึง เทพเทวดามาช่วยไล่สำเภา บริเวณหัวเรือพระรูปหนึ่งกำลังยื่นมือรับ สิ่งของบางอย่างจากพระอีกรูปบนเรืออีกลำ พระที่กำลังยื่นมือรับสิ่งของนี้น่าจะหมายถึง พระพุทธ โฆสัจจารย์ และพระที่ยื่นสิ่งของให้น่าจะหมายถึง พระพุทธทตตะ บุคคลบนเรือของพระพุทธทตตะ น่าจะเป็นพ่อค้าที่ร่วมเดินทางและภาพเล่าเรื่องดังกล่าวนี้น่าจะหมายถึง **ตอนพระพุทธโฆสัจ จารย์ออกเดินทางไปลังกาและพบพระพุทธทตตะระหว่างทาง**

ภาพที่ 38 พระพุทธโฆสัจจารย์ออกเดินทางไปลังกา และพบพระพุทธทตตะระหว่างทาง ตู้พระธรรม กท.79.1
หอสมุดแห่งชาติท่าवासกรี

เนื้อหาเรื่องราวตอนพระพุทธโฆสัจจารย์ออกเดินทางไปลังกา และพบพระพุทธทตตะ ระหว่างทางปรากฏใน **คัมภีร์วังสมาลีนิ**⁹⁴ **คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน**⁹⁵ และ **คัมภีร์พุทธโฆสูปปติ**⁹⁶

⁹⁴ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสินี, 173.

⁹⁵ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 15-20.

⁹⁶ เก็บความจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289.

ภาพแสดงบุคคลบนเรือพระพุทโธไสจรรย์มีพระอินทร์บอกทางทำหน้าที่ต้นหนซึ่งบอกทางพระพรหมรับฟังคำพระอินทร์ เหล่าเทพเทวดาช่วยกันไล่สำเภา บนเรือพระพุทโธตัดตะมีพ่อค้าที่ร่วมเดินทาง ภาพเล่าเรื่องดังกล่าวทำให้น่าเชื่อว่าเป็น**ตอนพระพุทโธไสจรรย์ออกเดินทางพบพระพุทโธตัดตะระหว่างทาง** มีเนื้อหาสอดคล้องกับเรื่องราวใน**คัมภีร์พุทโธสนิทาน**

ถัดลงมาบริเวณกลางภาพทางด้านขวา (ภาพที่ 39) ภาพเล่าเรื่องมีสิ่งก่อสร้างหรืออาคารทรงสูงดูคล้ายที่พำนักหรือที่อยู่อาศัยมีจำนวน 7 ชั้น ตั้งแต่ชั้นที่ 2 ขึ้นไปจนถึงชั้นที่ 7 ในแต่ละชั้นมีพระจำนวน 1 รูปพำนักอยู่ ส่วนชั้นที่ 1 ที่อยู่ชั้นล่างสุดมีพระ 1 รูป ซึ่งน่าจะหมายถึงพระพุทโธไสจรรย์ พระรูปอื่น ๆ ในแต่ละชั้นคงหมายถึง พระผู้มีอาวุโสที่พำนักและทำภารกิจสงฆ์ในแต่ละชั้น อาคารที่พำนักน่าจะหมายถึงโลหปราสาท 7 ชั้น ภาพเล่าเรื่องนี้ น่าจะหมายถึง**ตอนพระพุทโธไสจรรย์พำนักในโลหปราสาท (เพื่อแปลอรรถกถาในลังกา)**

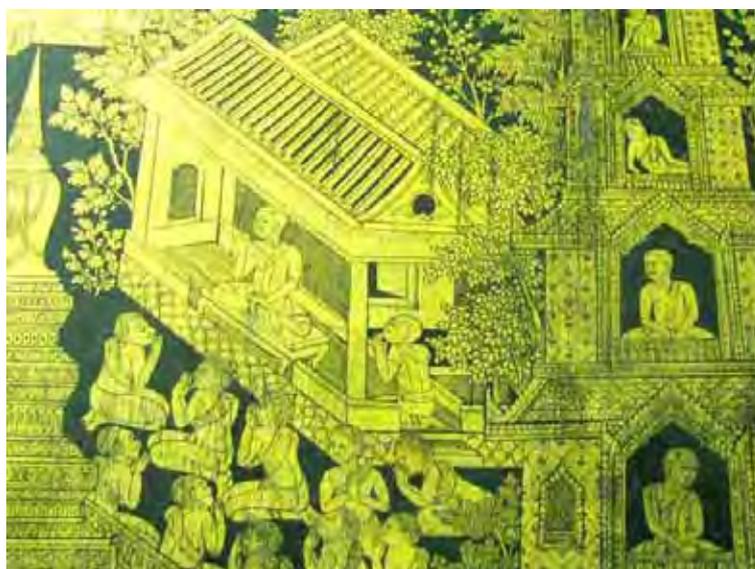
ภาพที่ 39 พระพุทโธไสจรรย์พำนักอยู่ในโลหปราสาท ตู้อพระธรรม กท. 79.1 หอสมุดแห่งชาติพาวาสูกรี

เนื้อหาเรื่องราวตอนพระพุทโธไสจรรย์พำนักอยู่ในโลหปราสาทปรากฏอยู่ใน**คัมภีร์วังสมาลีนิ และคัมภีร์พุทโธสนิทาน** เนื้อหาในคัมภีร์ทั้งสองคล้ายคลึงกันมาก

กล่าวคือ **พระพุทธโฆसाจารย์ไปอยู่โลหปราสาท 7 ชั้น ท่านอยู่ชั้นที่ 1 มีพระภิกษุอยู่ตั้งแต่ชั้นที่ 2 ถึงชั้นที่ 7 ตามความอาวุโสชั้นละ 1 รูป และปฏิบัติภารกิจสงฆ์แตกต่างกัน**⁹⁷

ภาพเล่าเรื่องพระพุทธโฆสาจารย์พำนักในโลหปราสาทของตู้พระธรรม กท. 79.1 ที่ได้เล่าเรื่องโลหปราสาท 7 ชั้น แต่ละชั้นมีพระ 1 รูป ชั้นที่ 1 เป็นชั้นของพระพุทธโฆสาจารย์ที่พำนักอยู่ การตีความภาพใดตอนนี้อาจทราบได้ว่านำมาจากคัมภีร์ใด เพราะเนื้อหาในคัมภีร์คล้ายกันดังกล่าวข้างต้น จึงกล่าวได้ว่าภาพเล่าเรื่อง**พระพุทธโฆสาจารย์พำนักในโลหปราสาทมีเนื้อหาสอดคล้องกับคัมภีร์วังสมาลีนิ และคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน**

ถัดขึ้นไปจากภาพโลหปราสาท 7 ชั้นเล็กน้อย เป็นภาพของอาคารอยู่ใกล้มหาเจดีย์ (ภาพ 40) ภายในอาคารมีพระ 1 รูป ถือสมุดใบลานอยู่ในมือแสดงกิริยาล้างกำลังเทศนาพระธรรม ซึ่งน่าจะหมายถึง **พระพุทธโฆสาจารย์** ใกล้กันนั้นมีพระสงฆ์นั่งทำท่าพนมมือหันไปทางพระพุทธโฆสาจารย์ ภายนอกอาคารเหล่าผู้คนต่างพากันแสดงท่าพนมมือคล้ายฟังธรรมซึ่งน่าจะหมายถึง **บริษัททั้งหลายที่ร่วมฟังธรรม** ภาพเล่าเรื่องน่าจะหมายถึง **ตอนพระพุทธโฆสาจารย์เทศนาพระธรรมก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป**

ภาพที่ 40 พระพุทธโฆสาจารย์เทศนาพระธรรมก่อนเดินทางกลับชมพูทวีป ตู้พระธรรม กท. 79.1
หอสมุดแห่งชาติทำวาสุกรี

⁹⁷ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสินี, 178-179; และ พุทธโฆสนิทาน, 31-32.

เนื้อหาเรื่องราวตอนพระพุทโธศาจารย์เทศนาพระธรรมก่อนเดินทางกลับชมพูทวีป ปรากฏอยู่ในคัมภีร์วังสมาลีนิ คัมภีร์พุทโธสนิทานและคัมภีร์พุทโธสุปปัตติ ในคัมภีร์วังสมาลีนิกล่าวว่า “...พระพุทโธศาจารย์ได้บรรยายคัมภีร์สันสกฤตในพระมหาเจดีย์แก่บริษัททั้งสิ้น...”⁹⁸ คัมภีร์พุทโธสนิทานกล่าวว่า “...พระพุทโธศาจารย์ได้เทศนาคัมภีร์สันสกฤตให้บริษัททั้งหลายฟังที่สโมสรประชุมใกล้มหาเจดีย์...”⁹⁹ คัมภีร์พุทโธสุปปัตติกล่าวว่า “...ก่อนกลับชมพูทวีปท่านพระพุทโธศาจารย์ได้เทศนาธรรมก่อนออกเดินทาง...”¹⁰⁰

เมื่อพิจารณาจากภาพเล่าเรื่องได้แสดงภาพพระพุทโธศาจารย์แสดงธรรมอยู่ภายในอาคาร อยู่ใกล้มหาเจดีย์ซึ่งอยู่ทางซ้ายของภาพ บริษัททั้งสิ้นมาฟังเทศนาธรรมเป็นไปได้ว่าภาพที่แสดงเล่าเรื่องมีเนื้อหาใกล้เคียงทั้งคัมภีร์วังสมาลีนิ และคัมภีร์พุทโธสนิทาน แต่เนื่องจากรายละเอียดที่มากกว่าของคัมภีร์พุทโธสนิทานที่บอกว่าที่สโมสรประชุม (แสดงเทศนาธรรม) ใกล้มหาเจดีย์ จึงทำให้เชื่อว่าภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทโธศาจารย์เทศนาธรรมก่อนเดินทางกลับชมพูทวีปมีเนื้อหาสอดคล้องกับเรื่องราวในคัมภีร์พุทโธสนิทาน

ทางซ้ายของภาพใกล้เจดีย์ (ภาพที่ 41) พระรูปหนึ่งกำลังนั่งเฝ้าวัตถุบางอย่าง ลักษณะคล้ายหนังสือใบลาน จากภาพที่แสดงจำนวนหนังสือใบลานมีจำนวนมากที่ถูกเผาและมีอีกจำนวนหนึ่งที่กำลังเตรียมจะเผา พระรูปนี้น่าจะหมายถึง พระพุทโธศาจารย์และภาพเล่าเรื่องดังกล่าวนี้น่าจะหมายถึง ตอนพระพุทโธศาจารย์เผาคัมภีร์

⁹⁸ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสินี, 180.

⁹⁹ เก็บความจาก พุทโธสนิทาน, 33-34.

¹⁰⁰ เก็บความจาก สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 290.

ภาพที่ 41 พระพุทธโฆสอาจารย์เฝ้าคัมภีร์ ตู้อพระธรรม กท. 79.1 หอสมุดแห่งชาติท่าवासูกรี

เนื้อหาเรื่องราว ตอนพระพุทธโฆสอาจารย์เฝ้าคัมภีร์ ปรากฏอยู่ในคัมภีร์วังสมาลินี คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน และคัมภีร์พุทธโฆสอุปัติ เนื้อหาโดยรวมใกล้เคียงกันกล่าวคือ พระพุทธโฆสอาจารย์นำคัมภีร์ต่าง ๆ มาเผาก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป¹⁰¹ แต่รายละเอียดที่ควรพิจารณา คือ คัมภีร์วังสมาลินี กล่าวว่า “...คัมภีร์ที่นำมาของเตรียมเผา เป็นความสูงของช้างขนาดกลาง 7 เชือก สถานที่นั้นเป็นเนินโล่ง สะอาด ไกลมหาเจดีย์...”¹⁰² คัมภีร์พุทธโฆสนิทานกล่าวว่า “...ชนเฝ้าคัมภีร์ออกมาของสูงท่วมหลังช้างถึง 7 กอง ท่านก็ให้เผาเสียในที่อันบริสุทธิ์ ไกลพระมหาเจดีย์...”¹⁰³ คัมภีร์พุทธโฆสอุปัติ กล่าวว่า “...กองอรรถกถาที่เผานั้นกองสูงเท่ากับช้าง 7 เชือกยืนต่อกัน...”¹⁰⁴ เมื่อพิจารณาภาพแล้ว

¹⁰¹ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลินีวิลาสินี, 179; หอสมุดวชิรญาณ, พุทธโฆสนิทาน, พุทธโฆสนิทาน, 33; และ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 290.

¹⁰² เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลินีวิลาสินี, 179.

¹⁰³ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 33.

¹⁰⁴ เก็บความจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 290.

เรื่อง พระพุทธโฆสาศจารย์เผาคัมภีร์ ภาพแสดงกองคัมภีร์ถูกเผาจำนวนมาก และเตรียมเผาจำนวนหนึ่ง ด้วยความสูงของคัมภีร์ ภาพที่แสดงจึงไม่สอดคล้องกับเนื้อหาในคัมภีร์ใด

แต่หากพิจารณาสถานที่ที่ใช้เผาคัมภีร์ ภาพเล่าเรื่องนี้ได้แสดงภาพการเผา คัมภีร์บริเวณสถานที่โล่งใกล้พระมหาเจดีย์ ทำให้ทราบว่า ภาพเล่าเรื่อง**พระพุทธโฆสาศจารย์เผา คัมภีร์มีเนื้อหาสอดคล้องกับเรื่องราวในคัมภีร์วังสมาลินี และคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน**

ทางมุมซ้ายล่างของภาพ ภาพเล่าเรื่องเรือโดยสารคล้ายจอดอยู่ที่ท่าหน้า (ภาพที่ 42) บริเวณท้ายเรือ มีพระรูปหนึ่งทอดตัวจำวัด (นอนหลับ) ซึ่งน่าจะหมายถึง พระพุทธโฆสาศจารย์ ข้างๆท่านมีบุคคลสวมศิราภรณ์ (มงกุฎทรงสูง) และเครื่องประดับ (กรองศอ, พาหุรัด ฯลฯ) คล้าย เทวดา แสดงอาการคล้ายนำวัตถุบางอย่างลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาวบางมาวางจำนวน 2 เล่มซึ่งน่าจะหมายถึงทำวสักกเทวราช หรือพระอินทร์ ที่นำคัมภีร์วิสุทธิมรรคมาวางคืนให้พระพุทธโฆสาศจารย์ ภาพเล่าเรื่องนี้ น่าจะหมายถึง **ตอนทำวสักกเทวราชนำคัมภีร์วิสุทธิมรรคไปซ่อน**

ภาพที่ 42 ทำวสักกเทวราชนำคัมภีร์วิสุทธิมรรคไปซ่อน ตู้พระธรรม กท. 79.1 หอสมุดแห่งชาติท่าवासกรี

เนื้อหาเรื่องราว ตอนทำวสักกเทวราชนำคัมภีร์ไปซ่อนมีอยู่ใน**คัมภีร์วังสมาลินี คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน และคัมภีร์พุทธโฆสอุปัติ** เนื้อหาในคัมภีร์กล่าวตรงกันว่า...**เมื่อพระพุทธโฆสาศจารย์กลับไปยังที่พักของท่าน ท่านพระพุทธโฆสาศจารย์เขียนคัมภีร์ (วิสุทธิมรรค) แล้วกลับไป ทำวสักกเทวราชได้นำคัมภีร์ของพระพุทธโฆสาศจารย์ไปซ่อนถึง 2 ครั้ง (คัมภีร์ 2 เล่ม) เมื่อท่านแต่งคัมภีร์ใหม่เป็นครั้งที่ 3 ต่อมาทำวสักกเทวราชจึงนำคัมภีร์ที่ขโมย**

ไปซ่อนไว้ทั้ง 2 เล่มมาคืน¹⁰⁵ ความแตกต่างของคัมภีร์ คือ สถานที่ที่เขียนคัมภีร์และการแต่งคัมภีร์ในครั้งที่ 3 **คัมภีร์วังสมาลีนิและคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน** กล่าวถึงสถานที่ที่แต่งคัมภีร์ ความว่า **เมื่อท่านพระพุทโฆสอาจารย์กลับไปที่พักหรือที่อยู่ของตนจึงเริ่มเขียนคัมภีร์**¹⁰⁶ และในการแต่งคัมภีร์ในครั้งที่ 3 **คัมภีร์วังสมาลีนิ** กล่าวว่า...**ท่านได้มัดไว้ที่ชายจิวรแล้วหลับไป**¹⁰⁷ ในคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน กล่าวว่า...**ท่านเอาจิวรผูกคัมภีร์ไว้กับตัวแล้วจำวัด** ...”¹⁰⁸ ส่วนคัมภีร์พุทธโฆสอุปัติ ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องนี้¹⁰⁹

เมื่อพิจารณาจากภาพเล่าเรื่อง ทำวสัถกเทวราชนำคัมภีร์ไปซ่อน ภาพเล่าเรื่องพระ 1 รูปจำวัด (นอนหลับ) ช่าง ๆ มีพระอินทร์นำคัมภีร์ 2 เล่มมาวางคืน แม้คัมภีร์วังสมาลีนิและคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน จะกล่าวถึงสถานที่ที่เขียนคัมภีร์ว่าเป็นที่อยู่หรือที่พักของท่าน แต่คัมภีร์ดังกล่าวมิได้ระบุว่า พระพุทโฆสอาจารย์เขียนคัมภีร์วิสุทธิมรรคบนเรือโดยตรง

แต่หากย้อนถึงเหตุการณ์ที่หญิงรับใช้ทะเลาะกันที่ท่าน้ำจนเกิดเป็นคดีความได้กล่าวอ้าง พระพุทโฆสอาจารย์เป็นพยานในคดี ซึ่งในคัมภีร์วังสมาลีนิกล่าวว่า...”**หญิงรับใช้ทั้งสองอ้างพระพุทโฆสอาจารย์ซึ่งพักอยู่บนเรือเป็นพยาน...**”¹¹⁰ ขณะที่คัมภีร์พุทธโฆสนิทานกล่าวว่า “...**หลังจากหญิงรับใช้ทั้งสองอ้างพระพุทโฆสอาจารย์เป็นพยานในคดี เมื่อคดีความจบสิ้นพระมหากษัตริย์เมืองลังกาได้ถามพราหมณ์ว่า พระพุทโฆสอาจารย์อยู่ที่ใดพราหมณ์ได้ตอบว่าพระพุทโฆสอาจารย์อยู่ที่ท้ายสำเภา...**”¹¹¹

ทั้งนี้รวมถึงคัมภีร์วังสมาลีนิและคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ก่อนที่พระพุทโฆสอาจารย์จะได้รับมอบหมายให้เขียนคัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งท่านได้เขียนพระอภิธรรมบางบทที่เป็นข้อสงสัยหรือติดขัดของพระสังฆราชไว้ที่แผ่นกระดาน หลังจากนั้นจึงเดินทางกลับที่พัก¹¹² ซึ่งในคัมภีร์วังสมาลีนิกล่าวว่า “...ที่พักอาศัย

¹⁰⁵ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสินี, 176-177; พุทธโฆสนิทาน, 29-30; และ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289-290.

¹⁰⁶ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 23-26.

¹⁰⁷ เก็บความจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289-290.

¹⁰⁸ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 23-26.

¹⁰⁹ เก็บความจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 289-290.

¹¹⁰ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสินี, 174.

¹¹¹ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 23-26.

¹¹² เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสินี, 175; และ พุทธโฆสนิทาน, 27-28.

บนเรือ...”¹¹³ แต่คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน กล่าวว่า “...ที่พักของท่านบนสำเภ...”¹¹⁴ “...และเมื่อท่านเขียนคัมภีร์วิสุทธิมรรคสำเร็จ ท่านจึงได้เข้าไปอยู่ในโลหปราสาท...”¹¹⁵

ดังเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้นจึงทำให้น่าเชื่อว่า พระพุทธโฆสอาจารย์น่าจะเขียนคัมภีร์วิสุทธิมรรคบนที่พักอาศัยซึ่งน่าจะหมายถึง บนเรือหรือบนสำเภานั้นเอง

และส่วนการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการแต่งคัมภีร์ในครั้งนี้ 3 นั้น จากภาพไม่สามารถบอกได้ว่าคัมภีร์เล่มที่ 3 ที่ถูกแต่งขึ้นใหม่ถูกเก็บไว้ที่ใด

ดังนั้นภาพเล่าเรื่องตอนท้าวสักกเทวราชนำคัมภีร์วิสุทธิมรรคไปซ่อน จึงมีความสอดคล้องใกล้เคียงกับเนื้อหาในคัมภีร์วังสมาลีนิ และคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน

กล่าวโดยสรุปจิตรกรรมภาพเล่าเรื่อง พระพุทธโฆสอาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปของตู้พระธรรม กท. 79.1 ได้ถ่ายทอดเล่าเรื่องจิตรกรรมออกเป็น 6 ตอน ได้แก่ ตอนพระพุทธโฆสอาจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวีป ตอนพระพุทธโฆสอาจารย์ออกเดินทางไปยังกาบพระพุทธรูปที่ตระหว่งทาง ตอนพระพุทธโฆสอาจารย์พำนักอยู่ในโลหปราสาท ตอนพระพุทธโฆสอาจารย์เทศนาพระธรรมก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป ตอนพระพุทธโฆสอาจารย์เผาคัมภีร์ และตอนท้าวสักกเทวราชนำคัมภีร์ไปซ่อน

จิตรกรรมภาพเล่าเรื่องในตอนพระพุทธโฆสอาจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวีป ตอนท้าวสักกเทวราชนำคัมภีร์ไปซ่อน ตอนพระพุทธโฆสอาจารย์พำนักในโลหปราสาท และตอนพระพุทธโฆสอาจารย์เผาคัมภีร์ มีเนื้อหาสอดคล้องกับคัมภีร์วังสมาลีนิ และคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน

จิตรกรรมภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสอาจารย์ออกเดินทางไปยังลังกาทวีป และพบพระพุทธรูปที่ตระหว่งทาง ตอนพระพุทธโฆสอาจารย์เทศนาพระธรรมก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีปมีเนื้อหาสอดคล้องกับคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน

จึงอาจกล่าวได้ว่าจิตรกรรมภาพเล่าเรื่อง พระพุทธโฆสอาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปของตู้พระธรรม กท. 79.1 มีเนื้อหาสอดคล้องกับคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน

¹¹³ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสินี, 175.

¹¹⁴ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 28.

¹¹⁵ เก็บความจาก บาลี พุทธรักษา, รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนิวิลาสินี, 178-179; พุทธโฆสนิทาน, 31-32; และ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, 290.

4. รูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่อง

4.1 พระพุทธโฆษาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป

4.1.1 ตอนพระพุทธโฆษาจารย์สังเคราะห์บิดาให้ละจากมิจฉาทิฏฐิ ก่อนออกเดินทางไปลังกาทวีป

ตำหนักพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทธไสสวรรคย์

ภาพที่ 43 ภาพพระพุทธโฆษาจารย์สังเคราะห์บิดาให้ละจากมิจฉาทิฏฐิ
ตำหนักพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทธไสสวรรคย์

จิตรกรรมแสดงภาพพระพุทธโฆษาจารย์นั่งเทศนาธรรม มือขวาถือตาลปัตรอยู่ในห้องซึ่งแยกต่างหากจากพราหมณ์บิดา ซึ่งอยู่อีกห้องหนึ่ง (ภาพที่ 43)

ลักษณะของอาคารหรือเรือนที่พระพุทธโฆษาจารย์อยู่เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน 2 ชั้น หลังคามุงกระเบื้อง ใต้ถุนยกสูง ในชั้นล่างของอาคารทำหน้าที่เป็นวงโค้งแหลม ซึ่งอาคารลักษณะดังกล่าวนี้เป็นรูปแบบของสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่ง

ได้รับอิทธิพลตะวันตก ในช่วง พ.ศ. 2150-2250 ซึ่งปรากฏชัดเจนสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช¹¹⁶

ในการสร้างอาคารบ้านเรือนลักษณะดังกล่าวนี้จะพบในบ้านเรือนชาวอยุธยา โดยเฉพาะผู้มีบรรดาศักดิ์และขุนนางชั้นผู้ใหญ่¹¹⁷ เช่น ตัวอย่าง ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถวัดช่องนนทรีสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย¹¹⁸ ภาพทศชาติตอนวิทูรชาติ (ภาพที่ 44) ช่างเขียนภาพคฤหาสน์ของวิทูรซึ่งเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่เป็นอาคารก่อตึกมีได้ถุนสูง มีช่องหน้าต่างโค้งแหลม ที่ได้ถุนแบบเดียวกับตำหนักคำหยาด¹¹⁹ จังหวัดอ่างทอง (ภาพที่ 45) และตำหนักพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทธโฆสวรวิย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 46)

ภาพที่ 44 ภาพทศชาติตอนวิทูรชาติ จิตรกรรมฝาผนังวัดช่องนนทรี กรุงเทพมหานคร
ที่มา : ประยูร อุลุชาฎะ [น.ณ.ปากน้ำ], ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย : วัดช่องนนทรี, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2525), 27.

¹¹⁶ เยาวภา ลีละบุตร, "อิทธิพลสถาปัตยกรรมตะวันตกระหว่าง พ.ศ. 2150-2250 (ค.ศ. 1607-1707)." (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี สมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 37.

¹¹⁷ เรื่องเดียวกัน, 37.

¹¹⁸ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา : งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2540), 192.

¹¹⁹ เยาวภา ลีละบุตร, "อิทธิพลสถาปัตยกรรมตะวันตกระหว่าง พ.ศ. 2150-2250 (ค.ศ. 1607-1707)" ,37.

ภาพที่ 45 พระตำหนักคำหยาด จังหวัดอ่างทอง

ที่มา : จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, “พระตำหนักตึกสมัยอยุธยา” โลกประวัติศาสตร์ 7,2 (เมษายน-มิถุนายน, 2544), 55.

ภาพที่ 46 ตำหนักพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทธโสธรวรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

หากพิจารณาการแสดงออกของภาพอาคารหรือเรือนของพระพุทธโฆษาจารย์ในภาพจิตรกรรมมีความคล้ายคลึงกับอาคารตำหนักพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทธโสธรวรย์ ทั้งนี้คงเนื่องมาจากช่างหรือผู้ดูแลงานด้านจิตรกรรมคงมีความคุ้นเคยกับตัวตำหนักพุทธโฆษาจารย์ เมื่อต้องสร้างงานจิตรกรรมเรื่องพระพุทธโฆษาจารย์ ชาวอินเดียที่เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป ตอนพระพุทธโฆษาจารย์สังเคราะห์บิดาให้ละจากมิชฌาทีฏฐิ มีฉากขังบิดาไว้ในอาคาร จึงสร้างอาคารที่มีความคล้ายคลึงกันไปด้วย นอกจากนี้อาจเป็นไปได้ว่าช่างหรือผู้ดูแลงานคงมีความเข้าใจ

ในเรื่องราวของคัมภีร์พุทธโฆสนิทานที่กล่าววว่า...**พระพุทธโฆสาจารย์บอกให้ทำกฐินีห้อยเหมือนของตน หลังคาให้มุงด้วยกระเบื้อง...**¹²⁰ จึงอาจสร้างกฐินดังกล่าวโดยตีความว่าทำให้เหมือนหรือคล้ายกับของพระพุทธโฆสาจารย์ซึ่งเป็นชื่อของผู้อยู่ตำหนักพระพุทธโฆสาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ ก็เป็นไปได้ และด้วยข้อความในคัมภีร์ที่ระบุเพียงเท่านั้นช่างจึงจินตนาการสิ่งที่คุ้นเคยและพบเห็นอยู่แล้วในยุคสมัยนั้น ทั้งนี้ยังคงไม่มีรูปแบบทางศิลปะที่ระบุในคัมภีร์อีกประการคือ ภาพอาคารในจิตรกรรมก็ได้ทำเป็นหลังคามุงด้วยกระเบื้อง

และสิ่งที่ยืนยันว่าช่างหรือผู้ดูแลงานจิตรกรรม น่าจะมีความรู้เรื่องราวประวัติพระพุทธโฆสาจารย์เป็นอย่างดี น่าจะมาจากการสร้างงานจิตรกรรมตอนพระพุทธโฆสาจารย์ส่งเคราะห์บิดาให้ละจากมิชฌาทีฎฐิ พบว่าหลักฐานเท่าที่พบในปัจจุบันมีตัวอย่างอยู่ที่ตำหนักพระพุทธโฆสาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์เพียงที่เดียวเท่านั้น รวมถึงการสร้างอาคารในภาพจิตรกรรมที่บ่งบอกถึงฐานะสำหรับผู้มีบรรดาศักดิ์ เช่น พระพุทธโฆสาจารย์ด้วย

4.1.2 ตอนท้าวสักกเทวราชนำคัมภีร์วิสุทธิมรรคไปซ่อน

รูปแบบการแสดงออกภาพเล่าเรื่องตอนท้าวสักกเทวราชนำคัมภีร์วิสุทธิมรรคไปซ่อนจากหลักฐานเท่าที่มีพบว่าตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พบในภาพจิตรกรรมเล่าเรื่องที่ **ตู้พระธรรม กท.79.1** เพียงเท่านั้น

รูปแบบการแสดงออกภาพเล่าเรื่องท้าวสักกเทวราชนำคัมภีร์วิสุทธิมรรคไปซ่อนที่ตู้พระธรรม กท.79.1 คือ พระพุทธโฆสาจารย์นอนหลับทอดตัวอยู่บนบริเวณหัวเรือ มีท้าวสักกเทวราชอยู่ข้างตัว ในมือของท้าวสักกเทวราชมีคัมภีร์วิสุทธิมรรคจำนวน 2 เล่ม แสดงถึงการนำคัมภีร์ที่นำไปซ่อนทั้ง 2 ครั้งกลับมาวางคืน บนเรือมีพ่อค้าลักษณะเป็นชาวไทยบ้างนอนหลับลงที่เรือบ้าง นั่งอยู่บนเรือซึ่งจอดอยู่ที่ฝั่งของท่าน้ำเมืองลังกา (ภาพที่ 47)

¹²⁰ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 10-13.

ภาพที่ 47 ภาพตอนทำวสั๊กเทวราชนำคัมภีร์วิสุทธิมรรคไปช้อน ผู้พระธรรม กท.79.1
หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี

4.1.3 ตอนการพำนักของพระพุทธโฆสจารย์ในโลหปราสาท

ภาพที่ 48 ภาพตอนการพำนักของพระพุทธโฆสจารย์ในโลหปราสาท ผู้พระธรรม กท.79.1
หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี

รูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องตอนการพำนักของพระพุทธโฆสาจารย์ในโลหปราสาท ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พบภาพเล่าเรื่องใน**สมัยรัตนโกสินทร์ที่** **ตู้พระธรรม กท.79.1** ประกอบด้วยภาพอาคารทรงปราสาทซ้อนชั้น จำนวน 7 ชั้น ภายในอาคาร ตั้งแต่ชั้นที่ 2 ถึงชั้นที่ 7 มีพระสงฆ์อยู่ภายในชั้นละ 1 องค์ ต่างปฏิบัติภารกิจของตน ชั้นล่างสุดชั้นที่ 1 เป็นที่อยู่ของพระพุทธโฆสาจารย์

จากลักษณะรูปแบบการแสดงออกดังกล่าวมีความสอดคล้องกับเนื้อหาในคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน ดังกล่าวว่า “...**พระพุทธโฆสาจารย์พำนักอยู่ในโลหปราสาท 7 ชั้น** **ท่านพักอยู่ชั้นที่ 1 พระภิกษุทรงศีลบริสุทธิ์อยู่ที่ชั้นที่ 2 พระภิกษุทรงรุดงค์อาศัยอยู่ชั้นที่ 3** **พระภิกษุทรงสุดตันตปิฎกอาศัยอยู่ชั้นที่ 4 พระภิกษุทรงพระอภิธรรมอยู่ชั้นที่ 5 พระภิกษุ** **ทรงพระวินัยอยู่ชั้นที่ 6 พระภิกษุทรงญาณอยู่ชั้น 7...**”¹²¹

แต่หากพิจารณาจากโลหปราสาทที่สร้างในลังกา ดังปรากฏในคัมภีร์มหาวงศ์ปริเฉทที่ 27 ซึ่งกล่าวกันว่าสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 4 โดยพระเจ้าทูลุสคามณี¹²² โลหปราสาทในคัมภีร์มหาวงศ์มีลักษณะดังนี้ “...**ด้านหนึ่งกว้างด้านละประมาณ 100 ศอก พื้นเป็น** **เสาหินทั้งสี่หลายพันเสา มี 9 ชั้น ชั้นหนึ่ง ๆ มีเรือนยอดชั้นละ 100 หลัง จำนวนห้อง 1000** **ห้อง ล้วนแต่ประดับประดาด้วยอัญมณี และของมีค่าทั้งสิ้น...**”¹²³

ในหนังสือคัมภีร์มหาวงศ์ยังกล่าวต่ออีกว่า “...**กำหนดให้สงฆ์จำพรรษา** **อยู่แต่ละชั้นตามความรู้ของตน คือ องค์ที่มีสมณศักดิ์สูงอยู่ชั้นบนและรองลงมาตามลำดับ** **...**”¹²⁴

ต่อมาภายหลังราวต้นพุทธศตวรรษที่ 5 โลหปราสาทหลังนี้ถูกไฟไหม้ พระเจ้าสัทธาติสสะ จึงโปรดให้สร้างขึ้นใหม่มีความสูง 7 ชั้น¹²⁵

ดังนั้นรูปแบบที่มาของโลหปราสาท 7 ชั้นในคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน อาจจะได้มาจากโลหปราสาทที่ถูกสร้างขึ้นใหม่นี้ รวมถึงตัวอาคารโลหปราสาทที่ใช้เป็นที่พักอาศัยของพระภิกษุสงฆ์ โดยการพักอาศัยจะใช้สมณศักดิ์เป็นสิ่งที่กำหนดคงมาจากคัมภีร์มหาวงศ์นั่นเอง

¹²¹ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 31-32.

¹²² กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่มที่ 1 (คัมภีร์มหาวงษ์), (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2534), 336.

¹²³ เรื่องเดียวกัน, 336-339.

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน, 340.

¹²⁵ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา : งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 170.

เมื่อพิจารณารูปแบบอาคารซ้อนชั้น 7 ชั้นของโลหปราสาท ที่ตู้พระธรรม กท.79.1 แล้ว มีลักษณะคล้ายกับอาคารทรงปราสาท 7 ชั้น ที่ภพลาญปูนปั้น ภายในอุโบสถ วัดไผ่ล้อม จังหวัด เพชรบุรี ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย¹²⁶ (ภาพที่ 49)

ภาพที่ 49 อาคารทรงปราสาท 7 ชั้น ภาพลาญปูนปั้น ภายในอุโบสถ วัดไผ่ล้อม จังหวัดเพชรบุรี

ด้วยรูปแบบของอาคารซ้อนชั้น 7 ชั้น เช่นเดียวกัน แต่แตกต่างกันที่รูปแบบอาคาร กล่าวคือ อาคารที่ตู้พระธรรม กท. 79.1 มีลักษณะคล้ายอาคารคล้ายทรงจีนและมีซุ้มโค้งคล้ายอาคารตะวันตก ขณะที่อาคารที่ภพลาญปูนปั้น ที่อุโบสถวัดไผ่ล้อมมีรูปแบบคล้ายอาคารทรงไทย

และเนื่องจากคัมภีร์พุทธโฆสนิทานกล่าวถึงรูปแบบอาคารโลหปราสาท แต่เพียงว่า เป็น**โลหปราสาท 7 ชั้น** ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การสร้างโลหปราสาททั้งสองที่ จึงมีความคล้ายกันในเรื่องจำนวนชั้น แต่รูปแบบอาจแตกต่างกันไปตามความคิดการสร้างงานของช่างนั่นเอง

ส่วนรูปแบบของการพักอาศัยจำพรรษาของพระสงฆ์ในอาคารซ้อนชั้นนั้นพบว่ามีปรากฏที่ภาพจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถเก่า วัดจันทบุรี อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา

¹²⁶ ยูพตี บุญทริกมาศ, “โลหปราสาทสมัยอยุธยา,” *ศิลปากร* 31, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532): 68-75.

เขียนขึ้นราวรัชกาลที่ 3¹²⁷ (ภาพที่ 50) โดยที่ตู้พระธรรม กท. 79.1 มีจำนวนพระสงฆ์จำพรรษา 1 รูปต่อชั้น ในขณะที่ในภาพจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถเก่าวัดจันทบุรีมีพระสงฆ์ที่จำพรรษาจำนวนมากในแต่ละชั้น ความคล้ายกันคงมาจากการวาดอาคารซ้อนชั้นเพื่อเป็นที่พำนักของพระสงฆ์เช่นเดียวกัน

ทั้งนี้เนื่องด้วยคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน มิได้กล่าวถึงจำนวนพระที่อยู่จำพรรษาแต่กล่าวเพียง**พระสงฆ์ที่อยู่ในแต่ละชั้นต่างปฏิบัติภารกิจสงฆ์แตกต่างกัน**เท่านั้น ดังนั้นตู้พระธรรม กท. 79.1 จึงมีการวาดพระสงฆ์ต่างกิริยากันไปเพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อหาในคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน แต่คงเนื่องมาจากการวาดตัวอาคารทรงปราสาทมีขนาดใหญ่โตกว้างขวาง ประกอบกับพื้นที่ในแต่ละชั้นมีขนาดเล็กมาก ดังนั้นจึงอาจวาดได้เพียงพระสงฆ์ชั้นละ 1 รูปก็เป็นได้

ภาพที่ 50 อาคารซ้อนชั้นใช้เป็นที่พักอาศัยของพระภิกษุสงฆ์จำพรรษา ภาพจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถเก่าวัดจันทบุรี อำเภอเสนาห์ จังหวัดสระบุรี

ที่มา : ยุพดี บุญทรนิมาศ, “โลหะปราสาทสมัยอยุธยา,” ศิลปากร 32, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532) : 70.

4.1.4 ตอนพระพุทธโฆสจารย์เฝ้าคัมภีร์ก่อนเดินทางกลับชมพูทวีป

สมัยรัตนโกสินทร์ วัดมหาพฤฒาราม

ตู้พระธรรม กท.79.1

¹²⁷ เรืองเดียวกัน, 70.

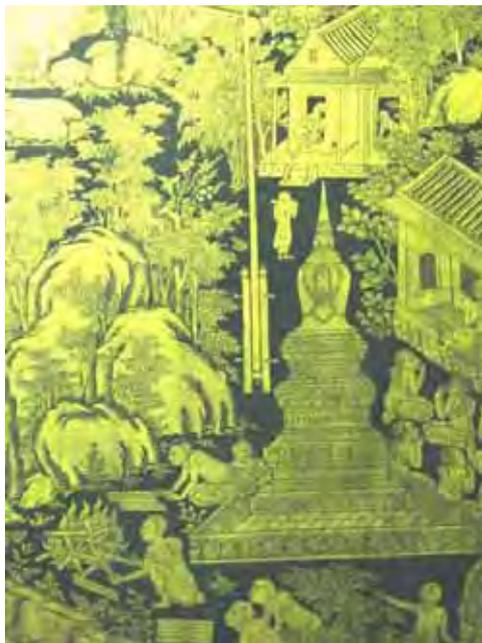
รูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่อง ตอน พระพุทธโฆสจารย์เผา คัมภีร์

วัดมหาพฤฒาราม พระพุทธโฆสจารย์ขึ้นสังการหรือขึ้นแจ้แก่พระ 2 รูป
ที่นั่งอยู่ มีพระอยู่ข้างพระพุทธโฆสจารย์อีกจำนวนหนึ่ง ทางซ้ายมือของพระพุทธโฆสจารย์มีกองไฟ
ลุกโชน ไกล่กองไฟมีพระภิกษุสงฆ์อยู่จำนวนหนึ่ง ด้านหลังกองไฟมีเจดีย์ 1 องค์ (ภาพที่ 51)

ภาพที่ 51 ภาพตอนพระพุทธโฆสจารย์เผาคัมภีร์ก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป
วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร

ตู้พระธรรม กท.79.1 พระพุทธโฆสจารย์กำลังนั่งเผาคัมภีร์จำนวน
หนึ่ง ช้างๆ ทั้งด้านซ้ายและด้านขวามีกองคัมภีร์อีกจำนวนหนึ่งจะเตรียมเผา มีชาวบ้านมานั่งดู
และบางคนช่วยเตรียมคัมภีร์เพื่อที่จะเผา สถานที่เผาคัมภีร์อยู่ใกล้เจดีย์ (ภาพที่ 52)

ภาพที่ 52 ภาพตอนพระพุทโธศาจารย์เฝ้าคัมภีร์ก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป ตู้พระธรรม กท.79.1
หอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี

จากหลักฐานของรูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทโธศาจารย์เฝ้าคัมภีร์ก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ พบในสมัยรัตนโกสินทร์ที่วัดมหาพฤฒาราม และตู้พระธรรม กท.79.1 รูปแบบการแสดงออกของภาพมีความใกล้เคียงกันในเนื้อหาหลักของเรื่อง กล่าวคือพระพุทโธศาจารย์เฝ้าคัมภีร์ที่อยู่ในกองไฟ ไกล้มหาเจดีย์

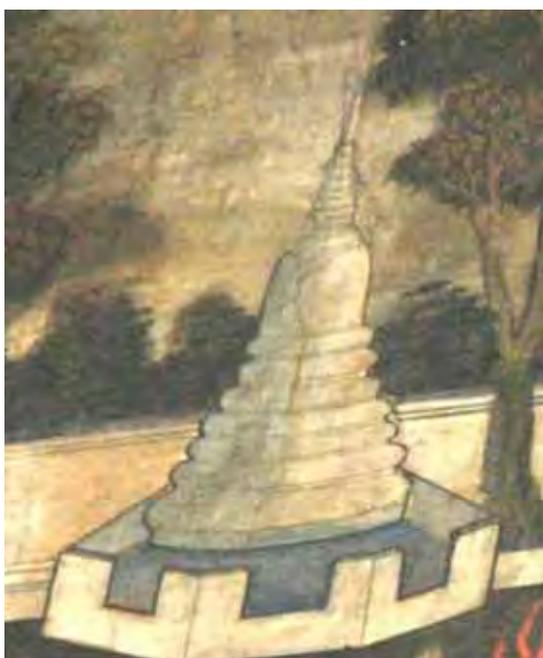
ส่วนความแตกต่างของรูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องนั้น ได้แก่ กิริยาอาการ คัมภีร์ที่เตรียมเผา คนช่วยเฝ้าคัมภีร์ และคนอยู่ในเหตุการณ์ พระมหาเจดีย์

กิริยาอาการของพระพุทโธศาจารย์ที่วัดมหาพฤฒาราม คือ พระพุทโธศาจารย์ยืนสั่งการหรือชี้แจง ขณะที่ตู้พระธรรม กท.79.1 พระพุทโธศาจารย์นั่งเฝ้าคัมภีร์

คัมภีร์ที่เตรียมเผา ที่วัดมหาพฤฒาราม ไม่ปรากฏคัมภีร์ที่เตรียมจะเผา อาจเป็นได้ว่าคัมภีร์ทั้งหมดได้ไ้ลงไปในกองไฟหมดแล้วก็เป็นได้ ขณะที่ตู้พระธรรมกท.79.1 มองเห็นคัมภีร์ที่กำลังถูกเผา และเตรียมจะเผาจำนวนหนึ่งวางอยู่หลายจุด

คนที่ช่วยเผาแคมگیر คนอยู่ในเหตุการณ์ ที่วัดมหาพฤฒาราม มีพระสงฆ์กลุ่มหนึ่งมาช่วยเผาแคมگیرและพระอีกกลุ่มหนึ่งนั่งดูกองไฟที่กำลังเผา ส่วน**ตู้พระธรรม กท.79.1** มีชาวบ้านช่วยเผาแคมگیرและมีบางคนเฝ้าดูการเผาแคมگیر

พระมหาเจดีย์ วัดมหาพฤฒาราม (ภาพที่ 53) มีรูปแบบดังนี้ คือ เป็นเจดีย์ทรงระฆังในผังกลมรองรับด้วยฐานประทักษิณ ปรากฏรูปแบบของชุดมาลัยเถาซึ่งมีมากกว่า 3 วง รองรับองค์ระฆัง มีบัวปากกระฆัง องค์ระฆัง เหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์เป็นเสาด้าน ส่วนยอดทำเป็นปล้องไฉน และปลียอดตามลำดับ ด้วยรูปแบบของชุดมาลัยเถาซึ่งมีมากกว่า 3 วง เป็นรูปแบบเจดีย์ทรงระฆังที่มีการพัฒนาการมาจากเจดีย์ทรงระฆังในสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้มีชุดมาลัยเถาเป็นจำนวนสี่หรือห้าวง หรือมากกว่านั้นอีก¹²⁸ ตัวอย่าง เช่น เจดีย์ทรงกลมที่วัดชนะสงคราม (ภาพที่ 54)

ภาพที่ 53 พระมหาเจดีย์ ตอนพระพุทโธศาจารย์
แคมگیر วัดมหาพฤฒาราม
กรุงเทพมหานคร
(ภาพจากนิตยา ชำนาญป่า)

ภาพที่ 54 เจดีย์ทรงกลม วัดชนะสงคราม
กรุงเทพมหานคร
ที่มา : กรมศิลปากร, ทะเบียนโบราณสถานในเขต
กรุงเทพมหานครและปริมณฑล (กรุงเทพฯ : โอเอส
พรินติ้งเฮาส์ .2535), 54.

¹²⁸ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, การใช้ลวดบัวจำแนกแบบและกำหนดอายุเจดีย์ เชียงใหม่ สุโขทัย และอยุธยา (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2517), 294.

พระมหาเจดีย์ที่**ตู้พระธรรม กท.79.1** (ภาพที่ 55) รูปแบบดังนี้ คือ เป็นเจดีย์ทรงระฆัง เจดีย์ล้อมด้วยกำแพงแก้ว ชูฐานบัวคว่ำบัวหงาย 3 ชั้น ประดับประดาด้วยลวดลาย องค์ระฆังมีลักษณะเอวคอด ประดับด้วยลวดลายคล้ายสร้อยสังวาล เหนือขึ้นไปเป็นฉัตรทรงกรวยแหลม

ภาพที่ 55 พระมหาเจดีย์ ตอนพระพุทธโฆสจารย์เผาคัมภีร์ ตู้พระธรรม กท.79.1 หอสมุดแห่งชาติท่าवासูกรี

องค์ระฆังลักษณะเอวคอดเช่นนี้พบตัวอย่างมาแล้วที่สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาเลขที่ 6 ได้แก่ เจดีย์มัยังคเจดีย์ (ภาพที่ 56)

ภาพที่ 56 เจดีย์มัยังคเจดีย์ ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 6

ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542), 96.

การประดับองค์ระฆังด้วยลวดลายสร้อยสังวาล พบตัวอย่างในสมัย
อยุธยา ได้แก่ เจดีย์จุฬามณี ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 8 (ภาพที่ 57) เจดีย์
ทรงเครื่อง วัดสามพิหาร สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ราวรัชกาลสมเด็จพระบรมโกศ¹²⁹ (ภาพที่
58) สมัยรัตนโกสินทร์ พระสิราศนเจดีย์ สร้างขึ้นในรัชกาลที่ 3¹³⁰ และพระสิริจุมภฏะเจดีย์¹³¹
สร้างขึ้นในรัชกาลที่ 4 ในวัดราชสิทธิาราม (ภาพที่ 59)

ภาพที่ 57 เจดีย์จุฬามณี ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 8
ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่มที่ 1 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร,
2542), 1.

¹²⁹ ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ. ปากน้ำ], ความเป็นมาของสถาปัตยกรรมเจดีย์ในสยามประเทศ (กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2529), 163.

¹³⁰ กรมศิลปากร, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2411 : ฉบับ พลเอกประกาศ จารุเสถียร
(กรุงเทพฯ : เจริญทองการพิมพ์, 2511. พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินท
โชตเถระ 2511), 115.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, 115.

ภาพที่ 58 เจดีย์ทรงเครื่อง วัดสามพิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์ราย ทรงปราสาทยอด วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, 2541), 168.

ภาพที่ 59 พระสิราคนเจดีย์ และพระสิริจุมภฏะเจดีย์ วัดราชสิทธาราม กรุงเทพมหานคร

ที่มา : ประยูร อุลุชาฎะ [น.ณ.ปากน้ำ], ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย: วัดราชสิทธาราม, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2525), 37.

เมื่อพิจารณาจากคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน ได้กล่าวว่า “...**พระพุทธโฆสาจารย์ได้ขณคัมภีร์ที่พระมหามหินทรเถระเขียนเป็นภาษาสิงหลออกมาของสูงท่วมหลังข้างถึงกอง ท่านก็ให้เผาเสียในที่อันบริสุทธิ์ที่ใกล้พระมหาเจดีย์...**”¹³² เนื่องด้วยคัมภีร์มิได้กล่าวถึงกิริยาอาการพระพุทธโฆสาจารย์ขณะเผาคัมภีร์ว่าแสดงอาการอย่างไร หรือผู้ที่มาช่วยเผาคัมภีร์เป็นผู้ใด รวมถึงบุคคลที่มาเฝ้าดูการเผาคัมภีร์ด้วย มีเพียงบอกเรื่องความสูงของคัมภีร์ที่มาวางกองที่จะเผาทำลาย

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการสร้างรูปแบบการแสดงออกของเนื้อเรื่องตอนนี้จึงมีความแตกต่างกันไปดังกล่าวมาแล้วข้างต้น และแม้คัมภีร์พุทธโฆสนิทานจะให้ความสำคัญของขนาดความสูงของคัมภีร์ที่จะนำมาเผา แต่ภาพจิตรกรรมทั้งสองที่กลับไม่ได้แสดงออกให้ชัดเจน กลับแสดงคัมภีร์จำนวนหนึ่งที่**ผู้พระธรรม กท.79.1 ส่วนวัดมหาพฤฒาราม** คัมภีร์ที่จะถูกเผาไม่ปรากฏการวาดในภาพจิตรกรรม ทั้งนี้อาจจะมีการตีความในการวาดโดยใช้กองไฟซึ่งอาจหมายถึงได้ว่าการไม่ปรากฏคัมภีร์อาจหมายถึงคัมภีร์เหล่านั้นอาจถูกเผาแล้ว ส่วนคัมภีร์ที่มีจำนวนหนึ่งนั้น คือ คัมภีร์ที่เหลือและกำลังจะเตรียมเผาก็เป็นได้

ในส่วนของรูปแบบของพระมหาเจดีย์ ที่อยู่ใกล้บริเวณที่เผาคัมภีร์นั้น ในคัมภีร์พุทธโฆสนิทานมิได้กล่าวว่ามีลักษณะอย่างไร จึงเป็นความคิดของช่างผู้สร้างงาน จึงเห็นได้ว่าพระเจดีย์ที่วาดใน**วัดมหาพฤฒาราม และผู้พระธรรม กท.79.1** จึงมีลักษณะต่างกัน

พระมหาเจดีย์ที่กล่าวในคัมภีร์พุทธโฆสนิทานนั้นมีได้กล่าวว่ามีชื่ออย่างไร แต่เนื่องด้วยพระพุทธโฆสาจารย์เมื่อเดินทางมาสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปได้พำนักอยู่ในสำนักมหาวิหาร¹³³ ซึ่งมีเจดีย์วันเวลิเป็นศูนย์กลางของมหาวิหาร¹³⁴ และเจดีย์วันเวลิจัดเป็นเจดีย์ขนาดใหญ่หรือมหาสถูปองค์สำคัญของลังกา ดังนั้นมหาเจดีย์ในคัมภีร์พุทธโฆสนิทานที่กล่าวถึงน่าจะหมายถึง เจดีย์วันเวลิ

4.1.5 ตอนพระพุทธโฆสาจารย์เทศนาพระธรรมก่อนกลับชมพูทวีป

สมัยรัตนโกสินทร์ วัดมหาพฤฒาราม

ผู้พระธรรม กท.79.1

¹³² เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 33.

¹³³ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 (คัมภีร์มหาวงษ์), 491.

¹³⁴ ปิยะนาถ (นิโคธา) บุญนาค, ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาสืบย้อนมาจนถึงก่อนสมัยอาณาจักรศรีลังกา และความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), 70-71.

รูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่อง ตอนพระพุทโธเสด็จ จารย์เทศนาพระธรรมก่อนกลับชมพูทวีป

วัดมหาพฤฒาราม พระพุทโธเสด็จจารย์แสดงธรรมอยู่บริเวณชั้นล่าง
ของอาคารทรงปราสาทซ้อนชั้น บริษัททั้งสี่มานั่งฟังธรรมทั้งภายในและภายนอกอาคาร สโมสร
ประชุมเทศนาธรรมอยู่ใกล้มหาเจดีย์

ภาพที่ 60 ภาพตอนพระพุทโธเสด็จจารย์เทศนาพระธรรมก่อนเดินทางไปชมพูทวีป วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร

ตู้พระธรรม กท.79.1 พระพุทโธเสด็จจารย์ในมือถือสมุดใบลานแสดง
ธรรมอยู่ภายในอาคารแบบจีนชั้นเดียว ตัวอาคารเปิดโล่ง บริษัททั้งสี่ต่างนั่งทำท่าพนมมืออยู่
ภายในอาคารและภายนอกอาคารเพื่อฟังธรรมสถานที่แสดงธรรมอยู่ใกล้มหาเจดีย์

ภาพที่ 61 ภาพตอนพระพุทโธเสด็จจารย์เทศนาพระธรรมก่อนกลับชมพูทวีป ตู้พระธรรม กท.79.1 หอสมุดแห่งชาติ ท้าวาสูกวี

จากหลักฐานการรูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทโธศาจารย์เทศนาพระธรรมก่อนกลับชมพูทวีปตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ พบในสมัยรัตนโกสินทร์ ที่**วัดมหาพฤฒาราม และตู้พระธรรม กท.79.1** รูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องตอนนี้มีความใกล้เคียงในเนื้อหาหลักของเรื่อง นั่นคือ **การแสดงธรรมของพระพุทโธศาจารย์ต่อบริษัททั้งสี่ที่มาฟังธรรม และสถานที่ที่มีการประชุมฟังธรรมอยู่ใกล้มหาเจดีย์**

ส่วนรูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องตอนที่มีความแตกต่างกันเพียงเล็กน้อยเท่านั้น คือ **กิริยาของพระพุทโธศาจารย์ รูปทรงของอาคารที่ประชุมเทศนาธรรม การแต่งกายของชาวบ้านที่มาฟังธรรม**

กิริยาของพระพุทโธศาจารย์ ที่**วัดมหาพฤฒาราม** พระพุทโธศาจารย์แสดงกิริยาค่ายสนทนาธรรม ส่วนที่**ตู้พระธรรม กท.79.1** พระพุทโธศาจารย์แสดงธรรมโดยมีสมุดใบลานอยู่ในมือ

รูปทรงของอาคารที่ประชุมเทศนาธรรม ที่**วัดมหาพฤฒาราม** เป็นอาคารทรงปราสาทซ้อนชั้นนับได้ 9 ชั้น **ตู้พระธรรม กท.79.1** อาคารประชุมเป็นอาคารแบบจีนด้วยก่ออิฐถือปูน หน้าบันเจาะช่องเป็นวงกลม หลังคามุงกระเบื้องลอน

หากพิจารณาอาคารซ้อนชั้นทรงปราสาท 9 ชั้น ของ**วัดมหาพฤฒาราม**มีความคล้ายคลึงว่าน่าจะเป็นโลหปราสาทที่พระพุทโธศาจารย์เข้าไปพำนักอาศัยเมื่ออยู่ในลังกา แต่ในคัมภีร์พุทโธสนิทาน ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่**วัดมหาพฤฒาราม**ใช้ในการตีความภาพเล่าเรื่องพระพุทโธศาจารย์เดินทางมาลังกาทวีป ได้กล่าวว่า “...**พระพุทโธศาจารย์เข้าพำนักอยู่ในโลหปราสาท 7 ชั้น...**”¹³⁵ ความดังนี้จึงทำให้เข้าใจได้ว่าช่างผู้สร้างงานน่าจะรู้เรื่องนี้เป็นอย่างดี จึงทำอาคารนี้เป็นที่ประชุมเทศนาธรรมไม่ใช่ที่พำนักอาศัย ขณะที่ช่างผู้สร้างงานของ**ตู้พระธรรม กท.79.1** คงเข้าใจเรื่องโลหปราสาท 7 ชั้น ใช้เป็นที่พำนักของพระพุทโธศาจารย์ในลังกาเป็นอย่างดีเช่นกันจึงได้สร้างภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทโธศาจารย์พำนักอยู่ในโลหปราสาท และตอนพระพุทโธศาจารย์เทศนาธรรมก่อนกลับชมพูทวีปได้วาดภาพอาคารเป็นที่ประชุมเทศนาธรรม

การแต่งกายของชาวบ้านที่มาฟังธรรม **วัดมหาพฤฒาราม** พวกผู้หญิงแต่งกายด้วยเสื้อแขนกระบอก สวมผ้าถุง ส่วน**ตู้พระธรรม กท.79.1** ผู้หญิงสวมเสื้อแขนกระบอกห่มสไบทับ สวมผ้าถุง ซึ่งการแต่งกายดังกล่าวเป็นการแต่งกายของหญิงชาวไทยมากกว่าจะเป็นหญิงชาวลังกาซึ่งเป็นดินแดนที่พระพุทโธศาจารย์เดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนา

¹³⁵ เก็บความจาก พุทโธสนิทาน, 33-34.

4.2 รูปแบบการแสดงออกของกิริยาท่าทาง

4.2.1 รูปแบบการแสดงออกกิริยาท่าทางของพระพุทธรูปและพระพุทธรูป

จากหลักฐานที่ปรากฏตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์พบว่า รูปแบบการแสดงออกของกิริยาท่าทางของพระพุทธรูปและพระพุทธรูป แบ่งออกเป็น 3 รูปแบบ คือ **รูปแบบที่ 1** แสดงอาการการพบและสนทนากัน ซึ่งปรากฏตั้งแต่สมัยอยุธยาที่ตำหนักพระพุทธรูปเฝ้าเจ้าจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ แสดงโดยพระพุทธรูปเฝ้าเจ้าจารย์ยืนใช้มือชี้บอกทิศทางที่จะมุ่งหน้าไป พระพุทธรูปเฝ้าเจ้าจารย์นั่งขัดสมาธิ จนถึงสมัยธนบุรีในสมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก. รูปแบบการพบและสนทนา ยังคงมีอยู่เพียงแต่เปลี่ยนกิริยา คือพระทั้งสองรูปต่างหันหน้าเข้ามาสนทนากัน **รูปแบบที่ 2** แสดงการจากลาหลังจากมีการพบและสนทนากันแล้ว ลักษณะนี้แสดงรูปแบบที่วัดมหาสมณารามเพียงแห่งเดียว โดยภาพที่แสดงออกคือ พระทั้งสองรูปต่างหันหลังให้กัน มุ่งหน้าไปทางทิศที่จะเดินทางต่อไปของแต่ละองค์ **รูปแบบที่ 3** แสดงการพบสนทนา และเพิ่มการมอบสิ่งของ รูปแบบนี้พบที่ตู้พระธรรม กท. 79.1 โดยพระพุทธรูปเฝ้าเจ้าจารย์ยืนมือรับสิ่งของบางอย่างจากพระพุทธรูปเฝ้าเจ้าจารย์

หากสังเกตรูปแบบที่ 1 และ 3 มีความใกล้เคียงกัน ในเรื่องการพบและสนทนาเพียงแต่เพิ่มการมอบสิ่งของให้เท่านั้นที่แตกต่าง

สมัยอยุธยา

ภาพที่ 62 พระพุทธรูปเฝ้าเจ้าจารย์พบพระพุทธรูปเฝ้าเจ้าจารย์

ภาพที่ตำหนักพระพุทธรูปเฝ้าเจ้าจารย์
วัดพุทไธสวรรย์

(ภาพคัดลอกโดยอาจารย์เพื่อ หริพิทักษ์
หอศิลป์แห่งชาติ)

สมัยธนบุรี

ภาพที่ 63 พระพุทธรูปเฝ้าเจ้าจารย์และพระพุทธรูปเฝ้าเจ้าจารย์

ภาพที่สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี
เลขที่ 10 / ก.

ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับ

กรุงศรีอยุธยา-กรุงธนบุรี เล่ม 2 (กรุงเทพฯ:

กรมศิลปากร, 2542), 223.

สมัยรัตนโกสินทร์

ภาพที่ 64 พระพุทธโฆสจารย์พบพระพุทธตตะ
ภาพที่วัดมหาสมณาราม

ภาพที่ 65 พระพุทธโฆสจารย์พบพระพุทธตตะ
ภาพที่ตู้พระธรรม กท. 79.1

เมื่อพิจารณาจากการแสดงออกของกิริยาอาการที่แสดงหลายรูปแบบดังกล่าวที่แตกต่างกัน คงเนื่องมาจากการตีความภาพตอนนี้จากคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน ซึ่งมีได้กล่าวถึง กิริยาอาการของ พระพุทธโฆสจารย์ และพระพุทธตตะมากนัก ในคัมภีร์มักเน้นเรื่องการพบกันระหว่างเดินทางกลางทะเลมากกว่า รายละเอียดของกิริยาอาการที่แสดงออกจึงมาจากจินตนาการของช่างที่ฉายทอดว่าเมื่อพบกันจะต้องแสดงกิริยาอะไร แต่คงยึดเนื้อหาหลักคือการพบกันของพระทั้งสองรูปนั่นเอง

4.2.2 รูปแบบการแสดงออกของกิริยาท่าทางของพระอินทร์

สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาเลขที่ 5

พระอินทร์นั่งอยู่ข้างหน้าเหล่าเทวดา

สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรีเลขที่ 10/ก

พระอินทร์นั่งอยู่ข้างหน้าเหล่าเทวดา

วัดดาวดึงษาราม

พระอินทร์นั่งอยู่บริเวณท้ายเรือ แยกห่างจากเหล่าเทวดาที่อยู่หัวเรือ

ตู้พระธรรม กท.79.1

พระอินทร์ใช้มือขวาชี้ไปข้างหน้าออกคำสั่งพระพรม

ภาพที่ 66 พระอินทร์ในสมุดภาพไตรภูมิ
สมัยอยุธยา เลขที่ 5

ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษร
ขอม-ภาษาไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์พับลิชชิ่ง, 2552), 178.

ภาพที่ 67 พระอินทร์ในสมุดภาพไตรภูมิ
สมัยธนบุรีเลข 10/ก.

ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับ
กรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 2 (กรุงเทพฯ:
กรมศิลปากร, 2542), 223.

ภาพที่ 68 พระอินทร์ วัดดาวดึงษาราม
กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 69 พระอินทร์ ตู้พระธรรม กท.79.1

รูปแบบการแสดงออกท่าทางของพระอินทร์บนเรือพระพุทโธไสยาจารย์
จากหลักฐานตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นพบว่าการแสดงออกท่าทางของพระอินทร์ที่นั่ง
อยู่บนน้ำเหล่าเทวดา มีการแสดงออกมาตั้งแต่**สมัยอยุธยา** ที่สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาเลขที่ 5
จนถึง**สมัยธนบุรี**ในสมุดภาพไตรภูมิฉบับธนบุรี เลขที่ 10/ก ยังคงมีการแสดงออกเช่นเดิม แต่เมื่อ
มาถึง**สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น** ท่าทางการแสดงออกของพระอินทร์เปลี่ยนไปแล้วจากเดิมใน 2
รูปแบบได้แก่ พระอินทร์นั่งอยู่ท้ายเรือที่วัดดาวดึงษาราม และอีกรูปแบบหนึ่งคือตู้พระธรรม กท.79.1
พระอินทร์ได้เปลี่ยนกิริยาเป็นการใช้มือขวาชี้ไปข้างหน้า ออกคำสั่งพระพรหม

เนื่องมาจากเนื้อหาในคัมภีร์พุทธโฆสนิทานในตอนนี้มีเนื้อหายาวมาก ดังนั้นในสมัยอยุธยาและสมัยธนบุรี อาจมีการตีความและการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องตาม คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน ที่กล่าวว่า... **พระอินทร์นำโล่สำเภา**...¹³⁶ จึงได้แสดงภาพให้พระอินทร์ นั่งอยู่ด้านหน้าเหล่าเทวดาอื่น ๆ

แต่ในขณะที่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะที่ตู้พระธรรม กท.79.1 อาจมีการตีความตามเนื้อหาในคัมภีร์ที่กล่าวว่า ... **พระอินทร์นั่งเป็นต้นหน ยกพระหัตถ์ชี้บอกทางให้พระพรหมบ่ายนำเกตรา**...¹³⁷ ดังนั้น จึงได้มีการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องในกิริยาดังกล่าวข้างต้นซึ่งละเอียดใกล้เคียงกับคัมภีร์มากที่สุดก็เป็นได้

ในส่วนวัดดาวดึงษารามการแสดงออกของพระอินทร์มีความแตกต่างไม่เหมือนจิตรกรรมที่ใดหรือสมัยใด รวมถึงไม่สอดคล้องกับเนื้อหาในคัมภีร์พระพุทโฆสจารย์ที่กล่าวถึง บทบาทและกิริยาพระอินทร์ในบทบาทการนำโล่สำเภา ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากช่างเขียนยึดเรื่องเนื้อหาหลัก หรือภาพรวมหลัก คือการเดินทางของพระพุทโฆสจารย์เพื่อไปลังกามากกว่าเนื้อหาอื่น ๆ ก็เป็นได้

4.2.3 รูปแบบการแสดงออกของกิริยาท่าทางของเหล่าเทวดาที่โล่สำเภา

สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5 เหล่าเทวดานั่งหลังพระอินทร์เรียงแถวเป็นระเบียบ บนเรือมีเทวดาบางองค์ถือธง

ตำหนักพระพุทโฆสจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ เหล่าเทวดาอยู่บนเรือ แสดงกิริยาถือฉัตร ถือธง และอยู่บนเสากระโดงเรือ

สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก เหล่าเทวดานั่งหลังพระอินทร์ตามลำดับเป็นระเบียบ

วัดดาวดึงษาราม เหล่าเทวดานั่งอยู่บนเรือแต่คล้ายพุดคุยสนทนากัน นั่งไม่เป็นระเบียบและไม่ถือสิ่งของใดใด

ตู้พระธรรม กท.79.1 เหล่าเทวดาทำท่าเหาะอยู่บนเสากระโดง

¹³⁶ พุทธโฆสนิทาน, 16.

¹³⁷ เรื่องเดียวกัน, 17.

สมัยอยุธยา

ภาพที่ 70 เหล่าเทวดา สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา
เลขที่ 5

ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับอักษร
ขอม-ภาษาไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์
พับลิชชิ่ง, 2552), 78.

ภาพที่ 71 เหล่าเทวดา ตำนานพระพุทธรูปพระเจ้าอริย
วัดพุทธไสสวรรคย์

(ภาพคัดลอกอาจารย์เพื่อ หริพิทักษ์
หอศิลป์แห่งชาติ)

สมัยธนบุรี

ภาพที่ 72 เหล่าเทวดา สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรีเลขที่ 10/ก.

ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร,
2542), 223.

สมัยรัตนโกสินทร์

ภาพที่ 73 เหล่าเทวดาวัดดาวดึงษาราม
กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 74 เหล่าเทวดา ผู้พระธรรม กท.79.1

จากหลักฐานการแสดงออกของภาพเล่าเรื่อง กิริยาท่าทางของเหล่าเทวดาที่ช่วยไล่สำเภา ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพบว่า ในสมัยอยุธยา มีการแสดงออก 2 รูปแบบ คือ **รูปแบบที่ 1** เหล่าเทวดานั่งเป็นระเบียบเรียงแถวอยู่หลังพระอินทร์และมีเทวดาบางองค์ถือธง ที่สมุดภาพไตรภูมิอยุธยา เลขที่ 5 **รูปแบบที่ 2** เหล่าเทวดาต่างอยู่บนเรือในบริเวณต่างๆ ซึ่งอาจถือธงของคือ ธง หรือ ฉัตร ด้วย และอยู่บนเสากระโดงเรือ เมื่อเข้าสู่สมัยธนบุรี รูปแบบการแสดงออกของเหล่าเทวดาในรูปแบบที่ 1 ของสมัยอยุธยา นั่นคือ การนั่งเรียงแถวต่อจากพระอินทร์ ยังคงดำเนินรูปแบบมาด้วย แต่พบว่าเทวดาในสมัยนี้ไม่ถือธงแล้ว แต่เมื่อเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น วัดดาวดึงษาราม ที่เหล่าเทวดาที่เคยนั่งเป็นระเบียบและถือธงของดังกล่าวไม่พบแล้ว แต่ผู้พระธรรม กท.79.1 มีเหล่าเทวดาที่เหาะอยู่บนเสากระโดง มีความคล้ายกับรูปแบบที่ 2 ในสมัยอยุธยา ในตำแหน่งของการแสดงของภาพ แต่กิริยานั้นแตกต่างและเทียบไม่ได้

4.3 รูปแบบการแสดงออกของลักษณะการแต่งกาย

4.3.1 รูปแบบการแสดงออกของเหล่าพ่อค้า

เนื่องด้วยในคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน มีได้กล่าวถึงรายละเอียดของเหล่าพ่อค้าที่ร่วมเดินทางมาเป็นชาติใด ดังนั้น จากหลักฐานที่พบจึงได้มีการเขียนถึงเหล่าพ่อค้าเป็นชาติต่าง ๆ แตกต่างกันดังนี้ คือ

ชาวตะวันตก

ตำหนักพระพุทธโฆสจารย์ วัดพุทธไสวรรย์ พ่อค้าบนเรือพระพุทท์ตะ สวมเสื้อแขนยาว นุ่งกางเกงขายาว สวมหมวกปีกกว้าง ลักษณะคล้ายชาวตะวันตก (ภาพที่ 75)

วัดมหาสมณาราม พอกพืดำบนเรือพระพุทโธโสภาจารย์ สวมหมวก
ปีกไม้กว้างมากน้ก การแต่งกายคล้ายชาวตะวันตก (ภาพที่ 76)

ตู้พระธรรม กท. 79.1 พืดำบนเรือพระพุทโธทัตตะมีพืดำ
ชาวตะวันตก (ภาพที่ 77)คนหนึ่งแสดงรูปแบบการแต่งกายโดยสวมหมวกปีกไม้กว้างมากน้ก เสื้อ
แขนยาว ส่วนพืดำชาวตะวันตกอีกคนสวมหมวกปีกแคบ

ภาพที่ 75 พืดำชาวตะวันตกบนเรือพระพุทโธทัตตะ ตำนกพระพุทโธโสภาจารย์ วัดพุทโธสวรรย์
(ภาพคัดลอกอาจารย์เพื้อ หริพิทักษ์ หอศิลป์แห่งชาติ)

ภาพที่ 76 พืดำชาวตะวันตก วัดมหาสมณาราม
จังหวัดเพชรบุรี

ภาพที่ 77 พืดำชาวตะวันตกในภาพจิตรกรรม
ตู้พระธรรม กท. 79.1

ในการแสดงภาพของภาพเล่าเรื่อง พบว่า มีการวาดภาพชาวตะวันตก มาตั้งแต่สมัย
อยุธยาตอนปลาย เช่น ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 6 (ภาพที่ 78) ภาพลายรดน้ำวังสวนผักกาด (ภาพที่
79) ภาพลายรดน้ำที่ตู้พระไตรปิฎก วัดอนงคาราม ธนบุรี (ภาพที่ 80) และวัดเกาะแก้วสุทธาราม จ.เพชรบุรี (ภาพ
ที่ 81) โดยมีลักษณะร่วมที่แสดงถึงความเป็นชาวตะวันตก คือ สวมหมวกปีกกว้าง ผงหยิก สวมเสื้อแขนยาว

คลุม ในการแยกว่าจะเป็นชาวตะวันตกชาติใด จะแยกจากความเชี่ยวชาญในการใช้อาวุธ อย่างเช่น ทหารฝรั่งได้ หมวกปีกใหญ่ ให้ผมยาว ลากปืนใหญ่ใส่ล้อออกมายิงต่อสู้กับข้าศึก น่าจะเป็นวิลันดา¹³⁸ (ภาพที่ 82)

ภาพที่ 78 ชาวตะวันตกในสมุดภาพไตรภูมิ
สมัยอยุธยาเศษที่ 6
ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-
กรุงธนบุรี เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542), 95.

ภาพที่ 79 ชาวตะวันตกในภาพลายรดน้ำวังสนม๊กกาด
ที่มา : ประยูร อุลุชาฎะ [น.ณ.ปากน้ำ], ฝรั่งใน
ศิลปะไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2529), 37.

ภาพที่ 80 ชาวตะวันตก ในภาพลายรดน้ำ
ตู้พระไตรปิฎก วัดอนงคาราม ธนบุรี
ที่มา : ประยูร อุลุชาฎะ [น.ณ.ปากน้ำ], ฝรั่งในศิลปะไทย
(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2529), 38.

ภาพที่ 81 ชาวตะวันตก ในภาพจิตรกรรมวัดเกาะ
แก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี
ที่มา : ประยูร อุลุชาฎะ [น.ณ.ปากน้ำ], ชุดจิตรกรรม
ฝาผนังในประเทศไทย : วัดเกาะแก้วสุทธาราม
(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2537), 35.

¹³⁸ ประยูร อุลุชาฎะ [น.ณ.ปากน้ำ], ฝรั่งในศิลปะไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2529), 47.

ภาพที่ 82 ฝรั่งเศสในภาพลายรดน้ำตู้พระไตรปิฎก วัดอนงคาราม ธนบุรี

ที่มา : ประยูร อุลุชาฎะ [น.ณ.ปากน้ำ], ฝรั่งเศสในศิลปะไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2529), 47.

แม้ว่ากรุงศรีอยุธยาจะเป็นเมืองที่มีพ่อค้าชาวตะวันตกมาติดต่อการค้า หลากหลายเชื้อชาติ ได้แก่ โปรตุเกส¹³⁹ สเปน¹⁴⁰ ฮอลันดา¹⁴¹ อังกฤษ¹⁴² ฝรั่งเศส¹⁴³ แต่ภาพได้แสดงชาวตะวันตกคล้ายคลึงกัน ดังนั้นจากภาพเล่าเรื่องแสดงรูปแบบพ่อค้าชาวตะวันตกของตำหนักพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทธไสสวรรคย์ จึงมีอาจบอกได้ว่าเป็นชาวตะวันตกชาติใด

ภาพพ่อค้าชาวตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเมื่อพิจารณาจากรูปแบบของหมวกแล้วมี 2 รูปแบบคือ **รูปแบบที่ 1** สวมหมวกปีกกว้างซึ่งพบที่ ตู้พระธรรมกท. 79.1 **รูปแบบที่ 2** สวมหมวกปีกแคบ ดังที่พบในวัดมหาสมณาราม และ ตู้พระธรรมกท.79.1

¹³⁹ ชาวโปรตุเกสเป็นฝรั่งชาติแรกที่เข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยา เมื่อปี พ.ศ.2054ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ดูเพิ่ม สถาบันไทยศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , กรุงศรีอยุธยา: อู่อารยธรรมไทย, เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ (กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533), 15.

¹⁴⁰ ชาวสเปนได้เข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยาครั้งแรกปี พ.ศ. 2141 ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช โดยแต่งราชทูตมาเพื่อขอทำไมตรีทางการค้าขายระหว่างกรุงศรีอยุธยากับสเปน ดู เรื่องเดียวกัน , 15.

¹⁴¹ ชาวฮอลันดาได้เข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยาครั้งแรกปี พ.ศ.2147ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช โดยขอพระราชทานที่ดินเพื่อทำการค้า ดู เรื่องเดียวกัน ,15.

¹⁴² ชาวอังกฤษได้เข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยาหลังชาวฮอลันดา 8 ปี เมื่อปีพ.ศ.2155 ในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ เพื่อเข้ามาค้าขาย ดู เรื่องเดียวกัน,15.

¹⁴³ ชาวฝรั่งเศส เป็นชาวยุโรปที่เข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยาล่าสุด คืออะดินทางเข้ามาถึงในปี พ.ศ. 2205 ในตอนต้นรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ดู เรื่องเดียวกัน ,15.

จะเห็นได้ว่าความนิยมในการแสดงภาพวาดชาวตะวันตกสวมหมวกปีกกว้าง มาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายนี้ ได้สืบทอดมายังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งอาจพบเห็นได้จากตัวอย่าง เช่น ภาพชาวตะวันตกที่วัดสุวรรณาราม (ภาพที่ 83)

ส่วนรูปแบบของชาวตะวันตกที่สวมหมวกปีกแคบและความสูงของหมวกไม่เท่ารูปแบบแรก รูปแบบนี้พบตัวอย่างในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น ที่ภาพชาวตะวันตกบนป้อม อยู่ในเรื่องมโหสถชาดก วัดสุวรรณาราม (ภาพที่ 84) จากหลักฐานดังกล่าวทำให้น่าเชื่อว่า ชาวตะวันตกสวมหมวกปีกแคบในภาพเล่าเรื่องที่วัดมหาสมณาราม และตู้พระธรรม กท.79.1 นี้คงได้เค้ามาจากชาวตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั่นเอง

ภาพที่ 83 ชาวตะวันตกในภาพจิตรกรรม
วัดสุวรรณาราม

ที่มา : ประยูร อุลุชาฎะ [น.ณ. ปากน้ำ], ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย: วัดสุวรรณาราม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2525), 91.

ภาพที่ 84 ชาวตะวันตกสวมหมวกปีกแคบในภาพ
จิตรกรรมวัดสุวรรณาราม

ที่มา : ประยูร อุลุชาฎะ [น.ณ. ปากน้ำ], ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย: วัดสุวรรณาราม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2525), 54.

การแสดงภาพชาวตะวันตกเป็นพ่อค้าในสมัยอยุธยา สอดคล้องกับบันทึกจดหมายเหตุลาลูแบร์ ได้กล่าวว่า **...ในสมัยพระนารายณ์มหาราชมีชาวโปรตุเกส ชาวฝรั่งเศส ชาวฮอลันดา ชาวอังกฤษ ต่างดำเนินการแข่งขันเพื่อความยิ่งใหญ่ในการค้า...**¹⁴⁴ ดังนั้นการที่ช่างเลือกจะวาดภาพชาวตะวันตกเป็นพ่อค้าคงมาจากเหตุผลดังกล่าวไม่มากก็น้อย เพราะในสมัยนั้นพวกพ่อค้าชาวตะวันตกคงอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเป็นจำนวนไม่น้อย และเป็นผู้คนกลุ่มใหม่ที่เข้ามาด้วยรูปลักษณะหน้าตาการแต่งกายที่แตกต่างไปจากคนไทยที่พบเห็นประจำ รวมถึงการเข้ามาพร้อมเทคโนโลยีแปลกๆใหม่ๆที่อาจทำให้เกิดความชื่นชมและประทับใจก็เป็นได้

¹⁴⁴ เก็บความจาก เดอ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510), 64-68.

การแสดงภาพชาวตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สอดคล้องกับจำนวนเรือที่เข้ามาค้าขายซึ่งชาวตะวันตกมีจำนวนหนึ่ง¹⁴⁵ พ่อค้าชาวตะวันตกที่เข้ามาค้าขาย¹⁴⁶ ได้แก่ ชาวอังกฤษ ชาวอเมริกา ชาวโปรตุเกส ฯลฯ จึงเป็นไปได้ว่าการที่ไทยติดต่อกับชาวตะวันตกโดยตลอดตั้งแต่สมัยอยุธยา ช่างจึงมีความคุ้นชินในการวาดภาพพ่อค้าตะวันตกจากสภาพการบ้านเมืองที่มีติดต่อกับชาวต่างชาติระหว่างกันตลอดมาก็เป็นไปได้

ชาวเปอร์เซีย

สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ ก. พ่อค้าบนเรือพระพุทธรูป พ่อค้าที่นั่งบนเรือ 2 คน มีผ้าโพกศีรษะ สวมเสื้อแขนยาวคอเสื้อป้ายทับกันด้านหน้า ลักษณะคล้ายชาวเปอร์เซีย (ภาพที่ 85)

การแสดงภาพชาวเปอร์เซียลักษณะดังกล่าวพบว่ามีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย เช่น ภาพชาวเปอร์เซียที่ภพलयรตนะ ตูพระไตรปิฎก หอสมุดแห่งชาติ (ภาพที่ 86) ภาพชาวเปอร์เซียในจิตรกรรมวัดเกาะแก้วสุทธาราม (ภาพที่ 87)

ภาพที่ 85 พ่อค้าเปอร์เซียสมุดภาพไตรภูมิ สมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก

ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยา-กรุงธนบุรี เล่ม 2 (กรุงเทพฯ :กรมศิลปากร, 2542), 223.

¹⁴⁵ เก็บความจาก เดอ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510), 85.

¹⁴⁶ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, "การค้ากับต่างประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," วารสารสุโขทัย ธรรมมา วิราช 6, 1 (มกราคม-เมษายน 2536): 12-14.

ภาพที่ 86 ชาวเปอร์เซีย ในภาพลายรดน้ำ
 ผู้พระไตรปิฎก หอสมุดแห่งชาติ
 ที่มา : ประยูร อุลุชาฎะ [น.ณ. ปากน้ำ],
ฝรั่งในศิลปะไทย (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์
 เมืองโบราณ, 2529), 7.

ภาพที่ 87 ชาวเปอร์เซีย ในภาพจิตรกรรม
 วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี
 ที่มา : ประยูร อุลุชาฎะ [น.ณ.ปากน้ำ], ชุดจิตรกรรม
ฝาผนังในประเทศไทย: วัดเกาะแก้วสุทธาราม (กรุงเทพฯ :
 สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2537), 36.

การแสดงภาพชาวเปอร์เซียในสมัยกรุงธนบุรี แม้ไม่มีหลักฐานเอกสาร
 ในสมัยธนบุรีมากนักแต่ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน ชาวเปอร์เซียมีบทบาทในด้านการค้า
 โดดเด่นและสำคัญนอกจากนี้ยังมีความชำนาญในการเดินเรือ¹⁴⁷

ชาวจีน

สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก. พ่อค้าบนเรือพระพุทธรู้
 ตะ มีพ่อค้าชาวจีนสวมหมวกครอบหัวแบบจีน (ภาพที่ 88)

วัดมหาพฤฒาราม เหล่าพ่อค้าบนเรือพระพุทธรู้ ใ้ผมครั้ง
 หัวคล้ายคนจีน (ภาพที่ 89)

¹⁴⁷ เรื่องศิลป์ หนูแก้ว, “ความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2310-2325”
 (ปริญญาณินท์ ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ไทย บัณฑิตวิทยาลัย
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2546), 43-46.

ภาพที่ 88 พ่อค้าชาวจีนบนเรือพระพุทธรูปตัดะ
สมุดภาพไตรภูมิ สมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก.

ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับ

กรุงศรีอยุธยา-กรุงธนบุรี เล่ม 2(กรุงเทพฯ :

กรมศิลปากร, 2542), 223.

ภาพที่ 89 พ่อค้าชาวจีนในภาพจิตรกรรม
วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร

การเขียนภาพของจีนนั้นเริ่มปรากฏตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น เช่น ตัวอย่างที่วัดราชบูรณะ (ภาพที่ 90) ในสมัยอยุธยาตอนปลายพบตัวอย่างได้ที่ สมุดภาพไตรภูมิ สมัยอยุธยา เลขที่ 6 (ภาพที่ 91) ภาพจิตรกรรมที่ตำหนักพระพุทโธวิชาจารย์วัดพุทไธสวรรย์ (ภาพที่ 92) สมัยธนบุรีในสมุดภาพไตรภูมิ สมัยธนบุรี เลขที่ 10 มีภาพชาวจีนถักเปียในจิตรกรรม พุทธประวัติ (ภาพที่ 93) ครั้นในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นมีภาพชาวจีนปรากฏตัวอย่างตั้งแต่สมัย รัชกาลที่ 1 ที่พระนั่งพุทไธสวรรย์ (ภาพที่ 94) หรือสมัยรัชกาลที่ 3 ที่วัดสุทัศนเทพวราราม มีภาพ ชาวจีน (ภาพที่ 95) วัดกัลยาณมิตร มีภาพชาวจีนไว้ผมครึ่งหัวและถักเปีย (ภาพที่ 96) วัดประดู่ ทรงธรรม ภาพชาวจีนมีทั้งไว้ผมครึ่งหัวแล้วถักเปียและการไว้ผมครึ่งหัวแล้วรวบผมไว้ด้านหลัง (ภาพที่ 97-98)

จากหลักฐานดังกล่าวจิตรกรรมภาพเล่าเรื่องแสดงภาพชาวจีนมี ลักษณะแตกต่างกันไป บ้างใส่หมวก บ้างถักเปีย บ้างไว้ผมมัดกลางศีรษะ บ้างไว้ผมครึ่งหัวแล้ว รวบ และการไว้ผมครึ่งหัวแล้วถักเปีย

ภาพที่ 90 ภาพชาวจีน ในจิตรกรรมวัดราชบูรณะ
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา: งานช่างหลวง
ของแผ่นดิน (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ,
2550), 145.

ภาพที่ 91 พ่อค้าชาวจีน ในสมุดภาพไตรภูมิ
สมัยอยุธยา เลขที่ 6
ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิสมัย
กรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1
(กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542), 95.

ภาพที่ 92 ชาวจีนในภาพจิตรกรรมที่ดำเนินักพระพุทธรูป
จังหวัด พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 93 ชาวจีน ในสมุดภาพไตรภูมิ สมัยธนบุรี
เลขที่ 10
ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรี
อยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 2 (กรุงเทพฯ :กรม
ศิลปากร, 2542), 80.

ภาพที่ 94 ชาวจีนในภาพจิตรกรรมพระที่นั่งพุทไธสวรรย์พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ภาพที่ 95 ชาวจีนในภาพจิตรกรรม
วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 96 ชาวจีนในภาพจิตรกรรม
วัดกัลยาณมิตร กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 97 ชาวจีนในภาพจิตรกรรมวัดประดู่ทรงธรรม
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 98 ชาวจีนในภาพจิตรกรรม
วัดประดู่ทรงธรรม
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

แต่ในการแสดงออกของภาพพ่อค้าชาวจีนในสมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรีเลขที่ 10/ก. เลือกที่จะวาดชาวจีนให้สวมหมวกแบบจีน ขณะที่พ่อค้าชาวจีนที่วัดมหาพฤฒารามช่างได้เลือกที่จะวาดภาพภาพชาวจีนไว้ผมครึ่งหัวแล้วรวบผมไว้ด้านหลัง

การแสดงภาพชาวจีนในสมัยกรุงธนบุรี แม้ไม่มีหลักฐานเอกสารในสมัยธนบุรีมากนัก แต่ศึกษาได้จากปลายสมัยอยุธยาว่า มีการอพยพของชาวจีนเพิ่มสูงขึ้นซึ่งเข้ามาช่วยในการเดินเรือ และมีบทบาทสำคัญในการค้าอย่างมากในสมัยพระเจ้าท้ายสระ (พ.ศ. 2251-2275)¹⁴⁸ รวมถึงมีชาวจีนจำนวนมากเข้ามารับราชการในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมีบทบาทหน้าที่ด้านการค้าสำเภาล่วง¹⁴⁹

การแสดงภาพชาวจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จากหลักฐานปริมาณเรือสินค้าที่เข้ามาในเมืองไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2-3 พบว่ามีเรือสินค้าและพ่อค้ามาจากจีนมากกว่าประเทศอื่น ๆ¹⁵⁰

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการแสดงภาพชาวจีนอย่างต่อเนื่องและหลากหลายรูปแบบทั้งนี้คงมาจากช่างหรือผู้คนคงพบเห็นชาวจีนที่เข้ามาในประเทศในหลากหลายรูปแบบนั่นเอง

4.3.2 รูปแบบการแสดงออกภาพเล่าเรื่องหญิงรับใช้

การแต่งกาย ทรงผมหญิงรับใช้

สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5 หญิงรับใช้ทั้งสองมิได้สวมเสื้อนุ่งผ้าถุง เก้าอี้มมวยที่ท้ายทอย (ภาพที่ 99)

วัดดาวดึงษาราม หญิงทั้งสองมิได้สวมเสื้อ แต่หญิงทางขวามีผ้าคล้องคอ นุ่งผ้าถุง ทรงผมไม่ชัดเจน เนื่องด้วยสีหมกลื่นไปกับผนังภาพด้านหลัง (ภาพที่ 100)

วัดมหาสมณาราม ผู้หญิงทั้งสองสวมเสื้อแขนกระบอก หญิงทางซ้ายนุ่งผ้ายาว หญิงทางขวานุ่งผ้าคล้ายใจกระเบน หรืออาจเป็นกางเกงขาก๊วยแบบจีน ผมเกล้ามวยที่ท้ายทอย (ภาพที่ 101)

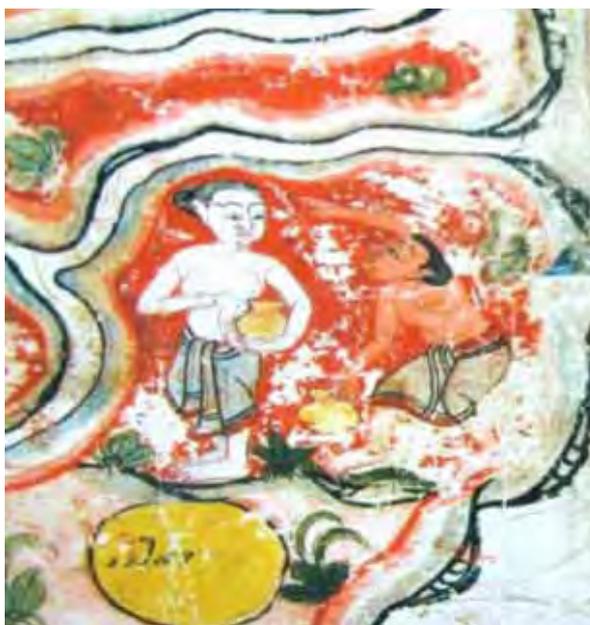
¹⁴⁸ สายชล วรรณรัตน์, “เศรษฐกิจและสังคมไทยในสมัยปลายอยุธยา”, *วารสารธรรมศาสตร์* 11, 3 (กันยายน 2525): 14.

¹⁴⁹ เรื่องศิลป์ หนูแก้ว, “ความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2310-2325” (ปริญญาานิพนธ์ ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2546), 35-36.

¹⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, 50-51.

วัดมหาพฤฒาราม ผู้หญิงทั้งสองสวมเสื้อแขนกระบอก ฝ้านุ่งยาว ผมเกล้ามวยที่ท้ายทอย (ภาพที่ 102)

ตู้พระธรรม กท.79.1 ผู้หญิงทั้งสองนุ่งผ้าคาดอกหรือเหน็บไว้ที่อก ฝ้านุ่งยาว ผมเกล้ามวยที่ท้ายทอย (ภาพที่ 103)

ภาพที่ 99 หญิงรับใช้ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5

ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิอักษรขอม-ภาษาไทย (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2552), 178.

ภาพที่ 100 หญิงรับใช้ในจิตรกรรมวัดดาวดึงษาราม

ภาพที่ 101 หญิงรับใช้ในจิตรกรรมวัดมหาสมณาราม

ภาพที่ 102 หญิงรับใช้ในจิตรกรรม วัดมหาพฤฒาราม

ภาพที่ 103 หญิงรับใช้ในจิตรกรรม
ตู้พระธรรม กท.79.1

รูปแบบการแสดงออกของการทรงผมและแต่งกายของหญิงรับใช้จากหลักฐานตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพบว่า หญิงรับใช้ทำทรงผมเกล้ามวยที่ทำยทอยเป็นส่วนใหญ่ ในสมัยอยุธยาหญิงรับใช้ไม่สวมเสื้อแต่เปลือยหน้าอก นุ่งผ้าถุง พบที่สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาเลขที่ 5 ลักษณะรูปแบบเช่นนี้ยังคงปรากฏมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เฉพาะในรัชกาลที่ 3 ที่วัดดาวดึงษาราม หลังจากนั้นไปคือในสมัยรัชกาลที่ 4 ภาพจิตรกรรมแสดงการแต่งกายของหญิงรับใช้ด้วยการใส่เสื้อผ้าที่ปกปิดไม่เปลือยหน้าอกอีกต่อไปแล้ว ตั้งแต่ที่วัดมหาสมณาราม วัดมหาพฤฒาราม และตู้พระธรรมกท.79.1

ทรงผม ในการไว้ทรงผมเกล้ามวยที่ทำยทอย มีปรากฏหลักฐานจากจดหมายเหตุการเดินทางของชาวจีนที่เข้ามาสู่อาณาจักรสยามในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น 3 ฉบับ คือยิ่งใหญ่เลื่องลั่น ของหมาฮ้วน เต้าอี่ฉือเสี่ยวของหวังต้าหยวน และชินฉิวเลื่องลั่นของเพยชิน ได้กล่าวตรงกันว่า ...**ผู้หญิงนั้นเกล้าผมมวย...**¹⁵¹ ในสมัยอยุธยาตอนปลายหลักฐานเอกสารของลาลูแบร์ได้กล่าวถึงรูปลักษณะของชนชาวสยามในเรื่องทรงผมว่า...**ผู้หญิงบางคนปล่อยผมให้ยาวไปข้างหลังพอประมาณ เพื่อหมวดมุ่นเป็นมวยไว้ที่ท้ายทอย...**¹⁵² หลักฐานในภาพจิตรกรรมพบว่า มีการทำทรงผมเกล้ามวย ในตัวอย่างภาพจิตรกรรมที่วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี สมัยอยุธยาตอนปลาย (ภาพที่ 104) และภาพหอเขียนวังสวนผักกาด (ภาพที่ 105)

¹⁵¹ ณีฐภัทร จันทวิช, ผ้าและการแต่งกายในสมัยโบราณ จากจิตรกรรมฝาผนังบนพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) (กรุงเทพฯ : บริษัท อาทิตย โพรดักส์ กรุ๊ป จำกัด, 2545), 47-49.

¹⁵² เดอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์, 120-124.

ภาพที่ 104 ผู้หญิงไว้ทรงผมเกล้ามวย จิตรกรรมวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี
ที่มา : ประยูร อุลุชาฎะ [น.ณ.ปากน้ำ], ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย: วัดเกาะแก้วสุทธาราม (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2537), 45.

ภาพที่ 105 ผู้หญิงไว้ทรงผมเกล้ามวยภาพหอเขียนวังสวนผักกาด
ที่มา : ภาษิต จิตรภาษา, “ภาพหอเขียนวังสวนผักกาดบอกอะไรแก่เรา,” ศิลปวัฒนธรรม 17, 4 (กุมภาพันธ์ 2539) : 70.

แม้แต่ในวรรณกรรมของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ มหากวีแห่งสมัยอยุธยา
ตอนปลาย ได้บรรยายไว้ในนิราศธารโศก ดังนี้

... ไม่เกิดคิดเกศนาง
กลืนรินชื่นหอมรอย

เมื่อสะสางเกล้าผมมวย
ว่ากลืนเจ้าเปล่าใจหาย...¹⁵³

¹⁵³ภาษิต จิตรภาษา “ภาพหอเขียนวังสวนผักกาดบอกอะไรแก่เรา,” ศิลปวัฒนธรรม 17, 4 (กุมภาพันธ์ 2539): 69-75.

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่ตัวอย่างวัดใหญ่อินทรากรมพบว่าผู้หญิงยังคงไว้ผมมวยที่ทำยทอยด้วย (ภาพที่ 106)

ภาพที่ 106 ผู้หญิงไว้ผมมวยที่ทำยทอย ในจิตรกรรมวัดใหญ่อินทรากรม จังหวัดชลบุรี
ที่มา : ประยูร อุลุชาฎะ [น.ณ.ปากน้ำ], ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย : วัดใหญ่อินทรากรม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ 2525), 65.

ผู้หญิงที่เกล้าผมมวยไว้ที่ทำยทอยนี้มีกล่าวเพิ่มเติมว่า การเกล้าผมเป็นมวยไว้ที่ทำยทอย เรียกว่า มวยกลม คงใช้สำหรับผู้หญิงสูงอายุหรือผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว¹⁵⁴

การแต่งกาย ผู้หญิงที่ไม่ได้สวมเสื้อเปลือยอก นุ่งแต่ผ้าถุง มีกล่าวในจดหมายเหตุลาลูแบร์ ว่า ...นอกจากผ้าถุงผู้หญิงก็ปล่อยตัวลอนจอน...¹⁵⁵

การสวมเสื้อของผู้หญิงพบว่า ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นมีการใส่เสื้อบ้างในโอกาสพิเศษ มีลักษณะเสื้อตัวตรง คอกลม แขนทรงกระบอก คอเสื้อเป็นแบบสมัยหลังที่เรียกว่า เสื้อหัวไม่ผ่าอก มีเพียงช่องสำหรับสวมศีรษะเท่านั้น¹⁵⁶ ดังที่หญิงรับใช้ที่จิตรกรรมวัดมหาสมณารามและวัดมหาพฤฒารามใส่นั้นเอง

¹⁵⁴ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, สาระไทย : รวมบทความเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทย (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), 88.

¹⁵⁵ เดอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์, 120-124.

¹⁵⁶ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, สาระไทย, 89.

การใช้ผ้าคาดอกหรือเหน็บไว้ที่อก แล้วปล่อยชายลงมา เรียกว่า ห่มผ้าแถบ พบได้ในการแต่งกายของหญิงสูงอายุและแต่งงานแล้วนิยมห่มกัน ตั้งแต่อยุธยาตอนปลายถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น¹⁵⁷ ดังพบตัวอย่างที่ภาพจิตรกรรม วัดสุวรรณาราม (ภาพที่ 107)

ภาพที่ 107 การห่มผ้าแถบของผู้หญิง ในภาพจิตรกรรม วัดสุวรรณาราม

ที่มา: ประยูร อุลุชาฎะ [น.ณ.ปากน้ำ], จิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย : วัดสุวรรณาราม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2525), 70.

จากหลักฐานการแสดงออกของรูปแบบการแต่งกายของหญิงรับใช้ทั้งสองตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ภาพแสดงถึงหญิงรับใช้ทั้งสองเป็นคนไทยจากลักษณะการแต่งกายและทรงผมมาโดยตลอด ทั้งที่เรื่องราวนี้เกิดบนเกาะลังกา หญิงรับใช้ควรเป็นชาวลังกา จึงเป็นไปได้ว่าการที่ช่างได้แสดงออกในลักษณะเช่นนี้ เนื่องจากความเคยชินในชีวิตประจำวันของยุคสมัยนั้นนั่นเอง

4.4 เรือพระพุทฺธโฆษาจารย์และเรือพระพุทฺธทัตตะ

จิตรกรรมภาพเล่าเรื่องพระพุทฺธโฆษาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทฺธศาสนาในลังกาทวีป ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ จากหลักฐานพบว่ามียุทธูปแบบการแสดงออกภาพของเรือที่ใช้เดินทาง ในตอนหลักของเรื่อง คือ ตอน พระพุทฺธโฆษาจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีป และพบพระพุทฺธทัตตะ และตอนพระพุทฺธโฆษาจารย์เดินทางถึงลังกาทวีป

¹⁵⁷ เบญจมาศ แพทอง, “ชนบทรรมนิยมการแต่งกาย,” วารสารศิลปวัฒนธรรม 18, 10 (มกราคม 2540): 88.

**ตอนพระพุทธโฆษาจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีป และพบพระ
พุทธทັตตะ**

สมัยอยุธยา ดำเนินพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทธไสสวรรคย์

เรือที่ใช้เดินทางของพระพุทธโฆษาจารย์ และพระพุทท์ตตะ ในหนังสือ
ประวัติศาสตร์การพาณิชย์นาวีไทย กล่าวว่าเป็นเรือสำเภา¹⁵⁸ ขณะที่ ศรัณย์ ทองปาน กล่าวว่
เป็นเรือใบแบบฝรั่ง¹⁵⁹

ภาพที่ 108 ภาพตอนพระพุทธโฆษาจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีป และพบพระพุทท์ตตะระหว่างทาง ดำเนิน
พระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทธไสสวรรคย์

สมัยธนบุรี สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก.

เรือที่ใช้ในการเดินทางของพระพุทธโฆษาจารย์และพระพุทท์ตตะเป็นเรือ
สำเภา¹⁶⁰

61.

¹⁵⁸ กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์การพาณิชย์นาวีไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมานพันธ์, 2544),

¹⁵⁹ ศรัณย์ ทองปาน, “พุทธโฆสนิทานหรือตำนานพระสงฆ์ไทยไปลังกา,” :98-114.

¹⁶⁰ กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับธนบุรี เล่ม 2, 223.

ภาพที่ 109 ภาพตอนพระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีป และพบพระพุทธทัตตะระหว่างทาง
สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เล่มที่ 10/ก.

ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับธนบุรี เล่ม 2 (กรุงเทพฯ :กรมศิลปากร, 2542),
223.

สมัยรัตนโกสินทร์ วัดมหาสมณาราม

เรือที่ใช้ในการเดินทางของพระพุทธโฆสจารย์และพระพุทธทัตตะเป็นเรือใบแบบ

ฝรั่ง¹⁶¹

ภาพที่ 110 ภาพตอน พระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีป และพบพระพุทธทัตตะระหว่างทาง
วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี

¹⁶¹ ศรัณย์ ทองปาน, “พุทธโฆสนิทาน หรือตำนานพระสงฆ์ไทยไปลังกา,” :105.

ตู้พระธรรม กท.79.1

เรือที่ใช้ในการเดินทางของพระพุทโธไสยาจารย์และพระพุทโธทัตตะเป็นเรือ

สำเภา¹⁶²

ภาพที่ 111 ภาพตอนพระพุทโธไสยาจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีป และพบพระพุทโธทัตตะระหว่างทาง
ตู้พระธรรม กท.79.1 หอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี

ตอนพระพุทโธไสยาจารย์เดินทางถึงลังกาทวีป

สมัยอยุธยา สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5

เรือที่พระพุทโธไสยาจารย์ใช้เดินทางมาเกาะลังกาเป็นเรือสำเภา¹⁶³

ภาพที่ 112 ภาพตอนพระพุทโธไสยาจารย์เดินทางถึงลังกาทวีป สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาเลขที่ 5
ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอม-ภาษาไทย (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2552), 178.

¹⁶² ก่องแก้ว วีระประจักษ์, ตู้ลายทอง ภาค 2 (สมัยรัตนโกสินทร์ ตอนที่ 1 กท.1, กท.95) (กรุงเทพฯ : สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2539), 281.

¹⁶³ กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอม-ภาษาไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2552), 178.

สมัยรัตนโกสินทร์

วัดดาวดึงษาราม

เรือที่พระพุทธโฆสจารย์ใช้เดินทางมาเกาะลังกาเป็นเรือกำปั่นอังกฤษ¹⁶⁴

ภาพที่ 113 ภาพตอนพระพุทธโฆสจารย์เดินทางมาถึงลังกาที่วัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร

วัดมหาสมณาราม

เรือที่พระพุทธโฆสจารย์ใช้เดินทางมาเกาะลังกาเป็นเรือใบแบบฝรั่ง¹⁶⁵

ภาพที่ 114 ภาพตอนพระพุทธโฆสจารย์เดินทางมาถึงลังกาที่วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี

¹⁶⁴ สันติ เล็กสุขุม, จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 : ความคิดเปลี่ยนแปลงการแสดงออกก็เปลี่ยนตาม (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2548), 140.

¹⁶⁵ ศรัณย์ ทองปาน. "พุทธโฆสนิทานหรือตำนานพระสงฆ์ไทยไปลังกา," :105.

วัดมหาพฤฒาราม

เรือที่พระพุทธโฆสจารย์ใช้เดินทางมาถึงเกาะลังกาเป็นเรือสำเภา¹⁶⁶

ภาพที่ 115 ภาพตอนพระพุทธโฆสจารย์เดินทางมาถึงลังกาที่วัด มหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร

ตู้พระธรรม กท.79.1

เรือที่พระพุทธโฆสจารย์ใช้เดินทางมาถึงเกาะลังกาเป็นเรือสำเภา¹⁶⁷

ภาพที่ 116 ภาพตอนพระพุทธโฆสจารย์เดินทางถึงลังกาที่ตู้พระธรรม กท.79.1

หอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี

จากหลักฐานรูปแบบการแสดงออกของภาพเรือที่ใช้ในการเดินทางมาลังกาของพระพุทธโฆสจารย์และเรือของพระพุทธทัตตะ ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ รูปแบบการ

¹⁶⁶ วรณิกา ณ สงขลา, “จิตรกรรมฝาผนังบันทึกเรื่องการสังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดมหาพฤฒาราม,” *ศิลปากร*, 31, 3. (กรกฎาคม-สิงหาคม 2530): 49-54.

¹⁶⁷ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, *ตู้ลายทอง ภาค 2 (สมัยรัตนโกสินทร์ ตอนที่ 1 กท.1, กท.95)*, 281.

แสดงออกของภาพเรือที่ใช้เดินทางมีความแตกต่างกัน มีทั้งการวาดเรือสำเภา เรือใบฝรั่ง เรือกำปั่น อังกฤษ

หากแต่ว่าเนื้อหาในคัมภีร์พุทธโฆสนิทานที่ใช้ในการตีความของภาพเล่าเรื่อง ส่วนใหญ่ได้กล่าวไว้ว่า “...**พระพุทโฆส**อาจารย์ขึ้นสำเภากับพ่อค้าพานิช...”¹⁶⁸

ดังนั้นการเขียนภาพเรือที่ใช้เดินทางออกมาแตกต่างกันทั้งที่คัมภีร์พุทธโฆสนิทาน บอกไว้ว่าจะเนื่องมาจากตั้งแต่สมัยอยุธยา มีการทำการค้ากับนานาประเทศมากมาย มีเรือพานิชย์ จากชาติต่าง ๆ เข้ามาหลากหลาย ดังความจากหนังสือแซมไวท์ได้ทรงสยามเขียนไว้ว่า “...**พวกพานิช** ชาวฮอลันดาก็ชมว่ากรุงศรีอยุธยาใหญ่โต...ตั้งอยู่บนเกาะล้อมด้วยลำน้ำซึ่งกว้างใหญ่กว่า ลำน้ำเซนในประเทศฝรั่งเศสถึงสามเท่าตัว ลำน้ำนี้มีเรือพานิชชาติอังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลันดา ญี่ปุ่น และสำเภาจันทดอยู่ระเกะระกะ...”¹⁶⁹ หรือสมัยธนบุรี ด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์ทางการค้าค้าขายกรุงศรีอยุธยา จึงมีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศเหมือนกัน ซึ่งมีทั้งชาวจีน ฮอลันดา อังกฤษ โปรตุเกส เขมร มัวร์ เป็นต้น¹⁷⁰ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นการติดต่อกับต่างประเทศยิ่งทวีมากขึ้นจึงได้พบเห็นทั้งเรือกำปั่นฝรั่งเศส เรือโปรตุเกส เรือกำปั่นอังกฤษ เป็นต้น¹⁷¹

ด้วยเรือที่ช่างได้พบเห็นในแต่ละสมัยซึ่งเป็นความแปลกใหม่ของช่วงเวลานั้นๆ จึงอาจเป็นแรงบันดาลใจการวาดภาพเรือลักษณะต่างๆก็เป็นได้ แต่ทั้งนี้ช่างในแต่ละที่ก็ไม่ได้มีการวาดเนื้อหาหลักของเรื่องอย่างถูกต้องด้วย

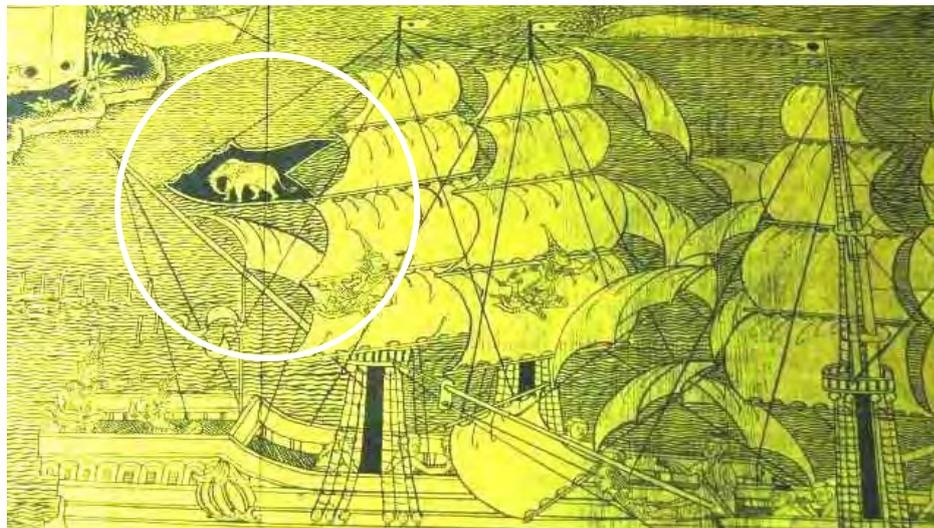
และเนื่องจากสิ่งที่ช่างได้พบเห็นจนอาจเป็นการสร้างสรรค์เป็นงานนี้ บางทีกลับ เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ในเวลาต่อมาและที่สำคัญคือสามารถบอกยุคสมัยของผลงานได้ อย่างเช่น ภาพเรือของพระพุทโฆสอาจารย์ที่ออกเดินทางไปลังกาทวีปและพบพระพุทธที่ตตะระหวางทางที่ **ตู้พระธรรม กท.79.1** บนเสาธงของเรือแขวนธงพื้นดำตรงกลางธงมีช้างสีขา 1 เชือก

¹⁶⁸ เก็บความจาก พุทธโฆสนิทาน, 15-20.

¹⁶⁹ แซมไวท์ได้ทรงสยาม แปลโดย สด กุระมะโรหิต (พระนคร :สำนักพิมพ์ผ่านฟ้าวิทยา, 2514), 25-26.

¹⁷⁰ สนั่น เมืองวงษ์, ประวัติศาสตร์ธนบุรี-รัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ :สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒสงขลา, 2518), 60-61.

¹⁷¹ เรืองเดียวกัน, 245-266.

ภาพที่ 117 ภาพเรือพระพุทโธไสยาจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีป และพบพระพุทโธตัดระหว่างทาง
ตู้พระธรรม กท.79.1

ธงที่มีช้างอยู่ตรงกลางเช่นนี้เมื่อสืบค้นจากหนังสืออธิบายเรื่องธงไทย พระ
นิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุภาพได้ความดังนี้ว่า

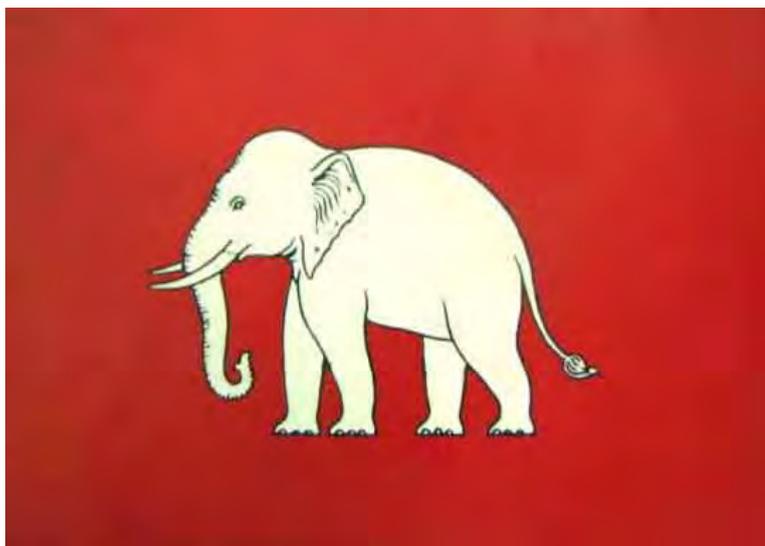
“...ถึงรัชกาลที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2398 ทำหนังสือสัญญาเปิดการค้าขายกับชาวตะวันตก มีเรือกำปั่นชาวยุโรปและอเมริกาเข้ามาค้าขายในกรุงเทพฯ กงสุลต่างประเทศก็เข้ามาตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ เขาชักธงชาติของเขา ความจำเป็นที่จะต้องมีธงชาติของสยามเกิดขึ้นด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้ใช้ธงช้างที่ประดิษฐ์ขึ้นเมื่อรัชกาลที่ 2 เป็นธงชาติ แต่ให้เอารูปจักรออกเสียด้วยจักรเป็นเครื่องหมายเฉพาะสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน ให้คงมีแต่รูปช้างเผือกอยู่ตรงกลางธงแดง...”¹⁷²

ประกอบกับข้อความในประชุมภาพประวัติศาสตร์แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้กล่าวถึงเรื่องธงชาติว่า...โปรดให้ใช้ธงชาติมีพื้นธงสีแดง มีรูปช้างเผือกอยู่กลางธงให้เป็นธงชาติสำหรับเรือทั่วไป และสถานกงสุลสยามในต่างประเทศ...”¹⁷³

¹⁷² กองทัพบก, อธิบายเรื่องธงไทย การปกครองประเทศแต่โบราณและอักษรานุกรมศิลปากร หมวดโบราณคดี (ม.ป.ท. พิมพ์แจกในงานกุฐินพระราชทาน ณ วัดประยูรวงศาวาส 2503), 2.

¹⁷³ กรมศิลปากร สำนักหอสมุดแห่งชาติ, ประชุมภาพประวัติศาสตร์แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2548), 278-279.

จากหลักฐานทำให้น่าเชื่อว่า ธงในภาพนี้น่าจะเป็นธงช้างเผือกบนพื้นธงสีแดง (ภาพที่ 118) แต่ด้วยภาพนี้ทำที่ตู้พระธรรม สีจึงจำกัดเพียงสีดำและทอง พื้นดำของธงตามจริง ควรเป็นสีแดงนั่นเอง

ภาพที่ 118 ธงช้างเผือกบนพื้นธงสีแดง

ที่มา : กรมศิลปากร สำนักหอสมุดแห่งชาติ, ประชุมภาพประวัติศาสตร์แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2548), 279.

สิ่งที่ทำให้ทราบอีกประการคือ ธงช้างเผือกนี้คงเริ่มมีและนำมาประดับบนเรือตั้งแต่ พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา

แม้ว่าภาพพระพุทธรูปโสภาจารย์เดินทางไปยังกาจะเป็นเรื่องของพระพุทธรูปโสภาจารย์ที่เดินทางไปลังกาในพุทธศตวรรษที่ 10 และพระพุทธรูปโสภาจารย์เดินทางจากอินเดียไปลังกาเรือโดยสารควรนำที่จะเป็นเรือของชาติอินเดียหรือชาวต่างชาติอื่นๆที่เข้ามาติดต่อดำขายในอินเดีย แต่ภาพกลับแสดงว่าเป็นเรือไทยด้วยการประดับที่บ่งบอกด้วยธงช้างเผือกที่ใช้เป็นธงชาติที่เริ่มใช้ปี พ.ศ. 2398

จากประเด็นดังกล่าวยังสามารถบ่งบอกถึงความสำคัญของอายุสมัยของตู้พระธรรม กท.79.1 ที่จากเดิมยังไม่สามารถกำหนดอายุได้ จากหลักฐานเรื่องธงนี้จึงทำให้น่าเชื่อว่า **ตู้พระธรรม กท.79.1 น่าจะมีอายุไม่ต่ำกว่าไปกว่าปี พ.ศ.2398**

4.5 เกาะลังกา

จิตรกรรมภาพเล่าเรื่องพระพุทธโฆสาศาจารย์เดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ จิตรกรรมได้เล่าเรื่องตอนต่าง ๆ มากมาย เมื่อพระพุทธโฆสาศาจารย์ออกเดินทางมาสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกา เกือบทุกฉากของจิตรกรรมภาพเล่าเรื่องจะปรากฏฉากเมืองลังกาประกอบเนื้อหาในตอนต่าง ๆ ด้วย มากบ้างน้อยบ้างดังต่อไปนี้

รูปแบบการแสดงออกของเกาะลังกาในภาพเล่าเรื่อง

สมัยอยุธยา

สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาเลขที่ 5 เกาะลังกาแสดงออกเป็นภาพของแผนที่โบราณ แสดงสถานที่สำคัญ ได้แก่ พระพุทธบาทบนเขา

ภาพที่ 119 เกาะลังกาในตอนพระพุทธโฆสาศาจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวีปสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาเลขที่ 5
ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอม-ภาษาไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2552)

สมัยธนบุรี

สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก. เกาะลังกาแสดงออกเป็นภาพของแผนที่โบราณ แสดงสถานที่สำคัญได้แก่¹⁷⁴ พระบาทลังกา มเหยง์เจดี สุวันมาลาเจติ ภูปาราม มหาเจดีย์ไพศิรย เป็นต้น

ภาพที่ 120 เกาะลังกาในตอนพระพุทธโฆสาจารย์เดินทางไปลังกาทวีปและพบพระพุทธที่ตตะระหว่างทาง
สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก.

ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับธนบุรี เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542), 224.

สมัยรัตนโกสินทร์

วัดดาวดึงษาราม เกาะลังกาแสดงออกเป็นภาพเล่าเรื่องเมืองลังกาที่มีสถาปัตยกรรมสิ่งก่อสร้างแบบจีน เช่น บ้านที่อยู่อาศัย อาคารก่ออิฐถือปูน หลังคาแบบจั่วคู่ขนาน หรือหลังคามุงกระเบื้องแบบลอน ฝาผนังประตูหน้าต่างมีเจาะช่องเป็นสี่เหลี่ยมหรือวงกลม ฯลฯ ผู้คนแต่งกายแบบหญิงชายชาวไทยต้นยุครัตนโกสินทร์ ชีวิตความเป็นอยู่แบบไทย

¹⁷⁴ คัดลอกชื่อสถานที่โบราณตามคำเขียนเดิมในแผนที่ สมุดภาพไตรภูมิฉบับธนบุรี เลขที่ 10/ก. ใน กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับธนบุรี เล่ม 2, 224.

ภาพที่ 121 เกาะลังกาในตอน พระพุทธโฆสจารย์เดินทางมาถึงลังกาที่วัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร
วัดมหาสมณาราม เกาะลังกาแสดงออกเป็นภาพเล่าเรื่องเมืองลังกาที่มี
 สถาปัตยกรรม ดึก อาคาร ที่อยู่อาศัยแบบตะวันตก มีเจดีย์ทรงระฆัง เจดีย์ทรงถะ ผู้คนที่อยู่ใน
 เมืองแต่งกายแบบตะวันตกและมีชาวบ้านคนไทยอยู่บ้าง

ภาพที่ 122 เกาะลังกาในภาพพระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาที่วัด
วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี

วัดมหาพฤฒาราม เกาะลังกาแสดงออกเป็นภาพเล่าเรื่องเมืองลังกาที่มี
 สิ่งก่อสร้างอาคารบ้านเรือนแบบตะวันตก มีเจดีย์ทรงระฆังอยู่ในอาคาร ผู้คนที่อยู่ในเมืองแต่ง
 กายแบบหญิงชายชาวไทย

ภาพที่ 123 เกาะลังกาในภาพพระพุทโธศาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป
วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร

ตู้พระธรรม กท.79.1 เกาะลังกาแสดงออกเป็นภาพเล่าเรื่องเมืองลังกามี
สถานที่สำคัญ ได้แก่ พระพุทธบาทลังกา และบ้านเรือนสิ่งก่อสร้างแบบไทยผสมจีนและตะวันตก
ผู้คนหญิงชายแต่งกายแบบชาวไทยยุคต้นรัตนโกสินทร์ มีบ้างที่เป็นชาวตะวันตก ชีวิตผู้คนแบบ
ชีวิตชาวบ้านไทย

ภาพที่ 124 เกาะลังกาในภาพพระพุทโธศาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป
ตู้พระธรรม กท.79.1 หอสมุดแห่งชาติท่าवासกรี

ภาพที่ 125 เกาะลังกาในภาพพระพุทโธศาจารย์ เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป
ตู้พระธรรม กท.79.1 หอสมุดแห่งชาติท่าわสุกรี

จากหลักฐานรูปแบบการแสดงออกของภาพเกาะลังกาที่อยู่ในภาพเล่าเรื่องพระพุทโธศาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ทำให้ทราบว่าภาพเกาะลังกาใน**สมัยอยุธยาในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5** ทำรูปแบบแผนที่โบราณ มีสถานที่สำคัญ คือ พระพุทโธบาท เข้าสู่**สมัยธนบุรีในสมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรีเลขที่ 10/ก**. เกาะลังกายังคงเป็นภาพแผนที่โบราณ มีสถานที่สำคัญ คือ พระบาทลังกา และเจดีย์สำคัญ ๆ ในลังกา เมื่อเข้าสู่**สมัยรัตนโกสินทร์** เกาะลังกา กลายเป็นเมืองที่มีสถาปัตยกรรมบ้านเรือนเป็นแบบจีนบ้าง ที่**วัดดาวดึงษาราม** หรือไปเกาะลังกาที่เต็มไปด้วยสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก เช่น ที่**วัดมหาสมณาราม** และ**วัดมหาพฤฒาราม** โดยมีเจดีย์ทรงระฆังหรือเจดีย์แบบลังกาที่อาจบ่งบอกความเมืองลังกา ส่วนภาพใน**ตู้พระธรรม กท.79.1** แม้จะแสดงสิ่งปลูกสร้างอาคารบ้านเรือนแบบไทยผสมจีนและตะวันตก แต่ได้แสดงภาพสถานที่สำคัญของเกาะลังกา คือ รอยพระพุทโธบาทไว้ด้วย

รูปพระบาทลังกาที่**สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5** (ภาพที่ 126) ปรากฏภาพพระพุทโธบาทข้างเดียวบนภูเขา ฝ่าพระบาทมีลายมณฑล มีแท่นขนาดใหญ่รองรับ พระบาทลังกาที่**สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก** (ภาพที่ 127) พระบาทข้างเดียวมีลายมณฑลกลางพระบาท จากยอดเขาลงมามีบันไดใช้หรือห้วงโซ่ลงมาถึงตีนเขา **ตู้พระธรรม กท.79.1** (ภาพที่ 128) พระบาทข้างเดียวประดิษฐานอยู่ในอาคารหลังคาคลุมบนเขา ทางขึ้นมีโซ่เหล็ก

พระบาทล้งกาดังกล่าวน่าจะเป็นพระบาทที่เขาสุมณภู ด้วยความเป็นพระบาทที่อยู่บนเขา¹⁷⁵ ดังนั้น การวาดพระพุทธรูปที่เขาสุมณภูจึงอาจเป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกว่าสถานที่นี้คือ เกาะล้งกา

ภาพที่ 126 พระบาทล้งกาในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5

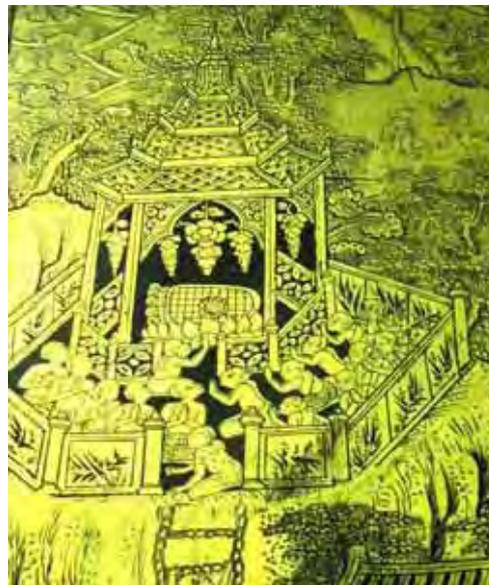
ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิอักษรขอม-ภาษาไทย (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2552), 177.

¹⁷⁵ ในคัมภีร์มหาวงศ์กล่าวว่า ในลังกามีการบูชาพระพุทธรูปมาแล้วตั้งแต่พุทธกาล โดยอ้างว่าพระพุทธรูปเจ้าได้เสด็จมาเยือนลังกาตามคำเชิญของพญานาคในแม่น้ำกัลยาณี และประทับรอยบนภูเขาสมณภู ในบันทึกของหลวงจีนฟาเหียน พุทธศตวรรษที่ 10 เชื่อกันว่า พระพุทธรูปเจ้าได้ประทับรอยพระบาทไว้ 2 แห่งในเกาะล้งกา รอยหนึ่งอยู่บนภูเขาสูง และรอยที่ 2 อยู่ทางทิศเหนือของพระนครอนุราธปุระ

ภาพที่ 127 พระบาทลึงกาในสมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก.

ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยา-ฉบับธนบุรี เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542), 224.

ภาพที่ 128 พระบาทลึงกาในตู้พระธรรม กท 79.1 หอสมุดแห่งชาติว่าวสุกรี

รูปแบบพระบาทลังกาใน**สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี 10/ก.** มีความคล้ายคลึงกับพระพุทธรูป ภาพปูนปั้นที่วัดไผ่ล้อม จังหวัดเพชรบุรี สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย¹⁷⁶ (ภาพที่ 129) ด้วยเป็นลักษณะพระพุทธรูปที่ประดิษฐานกลางแจ้ง¹⁷⁷ และมีบันไดใช้เหล็ก

ภาพที่ 129 พระบาทลังกาในภาพปูนปั้นภายในอุโบสถวัดไผ่ล้อม จังหวัดเพชรบุรี

ส่วนรูปแบบของพระบาทลังกาใน**ตู้พระธรรม กท.79.1** มีส่วนคล้ายคลึงรูปพระบาทลังกา ที่ตำหนักพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทธโสธรวรยศ (ภาพที่ 130) ด้วยลักษณะการประดิษฐานในอาคารมีหลังคาคลุม มีบันไดใช้เหล็กไว้ใช้ป้ายปีน

¹⁷⁶ อ่างแล้ว, 21.

¹⁷⁷ ศรีธัญย์ ทองปาน, “พระบาทลังกา,” วารสารเมืองโบราณ 23,4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2540) :

ภาพที่ 130 พระพุทธบาทลังกาในภาพจิตรกรรมที่ตำหนักพระพุทโธเมษาจารย์ วัดพุทธไสสวรรคย์

เกาะลังกาที่มีบ้านเรือนเป็นจีนอย่างวัดดาวดึงษาราม อาจบ่งบอกได้ถึงในยุคสมัยรัชสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงมีความนิยมในศิลปะแบบจีน และการประยุกต์ศิลปะแบบจีนมาประยุกต์กับสถาปัตยกรรมแบบไทย ดังนั้น ไม่ว่าจะ วัด อาราม โบสถ์ วิหาร ตลอดจนบ้านเจ้านาย ขุนนาง เหล่าเศรษฐี ก็ได้รับอิทธิพลสถาปัตยกรรมจีนตามไปด้วย¹⁷⁸ ดังนั้น จึงเป็นไปได้ว่ารูปแบบการแสดงออกของภาพเป็นการแสดงออกของสิ่งปลูกสร้างที่มีความนิยมในยุคสมัยนั้นก็

ส่วนเกาะลังกาในวัดมหาสมณาราม และวัดมหาพฤฒาราม ที่มีอาคารบ้านเรือนแสดงอิทธิพลตะวันตก อาจจะมาจากการได้รับแบบอย่างมาจากสิงคโปร์ มะละกา และปีนังเมื่อครั้งที่มีการจัดส่งเจ้านายและขุนนางไปปฏิบัติงานต่างประเทศ ทำให้มีการนำแบบอย่างของสถาปัตยกรรมตะวันตกในประเทศเหล่านั้นเข้ามาปลูกสร้างในพระนคร¹⁷⁹

¹⁷⁸ ไขแสง ศุขะวัฒน์, วัดพระพุทโธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), 13.

¹⁷⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เล่ม 22 (พระนคร: คุรุสภา, 2505), 73.

นอกจากนี้ที่**วัดมหาสมณาราม** ยังปรากฏผู้คนที่อยู่ในเกาะลังกาเป็นชาวตะวันตกด้วยอาจจะเป็นไปได้ว่า ความคิดเรื่องชาวลังกาเป็นฝรั่งนั้นได้ปรากฏแล้ว ในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี ซึ่งสุนทรภู่ได้จินตนาการให้อุศเรนกษัตริย์ลังกา และนางละเวงเป็นฝรั่ง¹⁸⁰ หรืออาจเป็นไปได้ว่า ในสมัยที่ช่างได้เขียนภาพจิตรกรรมนั้น อาจจะได้รับรู้เรื่องเกาะลังกาตกเป็นอาณานิคมของประเทศอังกฤษในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19¹⁸¹

แต่เมื่อพิจารณาจากผู้คนบนเกาะลังกาที่แต่งกายแบบชาวไทยโดยส่วนใหญ่ของ**วัดมหาพฤฒาราม** และ**ตู้พระธรรม กท.79.1** แล้วทำให้คิดได้ว่า แม้จะเป็นจิตรกรรมในยุคสมัยเดียวกันกับ**วัดมหาสมณาราม** แต่ช่างเขียนเลือกที่จะสร้างสรรค์งานจากผู้คนที่ตนพบเห็นเคยชินด้วยว่า ชาวลังกา และเกาะลังกา อาจจะเป็นผู้คนและดินแดนอันไกลจากความรู้จักมักคุ้นของผู้คนสมัยนั้นก็ไม่ได้

อาจสรุปได้ว่า ในระยะเริ่มแรกของการวาดเกาะลังกาในภาพเหล่านี้ สมัยอยุธยา เกาะลังกาจะแสดงด้วยสถานที่ซึ่งเป็นสัญลักษณ์สำคัญของเกาะลังกา คือ พระพุทธรูปที่เขาสุมนภูฏ ครั้งสมัยธนบุรี การแสดงภาพพระพุทธรูป คือ สัญลักษณ์ของเกาะลังกายังคงอยู่ แต่เมื่อสมัยรัตนโกสินทร์ในระยะแรก วัดดาวดึงษาราม วัดมหาสมณาราม วัดมหาพฤฒาราม สร้างเกาะลังกาเป็นเมืองที่ได้อิทธิพลทั้งทางจินตวันตก อาจมีสัญลักษณ์บ่งบอกว่า คือ เกาะลังกาได้บ้างนั้นคือเจดีย์ทรงระฆังแบบลังกา แต่ครั้งที่ตู้พระธรรม กท.79.1 การแสดงสัญลักษณ์เมืองลังกาด้วยพระพุทธรูปที่เขาสุมนภูฏซึ่งมีความชัดเจนได้กลับมาแสดงรูปแบบอีกครั้ง

¹⁸⁰ ประจักษ์ ประกายพิทยากร, วรรณคดีวิเคราะห์: พระอภัยมณี (ฉลอง 200 ปี สุนทรภู่) (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2529), 74

¹⁸¹ ปิยะนาถ (นิโคธรา) บุญนาค, ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกา สมัยโบราณถึงก่อนสมัยอาณานิคม และความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย, 111.

บทที่ 4

วิเคราะห์การตีความภาพเล่าเรื่อง และรูปแบบศิลปะ

1. การตีความภาพเล่าเรื่อง

1.1 ประเด็นการเลือกสร้างภาพจิตรกรรมเล่าเรื่อง

จิตรกรรมภาพเล่าเรื่อง พระพุทธโฆสจารย์ เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปจากตัวอย่างหลักฐานเท่าที่พบทำให้ทราบว่า มีการสร้างภาพจิตรกรรมเรื่องนี้มาตั้งแต่สมัยอยุธยาต่อเนื่องมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์

ในการสร้างจิตรกรรมภาพเล่าเรื่อง พระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปนี้ ได้มีการสร้างภาพเล่าเรื่องเป็นตอนย่อย ที่มีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องกันด้วย ซึ่งได้แก่

พระพุทธโฆสจารย์ส่งเคราะห์บิดาให้ละจากมัจฉาทิฎฐิ ก่อนออกเดินทางไปลังกาทวีป
พระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีป และพบพระพุทธทัตตะระหว่างทาง
พระพุทธโฆสจารย์เดินทางถึงลังกาทวีป
ท้าวสักกเทวราชนำคัมภีร์วิสุทธิมรรคไปช้อน
การพำนักของพระพุทธโฆสจารย์ในโลหปราสาท 7 ชั้น
พระพุทธโฆสจารย์เผาคัมภีร์
พระพุทธโฆสจารย์เทศนาพระธรรมก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป

จากการศึกษาพบว่า ในสมัยอยุธยาจากหลักฐานที่ปรากฏใน**สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาเลขที่ 5** ได้เล่าเรื่องจิตรกรรมในตอนพระพุทธโฆสจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวีป และจิตรกรรมในตำหนักพระพุทธโฆสจารย์ วัดพุทธโธสวรรย์ ได้เล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสจารย์ส่งเคราะห์บิดาให้ละจากมัจฉาทิฎฐิ ก่อนออกเดินทางไปลังกาทวีป และตอนพระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีป และพบพระพุทธทัตตะระหว่างทาง

ในสมัยธนบุรีจากหลักฐานตัวอย่างที่ปรากฏใน**สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรีเลขที่ 10/ก** จิตรกรรมได้เล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีป และพบพระพุทธทัตตะระหว่างทาง

ในสมัยรัตนโกสินทร์ จากหลักฐานตัวอย่างที่ปรากฏใน**วัดดาวดึงษาราม** จิตรกรรมได้เล่าเรื่องในตอน พระพุทธโฆษาจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวิป ใน**วัดมหาสมณาราม** จิตรกรรมได้เล่าเรื่องในตอนพระพุทธโฆษาจารย์ออกเดินทางมาลังกาทวิป และพบพระพุทธทตตะระหว่างทาง และตอนพระพุทธโฆษาจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวิป ใน**วัดมหาพศุณาราม** จิตรกรรมได้เล่าเรื่องในตอนพระพุทธโฆษาจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวิป พระพุทธโฆษาจารย์เผา คัมภีร์ และพระพุทธโฆษาจารย์เทศนาพระธรรมก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป และในจิตรกรรมที่ **ตู้พระธรรม กท.79.1** จิตรกรรมได้เล่าเรื่องในตอน พระพุทธโฆษาจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวิป พระพุทธโฆษาจารย์เดินทางไปลังกาทวิปและพบพระพุทธทตตะระหว่างทาง พระพุทธโฆษาจารย์ ฟานักในโลหปราสาท 7 ชั้น ทำวสกกเทวราชนำคัมภีร์วิสุทธิมรรคไปช้อน พระพุทธโฆษาจารย์เผา คัมภีร์ พระพุทธโฆษาจารย์เทศนาพระธรรมก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป

ซึ่งการสร้างจิตรกรรมภาพเล่าเรื่องตามหลักฐานตัวอย่างที่ปรากฏนั้น พบว่า สร้างตามเนื้อหาที่สอดคล้องกับคัมภีร์พุทธโฆสนิทานเป็นส่วนใหญ่

เมื่อพิจารณาจากหลักฐานที่ปรากฏพบว่า จิตรกรรมภาพเล่าเรื่อง พระพุทธโฆษาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวิปนี้ตอนที่มีการสร้างภาพจิตรกรรมในทุกสมัยตั้งแต่ สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ ได้แก่ **ตอนพระพุทธโฆษาจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวิป และพบพระพุทธทตตะระหว่างทาง** สมัยอยุธยาพบ 1 แห่ง คือ ตำนกพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทธโสธรวรวิ สมัยธนบุรี 1 แห่ง คือ สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก. สมัยรัตนโกสินทร์พบ 2 แห่ง คือ วัดมหาสมณาราม และตู้พระธรรม กท. 79.1

แต่หากพิจารณาจากหลักฐานที่ปรากฏยังพบอีกว่า จิตรกรรมภาพเล่าเรื่อง พระพุทธโฆษาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวิป ตอนที่มีการสร้างภาพจิตรกรรมมากที่สุด ได้แก่ **ตอนพระพุทธโฆษาจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวิป** พบ 5 แห่ง (จากจำนวนหลักฐานทั้งหมด 7 แห่ง) ได้แก่ สมัยอยุธยา ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5 สมัยรัตนโกสินทร์ ในวัดดาวดึงษาราม วัดมหาสมณาราม วัดมหาพศุณาราม และตู้พระธรรม กท. 79.1

และจากข้อสังเกต หากต้องเลือกสร้างภาพจิตรกรรมเล่าเรื่อง พระพุทธโฆษาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวิปเพียงตอนเดียวในภาพจิตรกรรมนั้นๆ ตอนที่ถูกเลือกใช้มากที่สุด ได้แก่ ตอนพระพุทธโฆษาจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวิป พบ 2 ตัวอย่าง คือ สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาเลขที่ 5 และวัดดาวดึงษาราม ขณะที่สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก. เลือกสร้างภาพเล่าเรื่องตอนเดียวเช่นกัน แต่ใช้ตอนพระพุทธโฆษาจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวิปและพบพระพุทธทตตะระหว่างทาง

จากหลักฐานจะเห็นได้ว่า การเลือกใช้ภาพเล่าเรื่อง 2 ตอน ดังกล่าวนี้มีความสำคัญอย่างมากในการใช้เล่าเรื่องพระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป ด้วยเหตุผลสำคัญคือ ตอนพระพุทธโฆสจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวีป (พบเหตุการณ์หญิงรับใช้ทะเลาะที่ทำน้ำเมืองลังกา) เป็นตอนที่มัลลักษณะเฉพาะ และเป็นตัวแทนของการตีความภาพเล่าเรื่องนี้ซึ่งเป็นเรื่องที่มีตามประวัติของท่านพระพุทธโฆสจารย์ที่แตกต่างจากเรื่องอื่นของคนอื่น ๆ อันเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ทันทีว่านี่คือ พระพุทธโฆสจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวีป อันเป็นฉากเริ่มต้นของเรื่องราวในลังกาทวีปในตอนอื่น ๆ ส่วนตอนพระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีปและพบพระพุทธทตตะระหว่างทาง จัดว่าเป็นตอนสำคัญอีกตอนหนึ่ง คือ เป็นตอนที่ให้ความสำคัญแก่พระ 2 รูปที่ไปทำหน้าที่ในการสืบพระพุทธศาสนาในลังกา แต่หากเป็นการสื่อความหมายที่ยังไม่โดดเด่นเท่าตอนพระพุทธโฆสจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวีป ซึ่งให้ความหมายของภาพที่ชัดเจนและเข้าใจได้มากกว่า

1.2 ประเด็นลำดับภาพเล่าเรื่องในภาพจิตรกรรม

ลำดับการเล่าเรื่องในภาพจิตรกรรม ในตัวอย่างที่ปรากฏทั้ง 7 แห่ง โดยเฉพาะตัวอย่างที่แสดงภาพเล่าเรื่องตั้งแต่ 2 ตอนขึ้นไป โดยส่วนใหญ่ปรากฏว่า มีการเล่าเรื่องตามลำดับอยู่ 3 แห่ง และมีเพียง 1 แห่งที่มีการเล่าเรื่องสลับลำดับเรื่อง (ที่เหลืออีก 3 แห่ง เป็นภาพเล่าเรื่อง 1 ที่ 1 ตอน เท่านั้น) ตัวอย่างภาพเล่าเรื่องเป็นลำดับตามเรื่องราว 3 แห่ง นั้น ได้แก่ **ตำหนักพระพุทธโฆสจารย์ วัดพุทธโธสวรรค์** ภาพเล่าเรื่องจากขวามือมาทางซ้ายมือ (ภาพที่ 131) ตามลำดับเรื่องอย่างถูกต้อง คือ 1. ตอนพระพุทธโฆสจารย์สังเคราะห์ปิฎาให้ละจากมิชชาทิฎฐีก่อนออกเดินทางไปลังกาทวีป 2. ตอนพระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีปและพบพระพุทธทตตะ ระหว่างทาง

ภาพที่ 131 ลำดับภาพเล่าเรื่องในภาพจิตรกรรมพระพุทโธศาจารย์เดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป
ตำหนักพระพุทโธศาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วัดมหาสมณาราม ภาพเล่าเรื่องจิตรกรรมจากทางขวามือมาทางซ้ายมือ (ภาพที่ 132) ตามลำดับเรื่องอย่างถูกต้อง คือ 1. ตอนพระพุทโธศาจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีป และพบพระพุทโธทัตตะระหว่างทาง 2. ตอนพระพุทโธศาจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวีป

ภาพที่ 132 ลำดับภาพเล่าเรื่องในภาพจิตรกรรมพระพุทโธศาจารย์เดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป
วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี

วัดมหาพฤฒาราม ภาพเล่าเรื่องจิตรกรรมจากซ้ายมือมาทางขวามือ (ภาพที่ 133) ตามลำดับเรื่องอย่างถูกต้อง คือ 1. ตอนพระพุทธโฆสจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวีป 2. ตอน พระพุทธโฆสจารย์เฝ้าคัมภีร์ 3. ตอนพระพุทธโฆสจารย์เทศนาพระธรรมก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป

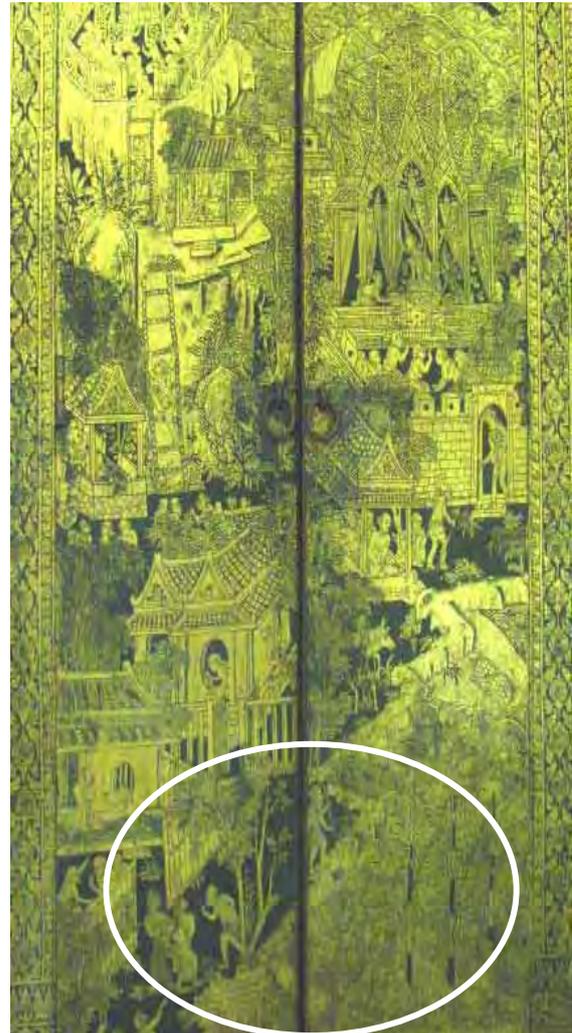

ภาพที่ 133 ลำดับภาพเล่าเรื่องในภาพจิตรกรรมพระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร

ส่วนการลำดับภาพสลัปดาห์ตำแหน่งของเหตุการณ์พบเพียง 1 แห่ง คือ ที่ตู้พระธรรม กท. 79.1 บริเวณด้านข้างของตู้พระธรรม เริ่มจากบริเวณส่วนบนของตู้พระธรรมจนถึงส่วนล่างของตู้พระธรรม (ภาพที่ 134) ส่วนบนสุดคือ 1. ตอนพระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีป และพบพระพุทธที่ตตะระหว่างทาง 2. ตอนพระพุทธโฆสจารย์เทศนาพระธรรมก่อนกลับชมพูทวีป 3. ตอนพระพุทธโฆสจารย์เฝ้าคัมภีร์ 4. ตอนพระพุทธโฆสจารย์พำนักอยู่ในโลหปราสาท 7 ชั้น 5. ตอนท้าวสักกเทวราชนำคัมภีร์วิสุทธิมรรคไปซ่อน

ภาพที่ 134 ลำดับภาพเล่าเรื่องในภาพจิตรกรรม
พระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปสืบ
พระพุทธศาสนาในลังกาทวีป ด้านข้าง
ซ้าย ตู้พระธรรม กท. 79.1

ภาพที่ 135 ลำดับภาพเล่าเรื่องในภาพจิตรกรรม
พระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปสืบ
พระพุทธศาสนาในลังกาทวีปทาง
ด้านหน้าตู้พระธรรม กท. 79.1

ด้านหน้าของตู้พระธรรม กท. 79.1 แสดงภาพเล่าเรื่องตอนเดียวคือ ตอนพระ
พุทธโฆสจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวีป บริเวณด้านล่างสุดของภาพ (ภาพที่ 135)

หากพิจารณาลำดับเรื่องที่ถูกต้องของภาพเล่าเรื่องควรเริ่มจาก (ภาพที่ 136 และ 137)

ลำดับที่ 1. ตอนพระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางมาลังกาทวีปและพบพระ
พุทธทัตตะระหว่างทาง

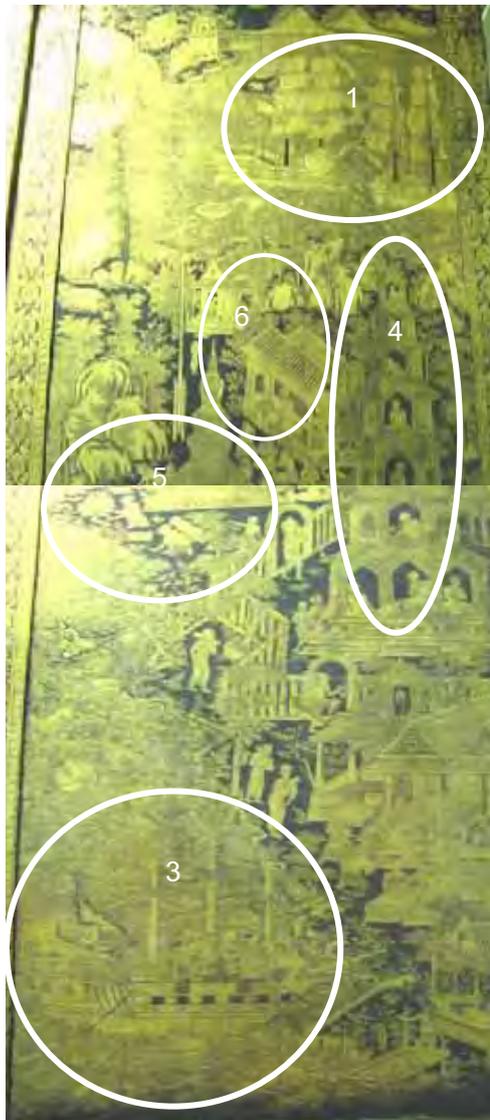
ลำดับที่ 2. ตอนพระพุทธโฆสจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวีป

ลำดับที่ 3. ตอนท้าวสักกเทวราชนำคัมภีร์วิสุทธิมรรคไปช้อน

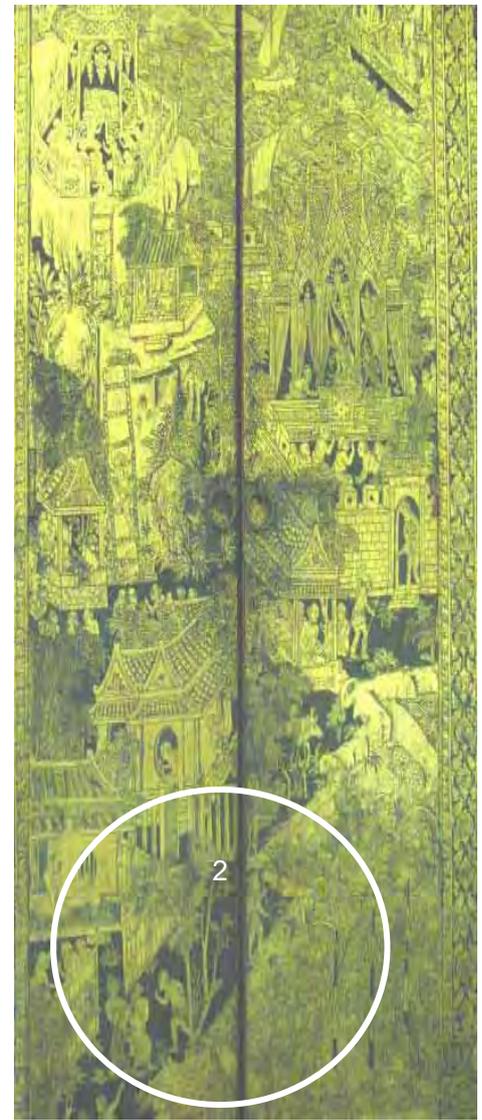
ลำดับที่ 4. ตอนพระพุทธโฆสจารย์พำนักในโลหปราสาท 7 ชั้น

ลำดับที่ 5. ตอนพระพุทธโฆสจารย์เฝ้าคัมภีร์

ลำดับที่ 6. ตอนพระพุทธโฆสจารย์เทศนาพระธรรมก่อนออกเดินทางไปชมพูทวีป

ภาพที่ 136 ลำดับภาพเล่าเรื่องที่ถูกต้อง
 ในภาพจิตรกรรมพระพุทธโฆสจารย์
 เดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกา
 ทวีป ด้านซ้ายตู้พระธรรม กท. 79.1

ภาพที่ 137 ลำดับภาพเล่าเรื่องที่ถูกต้อง
 ในภาพจิตรกรรมพระพุทธโฆสจารย์
 เดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกา
 ทวีป ด้านหน้าตู้พระธรรม กท. 79.1

เหตุที่การลำดับภาพเล่าเรื่องที่ผู้พระธรรม กท. 79.1 มีการสลับเนื้อเรื่องไปมานี้ คงมาจากความจำกัดของการสร้างฉาก ด้วยฉากตอนบนของผู้พระธรรมทางด้านข้างได้สร้างฉากทะเลอยู่บนสุด ลงมาถึงกลางฉาก คือ เมืองลังกาทวีป ภายในเมืองลังกาจะมีฉากเรื่องราวของพระพุทโธศาจารย์ย่อย ๆ อีกหลายเหตุการณ์ ศิลปินผู้สร้างภาพคงน่าจะรู้จักเรื่องราวและตอนต่าง ๆ ตามประวัติของท่านพระพุทโธศาจารย์เป็นอย่างดีอยู่แล้ว ถึงได้เขียนภาพเล่าเรื่องได้มากตอน แต่สาเหตุของการเขียนภาพเล่าเรื่องสลับไปมาก็เพราะเพื่อความเหมาะสมสวยงามของการเล่าเรื่อง และเพื่อตำแหน่งความเหมาะสมของภาพนั่นเอง

และสิ่งที่ยืนยันว่า ศิลปินผู้สร้างสรรคงานน่าจะรู้เรื่องราว พระพุทโธศาจารย์ เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปเป็นอย่างดี คือ การสร้างภาพเล่าเรื่องของผู้พระธรรม กท. 79.1 ทั้งด้านข้างซ้ายและด้านหน้าของผู้ ด้วยการยกภาพเล่าเรื่องที่สำคัญมาไว้อย่างละ 1 ตอน โดยในด้านข้างซ้ายได้ใช้ภาพเล่าเรื่อง พระพุทโธศาจารย์ออกเดินทางไปยังลังกาทวีป และพบพระพุทธทตตะระหว่างทาง และด้านหน้าของผู้พระธรรม ได้ใช้ภาพเล่าเรื่องพระพุทโธศาจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวีป ซึ่งไม่ว่าจะเริ่มดูภาพเล่าเรื่องจากด้านใดด้านหนึ่งก็สามารถจะเข้าใจได้ว่าภาพเล่าเรื่องบนผู้พระธรรม กท. 79.1 เป็นภาพจิตรกรรมเรื่องพระพุทโธศาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป

2. รูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่อง

2.1 ประเด็นระเบียบแบบแผนของตำแหน่งภาพเล่าเรื่อง

รูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องพระพุทโธศาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จากหลักฐานพบว่า มีการแสดงตามระเบียบแบบแผนของตำแหน่งภาพเล่าเรื่อง โดยแบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบ

รูปแบบที่ 1 การวางตำแหน่งของภาพเล่าเรื่องในตอนเดียว กล่าวคือ ในตอนสำคัญ 2 ตอน ซึ่งได้แก่ **ตอนพระพุทโธศาจารย์ออกเดินทางไปยังลังกาทวีปและพบพระพุทธทตตะระหว่างทาง** การแสดงออกของภาพเล่าเรื่องโดยเฉพาะตำแหน่งภาพเล่าเรื่อง มีความเหมือนกันในทุกจิตรกรรมที่พบ นั่นคือ **ตำแหน่งเรือของพระพุทโธศาจารย์แสดงภาพทางซ้าย และเรือของพระพุทธทตตะแสดงภาพทางขวาของภาพจิตรกรรมเสมอ**

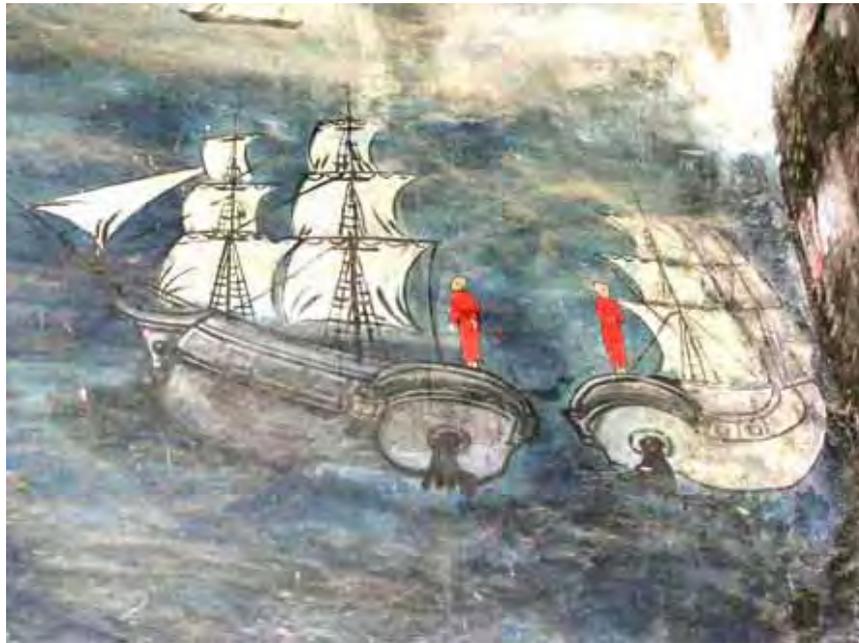

ภาพที่ 138 ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสอาจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีปและพบพระพุทธทัตตะ
ระหว่างทาง ตำแหน่งพระพุทธโฆสอาจารย์ วัดพุทธโสธรวรวิ
(ภาพคัดลอกอาจารย์เพื่อ หริพิทักษ์ หอศิลป์แห่งชาติ กรุงเทพมหานคร)

ภาพที่ 139 ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสอาจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีปและพบพระพุทธทัตตะ
ระหว่างทาง สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ ก.

ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542), 223.

ภาพที่ 140 ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีปและพบพระพุทธตตะ
ระหว่างทาง วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี

ภาพที่ 141 ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีปและพบพระพุทธตตะ
ระหว่างทาง ตู้พระธรรม กท.79.1 หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี

ตอนพระพุทธโฆสจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวีป การแสดงออกของภาพเล่าเรื่องโดยเฉพาะตำแหน่งของภาพเล่าเรื่อง มีความเหมือนกันในทุกจิตรกรรมที่พบเช่นกัน กล่าวคือ ตำแหน่งเรือพระพุทธโฆสจารย์ที่มาถึงเกาะลังกาแสดงภาพทางขวา และเรื่องราวของหญิงรับใช้ทั้งสองคนที่ทะเลาะกันที่เกาะลังกา แสดงภาพทางซ้ายของภาพจิตรกรรมเสมอ

ภาพที่ 142 ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอน พระพุทธโฆสจารย์เดินทางถึงลังกาทวีปสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา
เลขที่ 5

ที่มา : กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอม-ภาษาไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งลิซซิ่ง ,2552),178.

ภาพที่ 143 ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวีป
วัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 144 ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสจารย์เดินทางถึงล้งกาทวีป วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี

ภาพที่ 145 ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสจารย์เดินทางถึงล้งกาทวีป วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 146 ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสจารย์เดินทางถึงลังกาทวีป ตู้พระธรรม กท.79.1
หอสมุดแห่งชาติ ท้าวาสูกีร์

รูปแบบที่ 2 การวางตำแหน่งของภาพเล่าเรื่อง 2 ตอนประกบกัน กล่าวคือ **ในตอนพระพุทธโฆสจารย์เฝ้าคัมภีร์ และตอนพระพุทธโฆสจารย์เทศนาพระธรรมก่อนกลับชมพูทวีป** ซึ่งปรากฏในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่วัดมหาพฤฒาราม และตู้พระธรรม กท.79.1 การแสดงออกของภาพเล่าเรื่องทั้งสองที่มักแสดงภาพเล่าเรื่องสองตอนนี้ประกบไปพร้อมกัน นอกจากนี้ยังมีการวางตำแหน่งภาพเล่าเรื่องเหมือนกัน นั่นคือ ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสจารย์เฝ้าคัมภีร์ก่อนเดินทางกลับชมพูทวีปแสดงทางซ้ายของภาพ ตอนพระพุทธโฆสจารย์เทศนาพระธรรมก่อนกลับชมพูทวีป ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องแสดงทางขวาของภาพ เสมอ จากการสังเกตพบอีกว่า ตำแหน่งของพระมหาเจดีย์ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของภาพเล่าเรื่องทั้งสองตอนนี้จะอยู่ใกล้ภาพเล่าเรื่องทั้งสองตอนนี้ด้วย โดยที่ตำแหน่งของพระมหาเจดีย์ของวัดมหาพฤฒารามอยู่ก่อนไปทางตอนพระพุทธโฆสจารย์เฝ้าคัมภีร์ ขณะที่พระมหาเจดีย์ที่ตู้พระธรรม กท.79.1 อยู่ระหว่างเรื่องราวของทั้งสองตอนนี้

ภาพที่ 147 ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องตอน พระพุทธโฆสจารย์เฝ้าคัมภีร์ และตอนพระพุทธโฆสจารย์เทศนา
พระธรรมก่อนกลับชมพูทวีป วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 148 ตำแหน่งภาพเล่าเรื่อง ตอนพระพุทธโฆสจารย์เฝ้าคัมภีร์ และภาพตอนพระพุทธโฆสจารย์เทศนา
พระธรรมก่อนกลับชมพูทวีปตู้พระธรรม กท.79.1 หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี

ในส่วนรูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่อง ตอนพระพุทธโฆสจารย์
สงเคราะห์บิดาให้ละมิจฉาทิฐิ ตอนท้าวสักกเทวราชนำคัมภีร์วิสุทธิมรรคไปช้อน และตอนการ
พำนักของพระพุทธโฆสจารย์ในโลหปราสาท เนื่องจากพบหลักฐานเพียงอย่างละ 1 ตัวอย่าง จึง
ไม่สามารถเปรียบเทียบรูปแบบของการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องในเรื่องระเบียบแบบแผนของ
ตำแหน่งภาพเล่าเรื่องได้

2.2 ประเด็นความสอดคล้องกับเนื้อหาในคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน

จากหลักฐานการแสดงผลของภาพเล่าเรื่องพระพุทธรูปโฆสศาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธรูปศาสนาในลังกาทวีป โดยส่วนใหญ่มาจากการตีความจากคัมภีร์พุทธโฆสนิทาน ดังที่ทราบแล้ว รูปแบบการแสดงผลของภาพเล่าเรื่องตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพบว่าในตอนที่มีการพบตัวอย่างภาพจิตรกรรมตั้งแต่ 2 ตัวอย่างขึ้นไป ได้แก่

ตอน พระพุทธรูปโฆสศาจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีปและพบพระพุทธรูปที่ตระหง่านทาง

ตอน พระพุทธรูปโฆสศาจารย์เดินทางถึงลังกาทวีป

ตอน พระพุทธรูปโฆสศาจารย์เฝ้าคัมภีร์ก่อนเดินทางกลับชมพูทวีป

ตอน พระพุทธรูปโฆสศาจารย์เทศนาธรรมก่อนเดินทางกลับชมพูทวีป

เมื่อนำมาเปรียบเทียบกันแล้วจะพบว่า มีการแสดงผลของภาพเล่าเรื่องในเนื้อหาหลักของแต่ละตอนมีความคล้ายคลึงกัน ซึ่งเป็นผลมาจากการตีความจากคัมภีร์โดยที่เนื้อหาในคัมภีร์มีข้อความระบุถึงรายละเอียดโดยรวมเอาไว้ ภาพที่แสดงผลออกมาจึงมีความสอดคล้องเป็นไปในทิศทางเดียวกัน แต่เมื่อใดก็ตามที่มีการแสดงผลของภาพมีความแตกต่างไม่เหมือนกันหรือไม่ใกล้เคียงกัน อาจหมายถึงได้ทั้ง 2 กรณี คือ ในคัมภีร์ระบุเนื้อหาเรื่องแต่ข้างเป็นผู้ที่เลือกที่จะสร้างงานจากบางสิ่งบางเรื่องในคัมภีร์ซึ่งอาจไม่ใช่ทั้งหมด โดยช่างในแต่ละที่อาจเลือกมาเขียนแตกต่างกันได้ หรือในคัมภีร์มิได้ระบุเนื้อหารายละเอียดของเรื่อง ดังนั้นช่างจึงคิดสร้างสรรค์งานเอง โดยส่วนมากรูปแบบการแสดงผลของภาพเล่าเรื่องเหล่านี้จะเป็นเรื่องในเนื้อหารอง หรือ เนื้อหาย่อย ๆ ดังตัวอย่างดังนี้คือ

ในตอนพระพุทธรูปโฆสศาจารย์ออกเดินทางไปลังกาทวีป และพบพระพุทธรูปที่ตระหง่านทาง ในภาพจิตรกรรมทุกที่ที่พบตัวอย่างตอนนี้จะแสดงผลภาพเนื้อหาหลักที่คล้ายกันนั้นคือ 1) การพบกันของพระพุทธรูปโฆสศาจารย์และพระพุทธรูปที่ตระหง่านกลางทาง 2) เรือพระพุทธรูปโฆสศาจารย์และเรือพระพุทธรูปที่ตระหง่านเทียบเคียงกันกลางทะเล 3) พระพุทธรูปโฆสศาจารย์และพระพุทธรูปที่ตระหง่านอยู่บนเรือแต่ละลำ **ส่วนความแตกต่างคือ** 1) กิริยาอาการของพระพุทธรูปโฆสศาจารย์ 2) กิริยาของพระพุทธรูปที่ตระหง่าน 3) บุคคลบนเรือทั้งสองลำ กิริยาอาการของพระพุทธรูปโฆสศาจารย์และพระพุทธรูปที่ตระหง่าน ความแตกต่างกันนี้ก็เนื่องมาจากคัมภีร์มิได้ระบุรายละเอียดของกิริยาอาการนั่นเอง ส่วนบุคคลบนเรือทั้งสองลำมีระบุไว้ในคัมภีร์ด้วย แต่กระนั้นก็การเขียนภาพมาจากการเลือกสร้างสรรค์ของช่างในแต่ละที่นั่นเอง

ในตอนพระพุทธรูปโฆสศาจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวีป ในจิตรกรรมภาพเล่าเรื่องทุกที่ที่พบตัวอย่างตอนนี้จะแสดงผลภาพในเนื้อหาหลักที่คล้ายกันนั้นคือ เรือพระพุทธรูปโฆสศาจารย์

เดินทางมาถึงลังกาทวิป และพบเหตุการณ์การทะเลาะของหญิงรับใช้ทั้งสองคนที่ทำน้ำเมืองลังกา **ส่วนความแตกต่างคือ** 1) กิริยาอาการของพระพุทโธศาจารย์ 2) กิริยาของหญิงรับใช้ทั้งสอง ซึ่งมาจากคัมภีร์ที่มีได้ระบุนรายละเอียดเรื่องตอนนี้มากพอ

ในตอนพระพุทโธศาจารย์เผาคัมภีร์ก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป ในจิตรกรรมภาพเล่าเรื่องตอนนี้ทั้ง 2 ที่คือ วัดมหาพฤฒาราม และตู้พระธรรม กท.7.9.1 จะแสดงภาพใน**เนื้อหาหลักคล้ายกัน** คือ พระพุทโธศาจารย์เผาคัมภีร์ใกล้พระมหาเจดีย์ **ส่วนความแตกต่างคือ** 1) กิริยาอาการของพระพุทโธศาจารย์ 2) บุคคลที่ช่วยเผาคัมภีร์ 3) บุคคลที่เฝ้าดูเหตุการณ์ 4) พระมหาเจดีย์ ซึ่งความแตกต่างดังกล่าวนี้เนื่องมาจากเนื้อหาในคัมภีร์มีได้ระบุนรายละเอียดไว้ชัดเจน และ 5) ความแตกต่างของกองคัมภีร์ที่จะเผาหรือเตรียมเผา แม้เป็นเรื่องที่คัมภีร์ระบุอย่างชัดเจน แต่ช่างเลือกที่จะแสดงออกเรื่องนี้คนละแนวทางกันตามความเหมาะสมของภาพ

ในตอนพระพุทโธศาจารย์เทศนาธรรมก่อนเดินทางกลับชมพูทวีป ในจิตรกรรมภาพเล่าเรื่องตอนนี้ทั้ง 2 ที่คือ วัดมหาพฤฒาราม และตู้พระธรรมกท.7.9.1 แสดงภาพใน**เนื้อหาหลักคล้ายกัน** นั่นคือ พระพุทโธศาจารย์แสดงธรรมแก่พุทธบริษัททั้ง 4 ที่ประชุมเทศนาใกล้พระมหาเจดีย์ **ส่วนความแตกต่างของภาพเล่าเรื่องที่แสดงออก** คือ 1) กิริยาอาการของพระพุทโธศาจารย์ 2) อาคารที่ประชุมเทศนาธรรม ซึ่งมาจากคัมภีร์มิได้กล่าวถึงรายละเอียดเรื่องเหล่านี้มากพอ

ส่วนรูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่อง ตอนพระพุทโธศาจารย์สงเคราะห์บิดาให้ละจากมิชฌาภิกขุ ตอนท้าวสักกเทวราชนำคัมภีร์วิสุทธิมรรคไปซ่อน และการพำนักของพระพุทโธศาจารย์ในโลหปราสาท แม้จะมีการตีความภาพเล่าเรื่องและมีรูปแบบการแสดงออกของภาพสอดคล้องกับคัมภีร์พุทโธสนิทาน แต่เนื่องจากพบหลักฐานเพียงอย่างละ 1 ตัวอย่าง ดังนั้นการเปรียบเทียบรูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องกับเนื้อหาหลักของเรื่อง หรือ ความแตกต่างของการแสดงออกของรูปแบบภาพเล่าเรื่อง จึงทำไม่ได้เหมือนภาพเล่าเรื่องในตอนต่างๆ ที่กล่าวข้างต้น

2.3 ประเด็นการใช้พื้นที่ในการแสดงออกของภาพเล่าเรื่อง

รูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องพระพุทโธศาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทโธศาสนาในลังกาทวิป ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งแสดงออกในหลายตอนดังกล่าวในบทที่ผ่านมาแล้ว หากพิจารณาจากการใช้พื้นที่ในการแสดงออกของภาพ

เล่าเรื่องที่มีใช้จิตรกรรมในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5 สมุดภาพไตรภูมิสมัยธนบุรี เลขที่ 10/ก ซึ่งแสดงภาพจำกัดเพียงแผ่นพับของสมุดข่อยโบราณ และจิตรกรรมที่ดำเนินพระพุทธรูป โสมสาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ ซึ่งภาพลบเลือนไม่ชัดเจน

พบว่าที่**วัดดาวดึงษาราม**ใช้พื้นที่บริเวณผนังด้านหน้าของห้องแรกทั้งหมด เขียนภาพเล่าเรื่องเพียง 1 ตอน คือ ตอนพระพุทธรูปโสมสาจารย์เดินทางถึงลังกาทวีป องค์ประกอบภาพอื่น ๆ คือ การแสดงออกของภาพเกาะลังกา ซึ่งภาพเล่าเรื่องตอนนี้มี การแสดงออกบริเวณ ส่วนกลางของผนังซึ่งอาจหมายถึงให้ความสำคัญต่อการเล่าเรื่อง

ภาพที่ 149 การใช้พื้นที่ในการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องพระพุทธรูปโสมสาจารย์เดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนา ในลังกาทวีป วัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร

วัดมหาสมณาราม ใช้พื้นที่ทางผนังทิศตะวันตกทั้งหมดเขียนภาพเล่าเรื่องเพียง 2 ตอน คือ ตอนพระพุทธรูปโสมสาจารย์ออกเดินทางไปยังลังกาทวีป และพบพระพุทธรูปที่ตระหง่านทาง และตอนพระพุทธรูปโสมสาจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวีป การแสดงออกของภาพทั้ง 2 ตอน อยู่บริเวณ ทางมุมขวามือของภาพ ซึ่งหากเปรียบเทียบกับเกาะลังกาที่แสดงออกด้วยภาพที่กว้างและไกลกว่า มากแล้ว ภาพพระพุทธรูปโสมสาจารย์ทั้ง 2 ตอน แทบจะมีความสำคัญไม่เท่ากับการแสดงออกของภาพ เกาะลังกา ด้วยหากไม่สังเกตแทบมองไม่ออกว่า ภาพเล่าเรื่องตอนนี้ต้องการสื่อเรื่องพระพุทธรูป โสมสาจารย์เดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป

ภาพที่ 150 การใช้พื้นที่ในการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องพระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาใน
ลังกาทวีป วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี

วัดมหาพฤฒาราม ใช้พื้นที่ทางผนังด้านหลังพระประธานเต็มพื้นที่ทั้งหมด
เขียนภาพเล่าเรื่อง 3 ตอน คือ พระพุทธโฆสจารย์เดินทางมาถึงเกาะลังกา แสดงภาพทาง
ด้านซ้ายของภาพ ตอนพระพุทธโฆสจารย์เฝ้าคัมภีร์ก่อนเดินทางกลับชมพูทวีป แสดงภาพบริเวณ
ตอนกลางของภาพ ตอนพระพุทธโฆสจารย์เทศนาพระธรรมก่อนเดินทางกลับชมพูทวีป แสดง
ภาพบริเวณค่อนไปทางขวาของภาพ โดยแสดงภาพเกาะลังกาเหนือภาพเล่าเรื่องต่อขึ้นไปอีกเกือบ
ถึงเพดาน สัดส่วนภาพเล่าเรื่องจึงอยู่เพียงส่วนครึ่งส่วนล่างของภาพเล่าเรื่อง

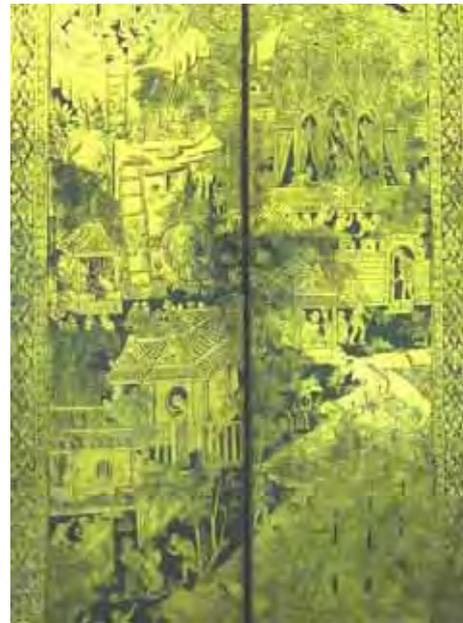

ภาพที่ 151 การใช้พื้นที่ในการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องพระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาใน
ลังกาทวีป วัดมหาพฤฒาราม กรุงเทพมหานคร

ตู้พระธรรม กท.79.1 ใช้พื้นที่เต็มผนังทั้ง 2 ด้าน คือ ด้านหน้าและด้านข้าง ซ้าย ด้วยขนาดด้านหน้าบน 86 เซนติเมตร ล่าง 90 เซนติเมตร ด้านข้างบน 86 เซนติเมตร ล่าง 90 เซนติเมตร สูง 245 เซนติเมตร แสดงภาพเล่าเรื่องได้มากถึง 6 ตอน ซึ่งมากที่สุดใน การเขียนภาพ เล่าเรื่อง พระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งได้แก่ **ด้านหน้า** แสดงภาพเล่าเรื่องตอนพระพุทธโฆสจารย์เดินทาง มาถึงเกาะลังกาเต็มพื้นที่ และเกาะลังกา **ด้านข้างซ้าย** แสดงภาพเล่าเรื่อง ตอนพระพุทธโฆส จารย์เดินทางไปลังกาทวีป และพบพระพุทธทศตะ ตอนทำวสัฏกเทวราชนำคัมภีร์วิสุทธิมรรคไป ซ่อน ตอนพระพุทธโฆสจารย์พำนักอยู่ในโลหปราสาท ตอนพระพุทธโฆสจารย์เผาคัมภีร์ก่อน เดินทางกลับชมพูทวีป และตอนพระพุทธโฆสจารย์เทศนาพระธรรมก่อนเดินทางกลับชมพูทวีป

ภาพที่ 152 การใช้พื้นที่ในการแสดงออกของภาพ เล่าเรื่องพระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปสืบ พระพุทธศาสนาในลังกาทวีป ด้านหน้าตู้ พระธรรม กท.79.1 หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี

ภาพที่ 153 การใช้พื้นที่ในการแสดงออกของภาพ เล่า เรื่องพระพุทธโฆสจารย์เดินทางไปสืบ พระพุทธศาสนาในลังกาทวีป ด้านข้าง ซ้ายตู้พระธรรม กท.79.1 หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี

เมื่อเปรียบเทียบจากหลักฐานการใช้พื้นที่ในการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องจะเห็นว่าแม้พื้นที่ที่มีขนาดจำกัดอย่าง **ตู้พระธรรม กท.79.1** สามารถแสดงภาพเล่าเรื่องได้มากตอน ขณะที่การสร้างภาพเล่าเรื่องบนผนังของ **วัดดาวดึงษาราม วัดมหาสมณาราม วัดมหาพฤฒาราม** มีพื้นที่ที่กว้างใหญ่กว่ามาก แต่เลือกที่แสดงออกภาพเล่าเรื่อง เพียง 1 ตอน หรือ 2-3 ตอน เท่านั้น พื้นที่ที่เหลือให้นำหนักไปที่การวาดฉากเกาะลังกา ทั้งนี้คงเนื่องมาจากความเหมาะสมของภาพเล่าเรื่อง และความสนใจในวิทยาการสมัยใหม่ในการวาดภาพ รวมถึงความแปลกใหม่ของวัตถุสิ่งของที่พบเห็นในสมัยนั้นๆ หรืออาจจะมาจากการเลือกที่จะเขียนภาพเล่าเรื่องเฉพาะฉากสำคัญเพื่อความเข้าใจของคนส่วนใหญ่ที่เป็นประชาชนที่เข้าชมภาพจิตรกรรมก็เป็นได้ ส่วนภาพเล่าเรื่องที่ตู้พระธรรม กท.79.1 สามารถเล่าเรื่องได้มากตอนอาจเป็นเพราะผู้เขียนภาพและผู้ใช้สอยซึ่งน่าจะเป็นผู้มีความรู้เรื่องราวทางศาสนาและเข้าใจเนื้อเรื่องอย่างละเอียด

3. ความนิยมในภาพจิตรกรรมเล่าเรื่องพระพุทธโฆษาจารย์เดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ภาพจิตรกรรมเล่าเรื่องพระพุทธโฆษาจารย์เดินทางไปสืบทอดพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป จากหลักฐานที่ปรากฏตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พบว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีจิตรกรรมภาพเล่าเรื่องนี้มากกว่าสมัยใด นั่นคือ พบหลักฐานถึง 4 แห่ง (จากหลักฐานทั้งหมดเท่าที่พบในปัจจุบัน 7 แห่ง)

ทั้งนี้คงเนื่องมาจากในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้มีการปรับปรุงแก้ไขหลักสูตรพระปริยัติธรรม ซึ่งเป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาในระบบ กล่าวคือ สมเด็จพระสังฆราชมี (พ.ศ.2361-2362) ในรัชกาลของสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2¹ ได้ปรับปรุงระบบการสอบพระปริยัติธรรม โดยขยายจากเดิมที่มี 3 ชั้น เป็น 9 ชั้น (ที่เรียกว่า 9 ประโยค) ซึ่งเป็นระบบการศึกษาที่ใช้มาจนทุกวันนี้²

¹ Tambiah, *World Conqueror and World Renouncer* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), 204.

² Ibid, 204.

การสอบประจำปีบริหารโดยส่วนกลาง คือ แม่กองธรรม หลักสูตรใหม่นี้ได้เปลี่ยนแปลงทั้งหมด คือ เปลี่ยนจากเดิมที่ใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นหลักสูตรคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา และ ปกรณ์วิเสส เป็นหลักสูตรแทน นั่นคือ เปลี่ยนจากการศึกษาพระไตรปิฎก มาศึกษาคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งเป็นคำอธิบายพระไตรปิฎก³ ศึกษาคัมภีร์ฎีกา และคัมภีร์ปกรณ์วิเสส ซึ่งมีเนื้อหาครอบคลุมทั้งพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม ทั้งนี้ด้วยเห็นว่า เมื่อมีความรู้ขั้นพื้นฐานจากคัมภีร์เหล่านี้ได้ดีแล้ว ก็จะสามารถศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎกโดยตรงต่อไปด้วยตนเองง่ายขึ้นและสะดวกขึ้น และแม้การศึกษาพระพุทธศาสนานอกระบบก็เช่นเดียวกัน โดยเรื่องราวที่ภิกษุ หรือ ผู้ทรงคุณวุฒิต่างๆ นำมาเทศน์ หรือ บรรยายสั่งสอนชาวบ้านทั่วไปก็มักเป็นเรื่องราวจากคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา หรือปกรณ์วิเสสต่างๆ เป็นส่วนใหญ่⁴

จึงเป็นไปได้ว่า พระภิกษุ ผู้ทรงคุณวุฒิ และชาวบ้านทั่วไป ในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น อาจรู้จักเรื่องพระพุทโธศาจารย์มากขึ้น จากการศึกษาและรับรู้รับฟัง อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์ วิเสส ด้วยว่าท่านพระพุทโธศาจารย์ เป็นผู้ซึ่งได้ชื่อว่าอรรถกถาจารย์ที่มีผลงานมากที่สุดและผลงานของท่านครอบคลุมทั้งพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม

³ อาจอธิบายได้ว่าคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งมีเป็นจำนวนมากนั้น หากศึกษาได้ไม่ทั่วถึงครบถ้วนก็อาจทำให้เข้าใจคำสอนของพระพุทธศาสนา ในภาพรวมหรือแบบองค์รวมได้ เพราะคำสอนที่จารึกไว้ในพระไตรปิฎก ทั้งในพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ล้วนเป็นคำสอนเฉพาะเรื่อง หรือแยกส่วน บางเรื่องก็อาจจะมีเฉพาะหัวข้อเรื่อง ไม่มีคำอธิบายในรายละเอียด ฉะนั้น การศึกษาพระไตรปิฎกโดยตรงเพื่อให้เข้าใจคำสอนของพระพุทธศาสนาในองค์รวมจึงต้องใช้เวลามาก ส่วนคัมภีร์อรรถกถาหรือปกรณ์วิเสสนั้น บางคัมภีร์นอกจากจะอธิบายเรื่องราวในพระไตรปิฎกคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งโดยเฉพาะแล้ว ยังอาจมีกล่าวถึงหรือโยงใยไปถึงคำสอนส่วนอื่น ๆ ของพระพุทธศาสนา ช่วยให้ได้เรียนรู้คำสอนของพระพุทธศาสนาได้กว้างขวางในช่วงเวลาอันสั้น ทั้งมีรายละเอียดอื่นๆ ที่ไม่มีในพระไตรปิฎกให้เรียนรู้เพิ่มขึ้นด้วย คัมภีร์อรรถกถาหรือปกรณ์วิเสสดังกล่าว จึงมีลักษณะเป็นประมวลคำสอนจากหลายแหล่งและหลายเรื่องมารวมไว้ในที่เดียวกัน ทั้งมักจะเป็นการเลือกสรรเอาเฉพาะที่ควรศึกษาหรือควรรู้เป็นพื้นฐานมารวมไว้อย่างกะทัดรัด และเป็นระบบ ซึ่งช่วยให้สะดวกต่อการเรียนรู้และทำความเข้าใจ ดูรายละเอียดเพิ่มเติม พระอนิล ธมฺมสาภิโย (ศากยะ), มิติใหม่แห่งการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย : พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามงกุฎราชวิทยาลัย, 2548), 13-15.

⁴ พระอนิล ธมฺมสาภิโย (ศากยะ), มิติใหม่แห่งการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย : พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 14-15.

ดังนั้นจากเหตุผลดังกล่าวข้างต้นอาจเป็นส่วนหนึ่งของแรงบันดาลใจให้ช่างเขียนใน
ยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น เขียนภาพเล่าเรื่อง พระพุทธโมเสจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาใน
ลังกาทวีป ในจิตรกรรมภาพเล่าเรื่องตามหลักฐานต่างๆ ที่ได้พบก็เป็นได้

บทที่ 5

บทสรุป

“พระพุทโธสมาจารย์” เป็นพระเถระสำคัญรูปหนึ่งในพระพุทธศาสนา เป็นอรรถกถาจารย์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดและมีผลงานมากที่สุด ตามประวัติท่านเป็นชาวอินเดีย ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 10 ท่านได้เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป และได้แต่งผลงานไว้มากมาย ผลงานสำคัญคือ คัมภีร์วิสุทธิมรรค การรับรู้เรื่องของท่านในประเทศไทยคงน่าจะรู้จักมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ส่วนการนำนาม **พระพุทโธสมาจารย์** มาตั้งเป็นราชทินนามสมณศักดิ์ชั้นสูงของสังฆนายกถวายแด่พระเถระผู้ทรงเกียรติคุณสูงสุดในด้านคันถธุระ มีการแต่งตั้งมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และเมื่อเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5 สมณศักดิ์ราชทินนามพระพุทโธสมาจารย์ยังคงปรากฏในตำแหน่งพระราชาคณะผู้ใหญ่

คัมภีร์หลักที่พูดถึงเรื่องพระพุทโธสมาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป ที่แตกต่างจากคัมภีร์อื่นๆ คือ คัมภีร์วังสมาลีณี พุทโธสมาธิทาน และพุทโธสมาธิปฏิบัติ ซึ่งได้กล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญได้แก่

- การสงเคราะห์บิดาให้ละจากมิชฉาทิฎฐิ ก่อนออกเดินทางไปลังกาทวีป
- พระพุทโธสมาจารย์ออกเดินทางไปลังกา และพบพระพุทโธทัตตะระหว่างทาง
- พระพุทโธสมาจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวีป
- ทำวสัฏกกราชนำคัมภีร์วิสุทธิมรรคไปช้อน
- การพำนักของพระพุทโธสมาจารย์ในโลหปราสาท 7 ชั้น
- พระพุทโธสมาจารย์เผาคัมภีร์
- พระพุทโธสมาจารย์เทศนาพระธรรมก่อนออกเดินทางกลับชมพูทวีป

จิตรกรรมภาพเล่าเรื่อง พระพุทโธสมาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป พบตัวอย่างหลักฐานตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและเป็นงานจิตรกรรมที่ต่างเทคนิคกัน สมัยอยุธยาพบตัวอย่างหลักฐานในสมุดภาพแผนที่ไตรภูมิโลกัณฐานว่าด้วยตอนนิริยะกถาถึงเทวภคาเลขที่ 5 ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 22 จิตรกรรมฝาผนังที่ตำหนักพระพุทโธสมาจารย์ วัดพุทธโสธรวรยศ จ.พระนครศรีอยุธยา อายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 23 สมัยธนบุรีพบตัวอย่างหลักฐานในสมุดภาพไตรภูมิฉบับธนบุรี เลขที่ 10/ก. ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพบตัวอย่างหลักฐานในจิตรกรรมฝาผนังวัดดาวดึงษาราม

กรุงเทพมหานคร สมัยรัชกาลที่ 3 วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี สมัยรัชกาลที่ 4 วัดมหา
 พุฒมาราม กรุงเทพมหานคร สมัยรัชกาลที่ 4 และตู้พระธรรมกท.79.1 หอสมุดแห่งชาติทำวาสุกรี

การตีความภาพเล่าเรื่องพระพุทธรูปโสภาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวิป
 ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตามหลักฐานตัวอย่างที่ปรากฏนั้น พบว่าสร้างตามเนื้อหาที่
 สอดคล้องกับคัมภีร์พุทธรูปโสภาจารย์เป็นส่วนใหญ่ ในเรื่องการเลือกสร้างภาพจิตรกรรมเล่าเรื่องพบว่า
 ตอนที่มีการสร้างภาพจิตรกรรมในทุกสมัยตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ ได้แก่ ตอนพระพุทธรูปโสภา
 จารย์ออกเดินทางไปลังกาทวิป และพบพระพุทธรูปที่ตตะระหว่างทาง แต่หากพิจารณาจากหลักฐานที่
 ปรากฏยังพบอีกว่า ตอนที่มีการสร้างภาพจิตรกรรมมากที่สุดและหากต้องเลือกสร้างภาพจิตรกรรมเล่า
 เรื่อง พระพุทธรูปโสภาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวิปเพียงตอนเดียวในภาพจิตรกรรม
 นั้น ๆ ตอนที่ถูกเลือกใช้มากที่สุด ได้แก่ ตอนพระพุทธรูปโสภาจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวิป ในการลำดับ
 การเล่าเรื่องในภาพจิตรกรรมพบว่าโดยส่วนใหญ่ มีการลำดับภาพถูกต้อง

รูปแบบการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องพระพุทธรูปโสภาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนา
 ในลังกาทวิปตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตามหลักฐานตัวอย่างที่ปรากฏมีระเบียบแบบ
 แผนของตำแหน่งภาพเล่าเรื่องที่แน่นอนใน 4 ตอนสำคัญ ได้แก่ ตอนพระพุทธรูปโสภาจารย์ออกเดินทาง
 ไปลังกา และพบพระพุทธรูปที่ตตะระหว่างทาง ตอนพระพุทธรูปโสภาจารย์เดินทางมาถึงลังกาทวิป ตอน
 พระพุทธรูปโสภาจารย์เฝ้าคัมภีร์ และตอนพระพุทธรูปโสภาจารย์เทศนาพระธรรมก่อนออกเดินทางกลับชมพู
 ทวิป ส่วนรูปแบบการสร้างภาพจิตรกรรมในตอนต่างๆมีความสอดคล้องกับคัมภีร์พุทธรูปโสภาจารย์ใน
 เนื้อหาหลัก ส่วนเนื้อหารองหรือรายละเอียดอื่น ๆ อาจมีการสร้างภาพจากสิ่งที่พบเห็นคุ้นชินในยุคสมัย
 นั้นและความคิดของช่าง ในการใช้พื้นที่ในการแสดงออกของภาพเล่าเรื่องพบว่าแม้จิตรกรรมในบาง
 พื้นที่จะมีขนาดกว้างขวางพอที่จะทำภาพเล่าเรื่องได้มากตอน แต่กลับเลือกทำเฉพาะ 1-2 ตอน ที่คาด
 ว่าจะเป็นที่รู้จักเท่านั้น

ความนิยมในภาพจิตรกรรมเล่าเรื่องพระพุทธรูปโสภาจารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาใน
 ลังกาทวิป ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คงมาจากในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้มีการปรับปรุงแก้ไข
 หลักสูตรพระปริยัติธรรม ในสมัยรัชกาลที่ 2 หลักสูตรใหม่นี้ได้เปลี่ยนจากเดิมที่ใช้พระไตรปิฎกเป็น
 หลักสูตรเปลี่ยนเป็นใช้คัมภีร์อรรถกถา ฎีกาและปกรณ์วิเสส เป็นหลักสูตรแทน จึงเป็นไปได้ว่า
 พระภิกษุ ผู้ทรงคุณวุฒิ และชาวบ้านทั่วไป อาจรู้จักเรื่องพระพุทธรูปโสภาจารย์มากขึ้น และอาจเป็น
 ส่วนหนึ่งของแรงบันดาลใจให้ช่างเขียนในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น เขียนภาพเล่าเรื่องพระพุทธรูปโสภา
 จารย์เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในลังกาทวิปแพร่หลายขึ้นก็เป็นได้

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมศิลปากร. จารึกสุโขทัย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2527. (พิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง 700 ปี
ลายสือไทย 2526).

_____. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2411 : ฉบับแปลเอกสารจารึกเสถียร.
กรุงเทพฯ : เจริญทองการพิมพ์, 2511. (พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพ พระ
มหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ 2511).

_____. ประชุมภาพประวัติศาสตร์แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ
: กรมศิลปากร, 2548.

_____. ประวัติศาสตร์การพาณิชย์นาวีไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมพันธ์, 2544.

_____. วรรณกรรมรัตนโกสินทร์ เล่ม 3 สังคดียวงศ์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : กรม
ศิลปากร, 2544.

_____. สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1. กรุงเทพฯ : กรม
ศิลปากร, 2542.

_____. สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 2. กรุงเทพฯ : กรม
ศิลปากร, 2542.

_____. สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอม-ภาษาไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับ
ลิชชิ่ง, 2552.

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. จดหมายเหตุการณ์อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร
, 2525. (พิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี พุทธศักราช
2525).

กองทัพบก. อธิบายเรื่องธงไทย การปกครองประเทศแต่โบราณ และอักษรานุกรมศิลปากร หมวด
โบราณคดี. ม.ป.ท., ม.ป.ป. (พิมพ์แจกในงานกุฐินพระราชทาน ณ วัดประยูรวงศา
วาส 2503).

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. ตุลาการ ภาค 2 (สมัยรัตนโกสินทร์ตอนที่ 1 กท.1-กท. 95). กรุงเทพฯ :
สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์แห่งชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2529.

ขวัญเมือง สุานุตโตโม (แพรกันท์), พระมหา. “จุฬาลักษณ์มสังคหะ : การตรวจชำระและศึกษา.”
วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบาลีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ วิทยาลัย มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2548.

ไชแสง ศุขะวัฒน์. วัดพระพุทธรูปศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. “ตำนานตึกสมัยอยุธยา.” โลกประวัติศาสตร์ 7, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2544) : 45-59.

_____. สาระไทย : รวมบทความเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

แถมไว้ที่ใต้ธงสยาม แปลโดย สด ภูมระโรหิต. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ผ่านฟ้าวิทยา, 2514.

ญาญุทยปกรณ (คัมภีร์ญาญุทยปกรณ). พระนคร : โรงพิมพ์รถไฟ, 2506. (พิมพ์งานสมโภช พระสุพรรณปีฎ สมเด็จพระสังฆราชญาญุทยมหาเถระ มิถุนายน 2526).

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. ชีวิตและงานของสุนทรภู่. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2528.

_____. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. ตำนานคณะสงฆ์. ม.ป.ท., ป.ป.ป. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูพิริยสมาจารย์ 2518).

_____. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธรูปศาสนา. พระนคร : รุ่งเรืองธรรม, 2514.

_____. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. สาส์นสมเด็จพระเจ้า 22. พระนคร : คุรุสภา, 2505.

เดอ ลา ลูแบร์. จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์ แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510.

นันทปัญญาจารย์, พระ. จุฬาคันถวงศ์ : ประวัติย่อคัมภีร์ทางพระพุทธรูปศาสนา. กรุงเทพฯ : ธนาเพรสแอนด์กราฟฟิค, 2526.

เนติข รุจิรุจนะ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์วังสมาลีนี้.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.

บาลี พุทธรักษา. รายงานการวิจัยมหาวังสมาลีนี้. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, 2544.

บรรจบ บรรณรุจิ. “ผลงานพระพุทโธมโหสถและพระอรรถกถาจารย์ร่วมสมัย : ศึกษาเฉพาะกรณีทีศึกษานในเมืองไทย.” ใน รวมบทความทางวิชาการพระพุทธศาสนาและปรัชญา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 70-75. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในวโรกาสที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิดป้าย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุศัศกัายน 2540).

เบญจมาศ แพทอง. “ขนบธรรมเนียมการแต่งกายสมัยรัตนโกสินทร์.” ศิลปวัฒนธรรม 18, 10 (สิงหาคม 2540) : 87-110.

ปิยะนาถ (นิโคธา) บุญนาค. ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาสยามโบราณถึงก่อนสมัยอาณานิคม และความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

ประจักษ์ ประภาพิตยากร. วรรณคดีวิเคราะห์ : พระอภัยมณี (ฉลอง 200 ปี สุนทรภู่) กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไอเดียนสโตร์, 2529.

ประพัฒน์ ตริณรงค์. “พระพุทโธมโหสถจารยไปลังกา.” วารสารไทย 13, 50 (เมษายน 2536) : 22-30.

ประวัติวัดมหาพฤฒาราม. ม.ป.ท. (พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล พระกฐินเสด็จพระราชทานวัดมหาพฤฒาราม ตุลาคม 2511).

ประเสริฐ รุณรา, พระ. “สังคีตยวงส์ : ลักษณะภาษาและการประพันธ์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.

ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ. ปากน้ำ]. ความเป็นมาของสถาปัตยกรรมเจดีย์ในสยามประเทศ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2519.

_____. ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศ : วัดเกาะแก้วสุทธาราม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2529.

_____. ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศ : วัดมหาพฤฒาราม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2526.

_____. ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศ : วัดราชสิทธิาราม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2525.

- ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ. ปากน้ำ]. ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศ : วัดสุวรรณาราม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2525.
- _____. ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศ : วัดใหญ่อินทาราม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2525.
- _____. ฝรั่งในศิลปะไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2529.
- ปราณี นิมเสมอ. "จิตรกรรมสมัยอยุธยาในสมุดข่อย." ศิลปากร 28, 6 (มกราคม 2528) : 64-76.
- พญาลีไท. ไตรภูมิภิกขาหรือไตรภูมิพระร่วง ฉบับตรวจชำระใหม่. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2526.
(พิมพ์เนื่องในงานประชุมสัมมนาเรื่องไตรภูมิพระร่วงในโอกาสฉลอง 700 ปี ลายสี
ไทย มีนาคม 2526).
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. การใช้ลวดบัวจำแนกแบบและกำหนดอายุเจดีย์ เชียงใหม่ สุโขทัย และ
อยุธยา. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2517.
- พัฒน พึ่งผลา. ประวัติวรรณคดีบาลี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2535.
- พุทธโฆษาจารย์, พระ. วิสุทธิมรรค แปล ภาค 1 ตอนจบ ฉบับของมหามกุฏราชวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งที่
ที่ 4. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2531.
- พุทธโฆสนิทาน. พระนคร : หอพระสมุดวชิรญาณ, 2456 (พิมพ์แจกในงานปลงศพ แยม ภรรยา
พระยาศรีสุนทรไวยหาร (น้อย) 2456).
- ภาษิต จิตรภาษา. "ภาพหอเขียนวังสรวงผักกาดบออะไรแก่เรา." ศิลปวัฒนธรรม 17, 4
(กุมภาพันธ์ 2539) : 69-75.
- ภรต ชิงห์ อุปถายะ. นักปราชญ์พุทธ แปลโดย อมร ไสภณวิเชษฐวงศ์. กรุงเทพฯ : มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, 2543.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย . ปฐมสมันตปาสาทิกาแปล. ฉบับแปลของมหามกุฏราชวิทยาลัย.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525.
- _____. ปัญญาสมันตปาสาทิกาแปล. ฉบับแปลของมหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : โรง
พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2524.
- เยาวภา ลีละบุตร. "อิทธิพลสถาปัตยกรรมตะวันตกระหว่าง พ.ศ. 2150-2250 (ค.ศ. 1607-
1707)." วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี สมัย
ประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.
- ยุพดี บุณตริกมาศ. "โลหะปราสาทสมัยอยุธยา." ศิลปากร 31, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532) :
68-75.

- เรื่องศิลป์ หนูแก้ว. "ความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2310-2325." วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2546.
- วรรณิกา ณ สงขลา. "จิตรกรรมฝาผนังบันทึกเรื่องราวการสังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดมหาพฤฒาราม." ศิลปากร 31, 3 (กรกฎาคม-สิงหาคม 2530) : 49-54.
- วิยะดา ทองมิตร. จิตรกรรมแบบสากลสกุลช่างวังอินโข่ง. พระนคร : ศูนย์ส่งเสริมและค้นคว้าศิลปวัฒนธรรมไทย, 2522.
- วิรัตน์รัตนญาโน (ณศรีจันทร์), พระมหา. "สัทธัมมสังคหะ : การตรวจชำระและศึกษา." วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบาลี บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2549.
- วันรัตน์, สมเด็จพระ. สังคีตยวงส์. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดคิพร, 2521.
- ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสตร์นา. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2506. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โสม อนุโน) มีนาคม 2506).
- ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล. "การค้ากับต่างประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น." วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช 6, 1 (มกราคม-เมษายน 2536) : 12-14.
- ศรีณีย์ ทองปาน. "พระบาทลังกา." เมืองโบราณ 23, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2540) : 43-51.
- _____. "พุทธโสมนิทานหรือตำนานพระสงฆ์ไปลังกา." เมืองโบราณ 24, 1 (มกราคม-มีนาคม 2541) : 98-114.
- สถาบันไทยคดีศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงศรีอยุธยา : อารยธรรมไทย. กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
- สนั่น เมืองวงษ์. ประวัติศาสตร์ธนบุรี-รัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒสงขลา, 2518.
- สมมตอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. เรื่องการจัดพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542.
- สันติ เล็กสุขุม. จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 : ความคิดเปลี่ยนการแสดงออกก็เปลี่ยนตาม. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2548.
- _____. เจดีย์รายทรงปราสาทยอด วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, 2541.

สันติ เล็กสุขุม. ศิลปะอยุธยา : งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2550.

สันติ เล็กสุขุม และ กมล ฉายาวัดมนะ. จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2542.

สายชล วรรณรัตน์. "เศรษฐกิจและสังคมไทยในสมัยปลายอยุธยา." วารสารธรรมศาสตร์ 11, 3 (กันยายน 2525) : 37-51.

สิริวัฒน์ คำวันสา. พุทธศาสนาในอินเดีย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, 2545.

สีหวัฒน์ แน่นหนา. "สมณศักดิ์ในประเทศไทย." วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2518.

เสถียร โภธินันท์. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, 2519.

เสถียร โภธินันท์. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สว่างสรรค์บุ๊ค, 2544.

เสนาะ ผดุงฉัตร. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2530.

สุชีพ ปัญญาภาพ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : รวมสาส์น, 2537.

_____. พระไตรปิฎก ฉบับประชาชน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, 2537.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

_____. วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.

อนิล ธมฺมสาภิโย (ศากยะ), พระ. มติใหม่แห่งการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย : พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, 2548.

อเนก ขำทอง. สมณศักดิ์คณะสงฆ์ไทย สมโภชหิรัณยบัตร พระอุบาลีคุณูปมาจารย์. กรุงเทพฯ : หจก. จงเจริญการพิมพ์, 2540.

อภิญฺวณฺณ โปธิสําน. ชีวิตและผลงานนักปราชญ์พุทธ. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม , 2549.

ภาษาต่างประเทศ

Adikaram, E.W.. Early History of Buddhism in Ceylon. Colombo : M.D. Gunasena & Co., Ltd., 1953

Buddharaksa, Balee. "Vamsamalimi, Chapters I-IX : A Critical Study of Palmleaf Texts." Ph.D. Thesis in Pali, Sanskrit & Buddhist Studies, Benares, 1991.

Bapat,P.V.(ed.). 2500 Years of Buddhism. New Deihi : Publications Division, Government of India, 1997.

Geiger, Wilhem. Pali Literature and Language. Delhi : Oriental Book Reprint Corporation, 1968.

Hinuber, Oskar von. A Handbook of pali literature. New Deihi : Munshriram Manoharlal Publishers, 1997.

Law, Bimala Churn. A History of pali Literature. Vanarasi : Indica, 2000.

Likhitanon, Likhit. "The Pali Literature of Thailand." Ph.D. Thesis Submitted to Faculty of Arts, Magadh University, 1969.

Malalasekera, G.P. Dictionary of Pali Proper Names. 2 vols. New Deihi : Munshriram Manoharlal Publishers, 1995.

Norman, K.R. Pali Literature : Including the Canonical Literature in Prakrit and Sanskrit of All the Hinayana Schools of Buddhism. Otto Harssowitz : Wiesbaden, 1983.

Tambiah. World Conqueror and World Renouncer, Cambridge : Cambridge University Press, 1976.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

ผลงานของพระพุทธโฆษาจารย์

ผลงานของพระพุทธโฆษาจารย์ อาจแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. ผลงานดั้งเดิม

2. ผลงานประเภทอรรถกถา

และทั้ง 2 ประเภทนี้ ก็ยังอาจแบ่งออกได้อีกเป็น 2 ประเภท คือ ผลงานที่แต่งในอินเดีย และผลงานที่แต่งหรือแปลในลังกา

1. ผลงานดั้งเดิม

ผลงานดั้งเดิมของพระพุทธโฆษาจารย์เป็นงานที่ท่านแต่งขึ้นเองขณะอยู่ในอินเดียก่อนจะเดินทางไปศึกษาและแปลอรรถกถาภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลีในลังกา มีอยู่ 3 คัมภีร์ คือ

1) ญาโณทัย

คัมภีร์ญาโณทัยนี้เป็นผลงานเล่มแรกในชีวิตการเป็นนักเขียนนักแปลคัมภีร์ทางศาสนาของพระพุทธโฆษาจารย์ ท่านแต่งคัมภีร์เล่มนี้ขณะที่ท่านยังอยู่ในอินเดียกับพระเวทตะพระอุปัชฌาย์ของท่าน ณ วัดที่พระอุปัชฌาย์ของท่านเป็นเจ้าของที่พุทธคยา คัมภีร์เล่มนี้นัยว่าเกี่ยวข้องกับความรู้เรื่องปรัชญาอะไรสักอย่าง (Some philosophical subject) แต่ไม่เคยมีผู้ใดพบต้นฉบับ (อ้างจาก สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2533 : 244)

2) อັตถสาลินี หรือ อัญญุสาลินี

คัมภีร์นี้เป็นผลงานดั้งเดิมเล่มที่ 2 ที่พระพุทธโฆษาจารย์แต่งขึ้นขณะที่ท่านยังอยู่ในอินเดีย กับพระอุปัชฌาย์ของท่านที่พุทธคยา และจัดเป็นผลงานประเภทอรรถกถา เนื่องจากอັตถสาลินีเป็นคัมภีร์อรรถาธิบายความคัมภีร์ธัมมสังคณี ซึ่งเป็นคัมภีร์แรกใน 7 คัมภีร์ของอภิธรรมปิฎก

อັตถสาลินีนี้แม้ว่าเดิมทีจะเป็นคัมภีร์ดั้งเดิมแต่งในอินเดีย แต่กระนั้นก็ได้รับการปรับปรุงแก้ไขอีกครั้งโดยพระพุทธโฆษาจารย์ในลังกา (GP. Malalasekera, 1995 : 57) ที่กล่าวเช่นนี้ก็เนื่องจากว่า คัมภีร์อັตถสาลินีเอง เมื่ออ่านดูให้ดีจะพบข้ออ้างมากมายที่อ้างมาจากคัมภีร์สมันตปาสาทิกา และจากคัมภีร์อรรถกถาอื่น ๆ อีกหลายคัมภีร์ แม้แต่บางข้อความของคัมภีร์วิสุทธิมรรคเองก็ยังถูกอ้างอิงอยู่ในคัมภีร์นี้

3) ปริตต์กฐกถา

คัมภีร์ปริตต์กฐกถานี้เป็นคัมภีร์อธิบายความพระปริตรสูตรต่างๆ ที่เรียกกันว่า “พระปริตร” ซึ่งรวบรวมมาจากมัชฌิมนิกาย อังคุตตรนิกาย ขุททกปาฐะ และสุตตนิบาต พระภิกษุ หรือ ชาวพุทธทั่วไปนิยมนำพระปริตรมาสวดในโอกาสต่างๆ ที่ถือว่าเป็นมงคล หรือ งานมงคล นิยมนำเพื่อปกป้องหรือป้องกันความชั่วร้าย และอันตรายต่างๆ และเพื่อความเป็นมงคลแก่ตัวเอง

คำว่า “ปริตตะ” (บาลี) หรือ “ปริตร” (สันสกฤต) แปลว่า ปกป้อง หรือ ป้องกัน (Protection) การนำพระปริตรต่างๆ มาสวดน่าจะเป็นค่านิยมในภายหลัง แต่เดิมน่าจะตรัสเป็นเพียงหัวข้อธรรมเท่านั้น พระปริตรสำคัญๆ ที่นิยมนำมาสวดกัน ก็เช่น

1. มังคลสูตร

พระปริตรเริ่มต้นด้วยคำว่า “พะหู เทวา มะนุสสา จะ...อะเสวะนา จะ พาลานัง...” นิยมนำพระปริตรนี้มาท่องใช้สวดเพื่อคุณวิเศษทางประสิทธิ์ประสาทสิริมงคลแก่ผู้สวด หรือ ผู้ฟังพระภิกษุสงฆ์ สวดพระปริตรนี้ด้วยจิตใจอันมีศรัทธาสมาธิแน่นแน่ว เป็นพุทธมนต์ขจัดความทุกข์โศกให้หมดสิ้นไป ใจความพระปริตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นมงคลอันอุดมสูงสุดในทัศนะของพระพุทธศาสนา 38 ประการ ถ้าเทวดาและมนุษย์ท่านใดกระทำตามด้วยกาย วาจา ใจ แล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่พ่ายแพ้และย่อมถึงความสวัสดิมงคลในที่ทั้งปวง

2. รตนสูตร

พระปริตรเริ่มต้นด้วยคำว่า “ยานีระ ภูตานิ สะมาคะตานิ...ยังกิญจิ วิตตัง อธิระวา หุรัง วา...” เป็นพุทธมนต์ที่ท่องใช้สวดเพื่อขจัดปัดเป่าและป้องกันโรคภัยร้ายแรงนานาชนิด ใช้ขับไล่ภูตผีปีศาจ แม้เมื่อมีชาติภพ ภัยคือภาวะข้าวยากมากแพง ประชาชนพลเมืองประสบภาวะอดอยากปากแห้งกันขึ้น ก็ใช้พระปริตรนี้สวดช่วยป้องกันปัดเป่าให้หายไปได้ผลดียิ่งนัก พระพุทธมนต์บทนี้ด้วยโบราณว่าใช้สวดขับไล่ภูตผีปีศาจอันธพาลมีผลชงัดนักแล

3. กรณียเมตตสูตร

พระปริตรเริ่มต้นด้วยคำว่า “กะระณียะมัตตะกุสะเลนะ ยันตัง สันตัง ปะทัง...” พระปริตรบทนี้นิยมนำใช้สวดเพื่อช่วยทำให้พวกภูตผีปีศาจ เทวดาอารักษ์ที่ใจบาปหยาบซ้ำ คิดเป็นศัตรู คิดหลอกหลอนให้ตกใจกลัวกลับกลายเป็นมิตร มีไมตรีจิต คิดปกป้อง พุทธมนต์บทนี้ผู้ใดเจริญภาวนาอยู่เป็นนิตย์แล้ว จะไม่ต้องกลัวภัยพาลอันจะเกิดมีจากภูตผีปีศาจใดๆ ในทางตรงกันข้ามพวกเหล่านั้นจะกลับกลายเป็นผู้ให้คุณเสียอีก

4. ชันธิปริตร

พระปริตรเริ่มต้นด้วยคำว่า “วิรูปักเขหิ เม เมตตัง เมตตัง...” พุทธมนต์บทนี้เป็นพระปริตรท่องใช้สวดเพื่อป้องกันและภาวนาพ่นขับพิษร้ายของงูเงี้ยว เขี้ยวตะขาบ รวมทั้งสัตว์ 2 เท้า 4

เท้า ที่มีพิษทั้งปวงด้วย โบราณกล่าวไว้ว่า ผู้เจริญภาวนาสวดพุทธมนต์บทนี้อยู่เสมอ แม้จะตกอยู่ในหมู่
งูพิษนานาชนิด งูเหล่านั้นก็จะกลายเป็นพิษหมดฤทธิ์เดชกลายเป็นเช่นก้านกล้วยดี ๆ นี้เองไม่อาจจะทำ
อันตรายได้เด็ดขาด เหมาะแก่พวกที่ชอบบุกทุ่ง ลุยป่า ฝ่าดงดอยในยามค่ำคืน หรือในดินแดนที่ชุกชุมไป
ด้วยสัตว์ร้ายนานาชนิด ถ้าสวดภาวนาสวดพุทธมนต์นี้อยู่เสมอแล้ว จะเกิดผลคือ งู ตะขาบ และเสื่อ ภัยจาก
สัตว์น้อยใหญ่นานาชนิดย่อมไม่สามารถจะกล้ากรายให้ระคายผิวหนังได้เลย

5. ธัคคปริตร

พระปริตรเริ่มต้นด้วยคำว่า “เอวัมเม สุตัง เอกัง สมะยะยัง ภะคะวา...ภูตะบุพ
พัง ภิกขเว เทวาสุระสังคาโม...” พระพุทธมนต์บทนี้เป็นพระปริตรมุ่งใช้สวดเพื่อกล่อมเกลาคิดใจ
ให้เข้มแข็งทะนงองอาจ เกิดความกล้าในสถานที่ทุกแห่งหน เหมาะสำหรับผู้มีจิตใจอ่อนแอ
ไม่เข้มแข็ง มีอาการหวาดระแวงกลัวอันตรายอยู่เสมอ โบราณว่าผู้ใดสวดภาวนาพระพุทธรูปมนต์บท
นี้อยู่เสมอแล้วย่อมเป็นที่พึ่งคุ้มครองป้องกันตนได้ทั้งบนพื้นดิน ในแม่น้ำ ในทะเล หรือแม้ว่าจะอยู่
ในอากาศ อุบัติวันตรายทั้งปวงอันเกิดจากสัตว์ ยักษ์ และโจร จะมีขึ้นแก่ผู้เจริญพระพุทธรูปมนต์บทนี้
ไม่ได้เลย

6. อาฏานาฎิยปริตร

พระปริตรเริ่มต้นด้วยคำว่า “วิปัสสิสสะ นะมัตถุ จักขุมนตัสสะ สิริมะโต...”
พระปริตรบทนี้นิยมใช้สวดเพื่อผลในทางช่วยปกป้องไม่ให้ยักษ์ ผีปีศาจทั้งหลายมารบกวนกล้า
กลาย และช่วยป้องกันภัยอันตรายทั้งหลายด้วย โบราณว่าผู้ที่สวดเจริญภาวนาพระปริตรนี้อยู่เสมอ
แล้ว พวกยักษ์ ภูตผี ปีศาจ จะไม่สามารถทำอันตรายได้โดยเด็ดขาด ทั้งจะให้ความช่วยเหลือ
คุ้มครองป้องกันภัยอันตรายนานาประการให้อีกด้วย พระสงฆ์ผู้รู้เรื่องเวทย์วิทยาคูณทั้งหลาย เพื่อ
ผลในทางจิตวิทยานิยมใช้พระปริตรบทนี้เสกเป่าทำนมนต์รดผู้หวังความสำเร็จและมี
อภินิหาร น้ำพระพุทธรูปมนต์จะช่วยคุ้มครองนำโชคชัยมาสู่ผู้เชื่อถือ คลาดแคล้วโพลภัยพิบัติ
ปราศจากโรคภัยความเดือดร้อนนานาประการ หมดยุทธ หมดยุทธ หมดยุทธ หมดยุทธ หมดยุทธ หมดยุทธ หมดยุทธ
ความสุขความเจริญตลอดกาล

เนื้อความของพระปริตรบทนี้มีเนื้อหาสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้า 7 พระองค์ คือ
พระวิปัสสิ พระสิขี พระเวสสภู พระกกุสันธะ พระโกนาคมะ พระกัสสปะ และพระอังกีรส ขอให้อำนาจ
ของพระพุทธเจ้าเหล่านี้ช่วยปกป้องรักษาให้พ้นภัย พ้นโรค พ้นความเดือดร้อน หมดยุทธ หมดยุทธ หมดยุทธ
มีความสุขสวัสดิ์ตลอดกาลนาน

7. อังคฺลิมาลปริตร

พระปริตรเริ่มต้นด้วยคำว่า “ยะโตหัง ภะคินิ อะริยาเย ชาติยา ชาโต...” พระ
ปริตรบทนี้นิยมใช้สวดเพื่อให้ได้ผลศักดิ์สิทธิ์ในการคลอดลูก นิยมถือกันว่าหญิงที่มีครรภ์ ถ้าสวด

เจริญภาวนาพระปริตรนี้อยู่เสมอจะทำให้คลอດลู่่ง่าย พระภิกษุสงฆ์นิยมใช้พระปริตรบทนี้เสกทำ น้ำมนต์ให้สตรีมีครรภ์อาบหรือดื่มกินเพื่อให้คลอດลู่่ง่าย แต่ก็มีคำกล่าวว่ ผู้ที่สวดเจริญภาวนา พระปริตรนี้ด้วยตนเองอยู่เสมอ ย่อมจะประสบความสุขสวัสดิ์มีชัยยิ่งกว่าให้ผู้อื่นเสกเป่าให้

8. โภชณังคปริตร

พระปริตรเริ่มต้นด้วยคำว่า “โภชณังโค สะติสังขาโต ธัมมานัง วิจะโย ตะธา ...” พระปริตรบทนี้นิยมใช้สวดให้ผู้เจ็บป่วยฟังเพื่อให้โรคภัยไข้เจ็บหาย หรือถ้าผู้เจ็บป่วยสวดเจริญภาวนาพระปริตรนี้ได้ก็ยิ่งทวีคุณค่ามหาศาลขึ้นอีก ถือกันว่าโภชณังคปริตรนี้เป็นยาขนานพิเศษ ประกอบด้วยคุณเป็นเอนกประการ ในสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าทรงอาพาธ ทรงให้พระจุนทเถระ สวดโภชณังคปริตรนี้ให้ฟังแล้วหายจากอาพาธ พระมหากัสสปะและพระมหาโมคคัลลานะอาพาธ พระพุทธเจ้าเองทรงสวดโภชณังคปริตรให้พระเถระทั้ง 2 ฟัง แล้วหายจากอาพาธ

9. อภัยปริตร

พระปริตรเริ่มต้นด้วยคำว่า “ยันทุนนิมิตตัง อะระมังคะลัญจะ โย จามะนา โป ...” พระปริตรนี้ให้คุณพิเศษแก่ผู้สวดเจริญภาวนาในทางมีเดชมหาอำนาจ และนิยมใช้สวดกัน ก่อนเข้านอน เพื่อไม่ให้เกิดมีอาการหวาดสะดุ้ง ผวาตื่น หรือฝันร้าย ซึ่งใจความในพระปริตรก็บังคับคุณอันนี้ไว้อย่างชัดแจ้งว่า “นิมิตที่ชั่วร้าย เสียงนที่นากลัวสยดสยอง รวมทั้งบาปพระเคราะห์ด้วย จงถึงซึ่งความพินาศด้วยอาณุภาพแห่ง (คุณ) พระพุทธเจ้า พระธรรม (และ) พระสงฆ์”

10. โมรปริตร

พระปริตรเริ่มต้นด้วยคำว่า “อุเทตะยัญจักขุมา เอกะราชา...อเปตะยัญจักขุมา เอกะราชา...” พระปริตรนี้นิยมสวดภาวนาเพื่อให้เกิดความแคล้วคลาดจากภยันตรายทั้งปวง ในกลางวันและกลางคืน หรือ อาจเรียกว่าเป็น “คาถาแคล้วคลาด” นั่นเอง

11. วัฏฏกปริตร

พระปริตรเริ่มต้นด้วยคำว่า “อตฺถิ โลกเ สึละคุณ สัจจัง โสเจยยะนุททะยา...” พระปริตรบทนี้นิยมเรียกกันว่า “มนต์นกคุ้ม” เป็นพระปริตรที่นิยมสวดเจริญภาวนากันเพื่อป้องกันไฟไหม้บ้าน ไหม้เรือน เป็นมนต์ศักดิ์สิทธิ์นับถือกันมาก

12. และ ฯลฯ

พระพุทธโฆสจารย์ ขณะยังอยู่ที่วัดที่พุทธคยาในอินเดีย ได้เริ่มแต่งคัมภีร์ปริตต์ฎฐกถานี้ได้เล็กน้อย ก่อนที่พระเวทมหาเถระพระอุปัชฌาย์ของท่านจะแนะนำให้ท่านเดินทางไปศึกษาและแปลอรรถกถาภาษาสิงหลและอาจริยวาทต่าง ๆ ในลังกาคลับมาเป็นภาษาบาลี แม้คัมภีร์มหาวงส์และคัมภีร์พุทธโฆสูปัตติจะมิได้กล่าวเรื่องการแต่งคัมภีร์ปริตต์ฎฐกถาต่อไว้ แต่ก็มีความเป็นไปได้ว่าพระพุทธโฆสจารย์มิได้แต่งคัมภีร์นี้ให้แล้วเสร็จก่อนที่ท่านจะ

เดินทางไปลังกา แต่มาแต่งต่อเพิ่มเติมให้เสร็จสมบูรณ์หลังจากที่ท่านได้เดินทางกลับมาจากลังกาแล้ว (อภิญาตมณี โพธิ์สาน, 2549 : 38)

2. ผลงานประเภทอรรถกถา

คัมภีร์คันทวงส์ได้กล่าวไว้ว่า พระพุทธโฆสศาจารย์ได้เป็นผู้เขียนและผู้แปล คัมภีร์อรรถกถา คือ คัมภีร์อธิบายขยายความพระไตรปิฎกไว้มากกว่า 12 คัมภีร์ (Gandhavamsa, 59, 18-30 as quoted in K.R. Norman, 1983 : 121)

- 1) อรรถกถาพระวินัยปิฎก (สมันตปาสาทิกา)
- 2) อรรถกถาปาติโมกข์ (กังขาวิตรณี)
- 3) อรรถกถาที่มณิกาย (สูมังคลวิลาสินี)
- 4) อรรถกถามัชฌิมนิกาย (ปปัญญาสูทนี)
- 5) อรรถกถาสังยุตตนิคาย (สารัตถปกาสินี)
- 6) อรรถกถาอังคุตตรนิกาย (มโนรณปุรณี)
- 7) อรรถกถาธัมมสังคินี (อัฐสุสาลินี)
- 8) อรรถกถาวิภังค์ (สัมโมหวิโนทนี)
- 9) อรรถกถาชาตูกถา ปุคคัลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และปฏิฐาน (ปัญจัปกรณัฐฐกถา)
- 10) อรรถกถาขุททกปาฐะและสุตตนิบาต (ปรมัตถโชติกา)
- 11) อรรถกถาธรรมบท (ธัมมปัทฐกถา)
- 12) อรรถกถาชาดก (ชาตกัฐฐกถา)
- 13) อรรถกถาอปาทาน (วิสุททชนวิลาสินี)

อรรถกถา 9 คัมภีร์แรกเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า เป็นผลงานที่พระพุทธโฆสศาจารย์แต่งขึ้นจริง แต่อีก 4 คัมภีร์ที่เหลือยังคงเป็นที่เคลือบแคลงสงสัยกันว่า จะเป็นผลงานของพระพุทธโฆสศาจารย์จริงหรือไม่

คัมภีร์ที่เอ่ยชื่อแล้วเหล่านี้ ยกเว้นคัมภีร์อัฐสุสาลินี หรือ อตถสาลินี ซึ่งแต่งในอินเดีย ก่อนที่จะเดินทางไปลังกาเพื่อแปลอรรถกถาสิงหลเป็นภาษาบาลีเสียแล้ว คัมภีร์ที่เหลือเป็นคัมภีร์ที่พระพุทธโฆสศาจารย์แต่งหรือแปลในลังกาทั้งสิ้น

คัมภีร์ปกรณ์พิเศษและคัมภีร์อรรถกถาที่กล่าวมาแล้ว อาจจัดกลุ่มกล่าวตามประเภทคัมภีร์ตามปิฎกทั้ง 3 ได้ดังนี้

- ก. คัมภีร์ปกรณ์วิเศษ

- ข. คัมภีร์อรรถกถาพระวินัยปิฎก
- ค. คัมภีร์อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก
- ง. คัมภีร์อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

2.1 คัมภีร์ปกรณ์วิเสส

พระพุทธโฆสาจารย์ได้แต่งคัมภีร์ประเภทปกรณ์วิเสสคัมภีร์หนึ่งเรียกว่า “วิสุทธิมัคคปกรณ์วิเสส” ซึ่งคนทั่วไปมักรู้จักในชื่อว่า วิสุทธิมรรค คัมภีร์นี้ที่เรียกว่า “ปกรณ์วิเสส” ก็เพราะผลงานการแต่งของพระพุทธโฆสาจารย์ คัมภีร์นี้ไม่อาจจะจัดว่าเป็นอรรถกถา เป็นฎีกา หรือว่าเป็นอนุฎีกาได้ เหตุเพราะมิได้อธิบายขยายความเรื่องใดเรื่องหนึ่งในพระไตรปิฎก หรือในอรรถกถา หรือว่าในฎีกาเป็นการเฉพาะ แต่เป็นการอธิบายแก่นธรรมในพระไตรปิฎกโดยรวมตามภาษิตคาถาที่คณะสงฆ์ฝ่ายมหาวีหารได้ให้ทำนองเรียงความแก่กระทั้ธรรม

คัมภีร์วิสุทธิมรรคจัดว่าเป็น “หนังสือสารานุกรมหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า” (G.P. Malalasekera, 1983: 906) เป็นผลงานที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ที่พระพุทธโฆสาจารย์ได้เขียนขึ้นในลังกาตามคำอาราธนาของพระสังฆपालเถระ ผู้ที่คัมภีร์มหาวงศ์ระบุว่า เป็นอาจารย์ของ พระพุทธโฆสาจารย์ (Mahavasa, XXXVII 232, as quoted in K.P. Norman 1983 : 120) เป็นคัมภีร์ที่สรุปรวบรวมพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นแก่นแท้ของคำสอนในพระพุทธศาสนาทั้งหมดไว้ในที่เดียวกันอย่างเยี่ยมยอด เป็นคัมภีร์ที่ถือว่าเป็นคู่มือพระวิปัสณาจารย์ที่มีรายละเอียดดีที่สุดคัมภีร์หนึ่ง และเป็นงานเขียนที่มีการอ้างอิงคล้ายการเขียนวิทยานิพนธ์

อันที่จริง คัมภีร์วิสุทธิมรรคอาจนับว่าเป็นคล้ายกับ “ผลสอบเข้าหรือสอบ Entrance (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2545 : 170 และ พัฒน์ เฟิงพลา, 2535 : 136) ก็ได้

ก่อนที่คณะสงฆ์ฝ่ายมหาวีหารในลังกาจะอนุญาตให้พระพุทธโฆสาจารย์เข้าไปค้นคว้าทำการแปลอรรถกถาภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลีในห้องสมุดของวัด ดังมีเรื่องเล่าย่อๆ ว่าเมื่อพระพุทธโฆสาจารย์เดินทางไปถึงลังกา พักอยู่ที่ตำหนักหลังหนึ่งชื่อว่า “มหาปธาน” ในวัดมหาวิหาร และขออนุญาตคณะสงฆ์ฝ่ายมหาวีหารที่จะขอแปลอรรถกถาภาษาสิงหลไปเป็นภาษาบาลี ขณะนั้นพระสังฆราชแห่งคณะสงฆ์ฝ่ายมหาวีหาร คือ พระสังฆपालเถระ เมื่อทราบความปรารถนาของพระพุทธโฆสาจารย์แล้ว ประสงค์จะทดสอบภูมิความรู้ทางพระพุทธศาสนาของท่าน ก่อนจะมอบอรรถกถาภาษาสิงหลให้ท่านค้นคว้าแต่งหรือแปลในห้องสมุดของวัด (คันถการบริเวณ) จึงได้มอบคาถาภาษาบาลี 1 คาถา (หรือ 2 คาถา) ให้ท่านไปแต่งแก้ พระพุทธโฆสาจารย์นำคาถานั้นไปแต่งแก้อธิบายขยายความสำเร็จด้วยดี จนได้ปกรณ์วิเสสคัมภีร์หนึ่งให้ชื่อว่า “วิสุทธิมรรค”

คัมภีร์วิสุทธิมรรคที่แต่งโดยพระพุทธโฆสาจารย์นี้เป็นคัมภีร์ที่สำคัญและสร้างชื่อเสียงให้แก่ท่านมากที่สุด พระอรรถกถาจารย์ พระฎีกาจารย์ และพระอนุฎีกาจารย์ทั้งหลายได้ถือเอาคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้เป็นหลักในการเขียนคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาของตน เชื่อกันว่า วิสุทธิมรรคนี้เป็นคัมภีร์ที่แต่งได้ยอดเยี่ยมที่สุดในบรรดาวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ผู้แต่ง คือ พระพุทธโฆสาจารย์ได้สรุปย่อหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกเป็น 3 หมวด คือ ศีลสมาธิ และปัญญา และวิธีการแต่งก็เหมือนกับวิธีการเรียงความแก้กระทู้ธรรมของหลักสูตรนักเรียนและธรรมศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณรและฆราวาสในปัจจุบัน คือ แต่งอธิบายขยายเนื้อความย่อให้พิสดาร บทกระทู้ในคาถาที่คณะสงฆ์ฝ่ายมหาวีหารมอบให้แก่พระพุทธโฆสาจารย์ก็คือ ไตรสิกขาอันเป็นหลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา พระพุทธโฆสาจารย์แต่งอธิบายขยายความกระทู้ได้อย่างละเอียดและพิสดาร โดยการอ้างข้อมูลต่าง ๆ จากพระไตรปิฎกและอรรถกถาต่าง ๆ มาสนับสนุน การอธิบายความของตนและประมวลความรู้สำคัญโดยการจัดเอาหมวดธรรมที่ว่าด้วยศีลไว้ในหมวดที่ว่าด้วยศีล หมวดธรรมที่ว่าด้วยสมาธิรวมไว้ในหมวดที่ว่าด้วยสมาธิ และหมวดธรรมที่ว่าด้วยปัญญาก็รวมไว้ในหมวดที่ว่าด้วยปัญญา ซึ่งแสดงว่าผู้แต่งเป็นผู้ที่มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกและอรรถกถาเป็นอย่างดี ดังนั้น คัมภีร์วิสุทธิมรรคจึงนับเป็นวิทยานิพนธ์ชิ้นเอกของพระพุทธโฆสาจารย์ทีเดียว และเป็นประมวลความรู้ความเข้าใจหลักธรรมของพระพุทธเจ้าในฝ่ายเถรวาทไว้อย่างสมบูรณ์ หรือว่าเป็น “บทสรุปของพระไตรปิฎกและอรรถกถาอย่างแท้จริง” ซึ่งในแต่ละเรื่องพระพุทธโฆสาจารย์ก็ได้กล่าวอย่างละเอียดด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามแบบการอธิบายของอรรถกถา มีอุปมาอุปไมย และเรื่องราวตัวอย่างประกอบอย่างชัดเจนและนับว่าเป็นคัมภีร์ที่มีคุณค่ามากเล่มหนึ่งของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

ดังที่กล่าวแล้วว่า คัมภีร์วิสุทธิมรรคแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ คือ

ส่วนที่ 1 กล่าวถึงเรื่องศีล โดยเริ่มตั้งแต่อธิบายว่า ศีลคืออะไร มีความหมายอย่างไร มีประโยชน์ต่อชีวิตเราอย่างไร มีกี่อย่าง มีอะไรเป็นอุปสรรค ควรรักษาศีลอย่างไร ตลอดจนกล่าวถึงเรื่องการประพฤติปฏิบัติของผู้ถือบวชด้วย

ส่วนที่ 2 กล่าวถึงเรื่องสมาธิ ซึ่งก็เริ่มตั้งแต่การอธิบายว่า สมาธิคืออะไร มีความหมายเป็นอย่างไร มีกี่อย่าง อะไรเป็นอุปสรรคหรือทำให้สมาธิที่มีไม่พัฒนา วิธีและชนิดของการเจริญสมาธิซึ่งได้กล่าวอธิบายไว้อย่างละเอียดทุกแง่มุม ตลอดจนประโยชน์ของการฝึกสมาธิ

ส่วนที่ 3 กล่าวถึงเรื่องปัญญา โดยเริ่มตั้งแต่อธิบายว่า อะไรคือความหมายของคำว่าปัญญา ลักษณะของปัญญา ชนิดของปัญญา วิธีการเจริญปัญญา ความรู้และความเข้าใจเรื่องชีวิต ซึ่งมีขั้น 5 เป็นองค์ประกอบ ความรู้และความเข้าใจเรื่องอายตนะ 6 ธาตุ 18

อินทรี 22 อริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาท วัฏจักรของการเกิด กฎอภิปัจจยตา กรรมและผลของกรรม กฎไตรลักษณ์ ลำดับชั้นของปัญญา ประโยชน์ของการเจริญปัญญา ความหลุดพ้นจากทุกข์ ฯลฯ

2.2 คัมภีร์อรรถกถาพระวินัยปิฎก

พระพุทธโฆสาจารย์ได้แต่งคัมภีร์อรรถกถาพระวินัยปิฎกไว้ 2 คัมภีร์ คือ

1. สมันตปาสาทิกา

คัมภีร์สมันตปาสาทิกาเป็นอรรถกถาแก่พระวินัยปิฎกทั้ง 5 คัมภีร์ คือ อาทิกัมมิกะ ปาจิตตีย์ มหาวรรค จุลวรรค และปริวาร หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ภิกขุวิภังค์ ภิกขุณีวิภังค์ มหาวรรค จุลวรรค และปริวาร นัยว่าพระพุทธโฆสาจารย์ได้แต่งอรรถกถาที่ชื่อว่า สมันตปาสาทิกา นี้ก่อนกว่าอรรถกถาคัมภีร์อื่น ๆ ทั้งหมด เหตุเพราะเชื่อว่าพระวินัยเป็นรากแก้ว เป็นรากฐานของพระพุทธศาสนาและศรัทธาของชาวพุทธ ท่านได้แต่งอรรถกถานี้ตามคำอาราธนาให้แต่งของพระพุทธสิริ (ปฐมสมันตปาสาทิกาแปล, 2534 : 3) ที่เมืองอนูราธปุระ ในประเทศลังกา ขณะท่านพักอยู่ในปราสาทที่อุบาสกผู้มีชาติตระกูลสูงนามว่า มหานิคมสามีสว่างไว้ ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของวัดมหาวิหารในรัชสมัยของพระเจ้าสิริบาล (คือ พระเจ้า-มหานามะ) ราวพุทธศักราช 972-973 คือ ท่านเริ่มแต่งเมื่อปีที่ 20 แห่งการครองราชย์ของพระเจ้าสิริบาล และไปแล้วเสร็จเอาเมื่ออย่างเข้าปีที่ 21 (ปัจจุสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย ปริวารวิถนนา, 2535 : 998-999)

พระพุทธโฆสาจารย์ได้ศึกษาอรรถกถาภาษาสิงหลทั้ง 3 คัมภีร์นี้ คือ มหาอรรถกถามหาปัจจวี และกุนที กับท่านพระพุทฺธมิตตะในวัดมหาวิหาร และท่านก็แต่งอรรถกถาสมันตปาสาทิกานี้ โดยเอาคัมภีร์มหาอรรถกถาอื่น ๆ เช่น อันธกอรรถกถา สังเขปอรรถกถา (บทสรุปย่อของ อรรถกถามหาปัจจวี) และอรรถกถาปัจจวีมาประกอบในการเขียนอรรถกถาสมันตปาสาทิกานี้ของท่าน ทศนะความคิดเห็นของพระเถระที่แสดงทศนะไว้ในยุคนั้นในเรื่องเกี่ยวกับพระวินัยที่พระพุทธโฆสาจารย์นำมากล่าวอ้างประกอบในอรรถกถาสมันตปาสาทิกาบ่อย ๆ ก็คือ ทศนะของท่านพระมหาปทุม และพระมหาสุมมะ

เนื้อหาของคัมภีร์สมันตปาสาทิกา อาจแบ่งย่อ ๆ ออกเป็น 2 ส่วนคือ

1) ส่วนที่ว่าด้วยเนื้อหาหลัก ที่เกี่ยวกับพระธรรมวินัย คือ ส่วนเนื้อหาสาระของคัมภีร์ที่ว่าด้วยเรื่องต่างๆ เช่น

- (1) มูลเหตุทำสังคายนา ครั้งที่ 1
- (2) การคัดเลือกพระอรหันต์ 499 องค์เพื่อเข้าร่วมทำสังคายนา
- (3) การทำสังคายนาไม่อาจจะเป็นไปได้หากขาดพระอานนท์ และ

ภิกษุทั้งหลายขอให้เลือกท่านเข้าร่วมทำสังคายนาด้วย

- (4) สถานที่ทำสังคายนา
- (5) พระอานนท์ปิดกวาดพระคันธกุฎี และอื่น ๆ
- (6) มหาวิหาร 18 แห่งในกรุงราชคฤห์
- (7) ราชูปถัมภ์กิจสงฆ์ทุกอย่าง เช่น ทรงให้สร้างปะรำพิธีเพื่อประชุม
ทำสังคายนา เป็นต้น
- (8) การประชุมสงฆ์ การปลุณา วิสัยนา สาธยายพระวินัยและพระ
ธรรม
- (9) การรวบรวมและการแบ่งพระธรรมวินัยออกเป็นหมวด ๆ เป็นปิฎก
ได้ 3 ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก
- (10) การสังคายนาครั้งที่ 2, 3 และ 4
- (11) การสืบต่อรักษาพระวินัยเรื่อยมาจนถึงสังคายนาครั้งที่ 3 และ
ต่อมา
- (12) ชีวประวัติของพระโมคคัลลีบุตร ติสสเถระ ประธานทำสังคายนา
ครั้งที่ 3
- (13) พระราชประวัติของพระเจ้าอโศกมหาราช
- (14) การส่งพระธรรมทูตไปประกาศศาสนาต่างประเทศ 9 สาย
- (15) อธิบายเรื่องพระพุทธคุณ 9
- (16) อธิบายเรื่องฌานและองค์ฌาน
- (17) ความสำคัญของวัชชีภุมิ (แผ่นดินที่อยู่ของชาววัชชี) และชาววัชชีบุต
- (18) ชนิดต่าง ๆ ของการตั้งครมตามทศนะพุทธ
- (19) เรื่องราวของปามหาวัน เมืองเวสาลี
- (20) ความสำคัญของท่าภูกัจฉะ
- (21) เรื่องราวของกุฎาคารศาลา ปามหาวัน เมืองเวสาลี
- (22) อธิบายเรื่องสติ สมาธิ ปฏิสัมภีทา จิต วิญญาน อินทรีย์
- (23) อธิบายเรื่องอาบัติต่าง ๆ เช่น ปาราชิก สังฆาทิเสส เป็นต้น ของ
ทั้งภิกษุ และภิกษุณี

2) เนื้อหาสาระส่วนที่เป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์และ
ภูมิศาสตร์ ต่าง ๆ เช่น ประวัติของพระเจ้าอโศกมหาราช ประวัติของพระเจ้าอชาตศัตรู
ตลอดจนพระเจ้าอุทัยกัททะ พระเจ้าอนุรุธะ และพระเจ้ามุนทะ ซึ่งเป็นกษัตริย์ปกครองแคว้น

มคธ ประวัติการเกิดไข้ว้าวกมากแพงในเมืองเวรัญชา เป็นต้น ในส่วนที่ให้ข้อเท็จจริงทาง ภูมิศาสตร์ คัมภีร์สมันตปาสาทิกายังได้พูดถึงชัยภูมิที่ตั้งเมืองต่าง ๆ เช่น เมืองกุสินารา เมืองจัมปา เมืองสาวัตถี ดินแดนสุวรรณภูมิ เป็นต้น

2. กังขาวิตรณิ

คัมภีร์กังขาวิตรณิ ซึ่งมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มาติกัฏฐกถา เป็นอรรถกถาพระปาฏิโมกข์ คำว่า มาติกา ในคำว่า มาติกัฏฐกถา ก็คือ หัวข้อที่เป็นเนื้อหาแห่งอภัตินิตต่าง ๆ ของภิกษุ และภิกษุณี ในวิภังค์ทั้ง 2 คือ ภิกขุวิภังค์ และภิกขุณีวิภังค์ที่มาในพระปาฏิโมกข์

คัมภีร์พระปาฏิโมกข์นี้เป็นคัมภีร์เล่มหนึ่งของพระวินัยปิฎก ซึ่งถือว่าเก่าแก่ที่สุดของปิฎกฝ่ายบาลี แบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่หนึ่งว่าด้วยศีล 227 ของภิกษุ คือ ปาราชิก 4 สังฆาทิเสส 13 อนียต 2 นิสสัคคียปาจิตตีย์ 30 ปาจิตตีย์ 92 ปาฏิเทสนียะ 4 เศขยวัตร 75 และอธิกรณสมถะ 7

ส่วนที่สองว่าด้วยศีล 311 ของภิกษุณี คือ ปาราชิก 8 สังฆาทิเสส 17 นิสสัคคียปาจิตตีย์ 30 ปาจิตตีย์ 166 ปาฏิเทสนียะ 8 เศขยวัตร 75 และอธิกรณสมถะ 7

ศีลที่มาในพระปาฏิโมกข์นี้ ภิกษุ และภิกษุณีต้องประชุมสวดกันในสี่มาทุก กิ่งเดือน (15 วัน) โดยมีภิกษุ/ภิกษุณีรูปหนึ่งเป็นผู้สวดปากเปล่า ภิกษุ/ภิกษุณีรูปหนึ่งคอยตรวจทานตามคัมภีร์พระปาฏิโมกข์ว่าถูกต้องหรือไม่ ส่วนภิกษุ/ภิกษุณีที่ประชุมกันอยู่ที่เหลือนั่งฟังด้วยความสงบ สอบทานศีลของตนไปด้วยว่า ตนมีศีลบกพร่องในข้อใดบ้าง จะได้แสดงอาบัติสำรวมระวังไม่ทำ ไม่พูด ไม่คิดในสิ่งที่ผิดศีลของตนต่อไป

คัมภีร์อรรถกถากังขาวิตรณินี้เป็นคู่มือฉบับย่อของพระวินัยธรสำหรับใช้วินิจฉัยอธิกรณ์แก่พระภิกษุ และภิกษุณี นัยว่าพระพุทโธสภาจารย์แต่งคัมภีร์อรรถกถานี้ตามคำอาราธนาของพระโสณเถระ (G.P. Malalasekera, 1995 : 475) แต่บิมาลา เซอร์น ลอร์ มีทัศนะตรงข้าม โดยเขากล่าวว่า คัมภีร์นี้พระพุทโธสภาจารย์แต่งขึ้นเองในช่วงเวลาระหว่างพุทธศักราช 953-975 (ค.ศ. 410-432) (Bimala Churn Law, 2000 : 410)

2.3 คัมภีร์อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

พระพุทโธสภาจารย์ได้แต่งคัมภีร์อรรถกถาพระสุตตันตปิฎกไว้ 8 คัมภีร์ คือ

1. สุมังคลวิลาสินี

คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี เป็นอรรถกถาที่ทนาย พระสุตตันตปิฎก พระพุทโธสภาจารย์แต่งคัมภีร์อรรถกถาสุมังคลวิลาสินี นี้ขึ้นตามคำอาราธนาของพระทาสุนาคเถระ ซึ่งมีตำแหน่งหน้าที่เป็นพระสังฆเถระ (หัวหน้าสงฆ์หรือเจ้าอาวาส) อยู่ที่สุมังคลปริเวณ สันนิษฐาน

กันว่า พระพุทธโฆสจารย์อาจตั้งชื่อคัมภีร์นี้ตามสถานที่อยู่ของพระทาสฐานาคเถระรูปนี้ก็ได้ แต่ท่าน โอสการ์ ฟอน ฮินูเบอร์ (Oskar von Hinuber) มิได้กล่าวเป็นเชิงสันนิษฐาน แต่ยืนยันชัดเจน ที่เดียวว่า คัมภีร์อรรถกถาสุมังคลวิลาสินี นี้ตั้งชื่อตามสถานที่ คือ สุมังคลปริเวณ อันเป็นสถานที่ที่ พระทาสฐานาคเถระผู้อาราธนาให้ท่านพระพุทธโฆสจารย์เขียนอรรถกถานี้อาศัยอยู่ (Oscar von Hinuber, 1997 : 113)

คัมภีร์อรรถกถาสุมังคลวิลาสินีนี้ นอกจากจะเป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อหาทาง อรรถาธิบายขยายความพระสูตรขนาดยาวต่าง ๆ ในที่หมึกกายแล้ว ยังเป็นคัมภีร์ที่ให้ข้อมูลทาง ประวัติศาสตร์และนิทานพื้นบ้านไว้อย่างมากมาย และดำเนินไปด้วยเรื่องเล่าต่าง ๆ เกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์อินเดียในด้านสังคม การเมือง ปรัชญา และศาสนาในยุคของพระพุทธเจ้า ภาพอันมีชีวิตชีวาของการกีฬา และสันตนาการของผู้คน ตลอดจนข้อมูลทางภูมิศาสตร์และอื่น ๆ อัน ทรงคุณค่าในสมัยโบราณ ขอบกตัวอย่างมากว่าในที่นี่สักเล็กน้อย เช่น

- (1) ประวัติการแต่งอรรถกถา
- (2) เหตุเกิดและประเภทของพระสูตร 4 อย่าง คือ 1) อัตตัชฌมาลัย พระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสตามอัชฌาฬยของพระองค์ 2) ปรัชฌมาลัย พระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสตาม อัชฌาฬยของคนอื่น 3) ปุจฉาวลักา พระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบคำถามของผู้มาทูลถาม และ 4) อัตตูปัตตติกะ พระสูตรที่ตรัสเมื่อมีเรื่องเกิดขึ้น แล้วพระพุทธเจ้าเองตรัสถึงหรือมีคนทูลให้ตรัส
- (3) ข้อปฏิบัติในชีวิตประจำวันของพระภิกษุ
- (4) เหตุผลและคำอธิบายในการเรียกพระพุทธเจ้าว่า พระตถาคต
- (5) พุทธกิจหรือหน้าที่ในแต่ละวัน 5 ประการของพระพุทธเจ้า คือ 1) หน้าที่ในเวลาก่อนฉันภัตตาหารเช้า 2) หน้าที่ในเวลาหลังฉันภัตตาหารเช้า 3) หน้าที่ในเวลา ค่ำคืนแห่งปฐมยาม 4) หน้าที่ในเวลาค่ำคืนแห่งมัชฌิมยาม และ 5) หน้าที่ในเวลาค่ำคืนแห่งปัจฉิม ยาม
- (6) เหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์
- (7) ประวัติบุคคลต่าง ๆ ที่ร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า เช่น หมอชีวกโกมาร ภัจจ์ ดิสสสามเณร พราหมณ์ไปกขรสาติ และอัมพัฏฐมาณพ เป็นต้น
- (8) ประวัติและแผนการปลงพระชนม์พระบิดาของพระเจ้าอชาตศัตรูเพื่อ ชิงบัลลังก์ และพฤติกรรมความรักแท้ของพระนางเวเทหิที่มีต่อพระเจ้าพิมพิสาร พระสวามีในคุก
- (9) คำพรรณนาถึงภูมิศาสตร์ของสถานที่ต่าง ๆ เช่น แคว้นอังคะ ทักขินาปะละ วัดโฆสิตาราม แคว้นโกศล เมืองราชคฤห์ เป็นต้น

(10) นิยามคำศัพท์ต่าง ๆ เช่น อทินนาทาน มุสาวาท ผรุสวาท ราชา จุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล เป็นต้น

(11) ธรรมเนียมปฏิบัติกรท่งจำคัมภีร์ที่ฆนิกาย

2. ปญจสุทนี

คัมภีร์ปญจสุทนี เป็นอรรถกถามัชฌนิกาย พระสุตตันตปิฎก พระพุทธโฆสจารย์แต่งคัมภีร์อรรถกถานี้ขึ้นตามคำอาราธนาของพระพุทธมิตตเถระ นัยว่าท่านพระพุทธมิตตเถระนี้เป็นเพื่อนของพระพุทธโฆสจารย์ ที่เคยอาศัยอยู่ร่วมวัดเดียวกันกับท่านที่มยूरุ ปฏฐนะในอินเดียตอนใต้

คัมภีร์อรรถกถापญจสุทนีนี้ นอกจากจะเป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อหาไปในทาง อรรถาธิบายขยายความเนื้อหาธรรมะต่าง ๆ ในพระสูตรขนาดกลางในมัชฌนิกายแล้ว ยังเป็นคัมภีร์ที่ให้ข้อมูลรายละเอียดทางประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ต่าง ๆ และอื่น ๆ ยกตัวอย่างเช่น

(1) ประวัติของพระเจ้ามหามันธัตูในกรุงชนบท และอาณาภาพแห่งจักรวรรดิของพระองค์

(2) ประวัติความเป็นมาของเมืองสาวัตถี

(3) ภูมิศาสตร์ของเทือกเขาหิมาลัย เมืองเวสาลี เมืองราชคฤห์ วัดโฆสิตาราม

(4) ข้อมูลเกี่ยวกับภาษาของคนในภาคใต้ของอินเดีย 2 ภาษา คือ ภาษาทมิฬ ซึ่งเป็นภาษาพูดของชาวทมิฬในรัฐทมิฬนาฑู และภาษาอันธะ (ภาษาเตรูก) ของชาวอันธะในรัฐอันธะประเทศ แห่งอินเดียใต้ปัจจุบัน

(5) ภูมิศาสตร์ของแม่น้ำต่าง ๆ ในอินเดีย คือ แม่น้ำคงคา ยมนา พาหูกา สุณฑริกา สรัสตี และพหุมตี

3. สารัตถปกาสินี

คัมภีร์สารัตถปกาสินี เป็นอรรถกถาสังยุตตนิกาย พระสุตตันตปิฎก ซึ่งแต่งโดยพระพุทธโฆสจารย์ตามคำอาราธนาของพระ (ภัททันต) ไซติปาละ คัมภีร์อรรถกถาสารัตถปกาสินีกล่าวไว้ว่าพระพุทธโฆสจารย์กับพระไซติปาละรูปที่อาราธนาให้แต่งคัมภีร์อรรถกถานี้เคยอาศัยอยู่ร่วมวัดเดียวกันที่เมืองกาญจิปูระทางตอนใต้ของอินเดีย

คัมภีร์อรรถกถาสารัตถปกาสินี นอกจากจะเป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อหาในทาง อรรถาธิบายขยายความเนื้อหาธรรมะในพระสูตรต่าง ๆ ในสังยุตตนิกายแล้ว ยังเป็นคัมภีร์ที่ให้ข้อมูลรายละเอียดอื่น ๆ อีกมากมาย ยกตัวอย่างเช่น

(1) พุทธะ 4 ประเภท คือ 1) สัพพัญญุพุทธะ 2) ปัจเจกพุทธะ 3) จตุสัจจ

พุทธะ และ 4) สุตพุทธะ

(2) พระเวท 5 คือ ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท อถรรพเวท และ อิติहास

4. มโนรทปุรณี

คัมภีร์มโนรทปุรณี เป็นอรรถกถาอังคุตตรนิกาย พระสุตตันตปิฎก ซึ่งแต่งโดยพระพุทธโฆसाจารย์ตามคำอาราธนาของพระ (ภัททันต) โชติปาละ และพระชีวกะ (G.P. Malalasekera, 1995 : 442) สันนิษฐานว่า พระโชติปาละรูปนี้น่าจะเป็นรูปเดียวกับพระโชติปาละรูปที่อาราธนาให้พระพุทธโฆसाจารย์แต่งอรรถกถาสวรรตถกาสินี (อรรถกถาสังยุตตนิคาย) ซึ่งเคยอยู่ร่วมวัดเดียวกันกับพระพุทธโฆसाจารย์ที่เมืองกาญจนาปุระทางตอนใต้ของอินเดีย ส่วนพระชีวกะเป็นพระที่อยู่ร่วมวัดกับพระพุทธโฆसाจารย์ขณะอยู่ที่วัดมหาวิหารในลังกา

คัมภีร์อรรถกถามโนรทปุรณี นอกจากจะกล่าวถึงหลักธรรมต่าง ๆ เช่น ทุกข์ โภชณังค ปฏิสัมภินา 4 แล้ว ยังมีเนื้อหากล่าวถึงประวัติศาสตร์สาวก และสาวิกาสำคัญ ๆ ทั้งที่เป็นภิกษุ และภิกษุณี และอุบาสก อุบาสิกา ไว้เกือบทั้งหมด โดยเฉพาะผู้ที่ได้รับยกย่อง (เอตทัคคะ) จากพระพุทธเจ้าในด้านต่าง ๆ และกล่าวถึงชื่อสถานที่ต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จไปจำพรรษาตลอดช่วงเวลา 45 พรรษาแห่งพระชนมชีพของพระองค์ ดังจะประมวลมาแสดงดังนี้

พรรษาที่ 1	เสด็จจำพรรษาอยู่ที่	ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน
พรรษาที่ 2-4	เสด็จจำพรรษาอยู่ที่	เมืองราชคฤห์
พรรษาที่ 5	เสด็จจำพรรษาอยู่ที่	เมืองเวสาลี
พรรษาที่ 6	เสด็จจำพรรษาอยู่ที่	มังกุลบรรพต
พรรษาที่ 7	เสด็จจำพรรษาอยู่ที่	ดาวดึงส์เทวโลก
พรรษาที่ 8	เสด็จจำพรรษาอยู่ที่	ภสกลวัน ไกล้ภูเขาสูงสู่มารคิริ
พรรษาที่ 9	เสด็จจำพรรษาอยู่ที่	เมืองโกสัมพี
พรรษาที่ 10	เสด็จจำพรรษาอยู่ที่	ป่าปาลีไคยกะ
พรรษาที่ 11	เสด็จจำพรรษาอยู่ที่	เมืองนาฬิ
พรรษาที่ 12	เสด็จจำพรรษาอยู่ที่	เมืองเวรัญชา
พรรษาที่ 13	เสด็จจำพรรษาอยู่ที่	จาลิยบรรพต
พรรษาที่ 14	เสด็จจำพรรษาอยู่ที่	วัดเชตวัน ไกล้เมืองสาวัตถี
พรรษาที่ 15	เสด็จจำพรรษาอยู่ที่	เมืองกบิลพัสดุ์
พรรษาที่ 16	เสด็จจำพรรษาอยู่ที่	เมืองอาฬวี
พรรษาที่ 17	เสด็จจำพรรษาอยู่ที่	เมืองราชคฤห์

พรรษาที่ 18-19	เสด็จจำพรรษาอยู่ที่	จาลิยบรรพต
พรรษาที่ 20	เสด็จจำพรรษาอยู่ที่	เมืองราชคฤห์
พรรษาที่ 21-45	เสด็จจำพรรษาอยู่ที่	วัดเชตวัน หรือวัดบุพพาราม ใกล้เมืองสาวัตถี

5. ปรมัตถโชติกา

คัมภีร์ปรมัตถโชติกา เป็นอรรถกถาขุททกปาฐะและอรรถกถาสุตตนิบาตแห่งขุททกนิกาย พระสูตรตันตปิฎก คัมภีร์คัมภีร์คัมภีร์ และคำบันทึกตอนท้ายของอรรถกถาทั้ง 2 กล่าวไว้ชัดเจนตามประเพณีที่เชื่อกันมาว่า พระพุทธโฆสาคจารย์เป็นผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถาทั้ง 2 นี้ แต่กระนั้นก็ยังมึ่นักปราชญ์หลายท่านสงสัยว่า ใครเป็นผู้แต่งอรรถกถาทั้ง 2 กันแน่ น่าจะไม่ใช่งานที่พระพุทธโฆสาคจารย์ พระอรรถกถาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่เขียน แต่น่าจะเป็นผลงานซึ่งเขียนขึ้นโดย “พระอรรถกถาจารย์องค์อื่นที่ชื่อว่าพุทธโฆสละเหมือนกัน” (อมร ไสภณวิเชฏฐวงค์ (ผู้แปล), 2542 :45)

อรรถกถापรมัตถโชติกาที่แกขุททกปาฐะ (Paramatthajotika I) เริ่มต้นด้วยการจำแนกแยกแยะปิฎกทั้ง 3 ย่อยๆ ในฐานะที่เป็นอรรถกถาแรกของขุททกนิกายก่อน ต่อด้วยการอธิบายคำว่า นิกาย ซึ่งจะแตกต่างกับอรรถกถาของทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิกาย

อรรถกถापรมัตถโชติกาที่แกสูตรนิบาต (Paramatthajotika II) เริ่มต้นด้วยตารางเนื้อหาของสูตรนิบาต ตอนที่อธิบายความในมงคลสูตร ได้อธิบายความหมายของคำว่า เอมมุเม สุตได้ไว้อย่างละเอียด

คัมภีร์อรรถกถापรมัตถโชติกา นี้ ก็เช่นเดียวกับคัมภีร์อรรถกถาของพระพุทธโฆสาคจารย์ทุกคัมภีร์ ให้ข้อมูลเรื่องราวต่างๆ ไว้มากมาย เช่น ตำนานกำเนิดของชาติพันธุ์ของคนบางเผ่า ประวัติศาสตร์อินเดียยุคโบราณในด้านการเมืองและศาสนา และอื่นๆ ยกตัวอย่างเช่น

- (1) ตำนานกำเนิดของพวกลิจจวี
- (2) การจำศีลของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีที่วัดเชตวัน มหาวิหาร 18 แห่งในเมืองราชคฤห์ ถ้ำสัตตบพรมคูลา คยาสีละ แม่น้ำคงคา อุบาลี มหาภัสสปะ อานันทะ วิสาขา รัมมทินนา และมัลลิกา
- (3) เมืองกบิลพัสดุ์ เมืองเวสาลี เจ้าลิจจวี แคว้นมคธ พระเจ้าพิมพิสาร มหาโควินทะ

6. ชาตภัฏฐกถา

คัมภีร์ชาตภัฏฐกถา เป็นอรรถกถาชาดก แห่งขุททกนิกาย พระ
 สุตตันตปิฎก นัยว่าพระพุทโธสมาจารย์แต่งคัมภีร์อรรถกถาชาดกนี้ตามคำอาราธนาของพระเถระ
 3 รูป คือ พระอัทธทัสสีเถระ พระพุทธมิตตะ และพระพุทโธทนะ สำหรับพระพุทโธทนะรูปสุดท้าย
 นั้น กล่าวกันว่าท่านสังกัดอยู่ในนิกายมคิสาสกะ นี้แสดงว่าพระพุทโธศาสนานิกายเถรวาทและ
 นิกายมคิสาสกะคงจะไม่รังเกียจเด็ดขันธ์กันและกัน อย่างน้อยที่สุดก็ยุคที่แต่งคัมภีร์นี้ คัมภีร์
 อรรถกถาชาดกนี้ซึ่งเขียนขึ้นตามแบบของมหาวิหาร เป็นงานที่สำคัญมากคัมภีร์หนึ่งที่ว่าด้วย
 เรื่องราวพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้าขณะเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี 30 ทัศ
 เป็นเรื่องราวต่าง ๆ แบบร้อยแก้วที่แต่งเพิ่มเข้ามา เพื่ออธิบายเนื้อความชาดก ซึ่งเป็นคาถาล้วน ๆ
 ตั้งแต่ 1 คาถาไปจนถึงเกินกว่า 80 คาถา ซึ่งเข้าใจยาก และไม่มีคำอธิบายเป็นเรื่องราวแบบร้อย
 แก้วอยู่เลย การศึกษาเรื่องชาดกในพระพุทธศาสนาปัจจุบัน อาศัยคัมภีร์อรรถกถานี้เป็นหลัก
 มากกว่าเรื่องชาดกในขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก

เรื่องชาดกมีทั้งสิ้น 547 เรื่อง ในคัมภีร์อรรถกถาชาดก และแต่ละเรื่อง
 ประกอบไปด้วยส่วนสำคัญ 5 ส่วนคือ

- 1) ปัจจุบันนวัตถุ : เรื่องปัจจุบัน ซึ่งจะเริ่มตั้งแต่พวกภิกษุสนทนากัน
 แบบสัจมนานในโรงธรรม ถึงเรื่องบุคคลและกรรม
 ของเขาในชาดก จนถึงพระพุทธเจ้าทรงทราบ
 เรื่องเสด็จมาตรัสเทศนา
- 2) อดีตวัตถุ : เรื่องในอดีตของบุคคลนั้น ๆ ที่พระพุทธเจ้าตรัส
 ถึง
- 3) คาถา : คาถาที่จะมีปรากฏทั้งในเรื่องส่วนที่เป็นปัจจุบันและ
 อดีต
- 4) เวยยาकरणะ : คำอธิบายขยายความคาถาชนิดคำต่อคำ
- 5) สโมธาน : คำสรุปประมวลเรื่องราว หรือชื่อของบุคคลในอดีต
 ที่มาเกิดเป็นพระพุทธเจ้าและบุคคลชื่อต่าง ๆ ในเรื่อง
 ปัจจุบัน

พระพุทโธสมาจารย์ ผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถาชาดก ได้กล่าวถึงวิธีการแต่งที่
 ท่านกำหนดไว้ว่าในส่วนที่เป็นหัวข้อธรรมะในชาดกนั้น ท่านพยายามที่จะแสดงให้ผู้อ่านเข้าใจง่าย

ๆ ว่า 1) ใครกล่าว 2) กล่าวที่ไหน 3) กล่าวเมื่อไหร่ และ 4) กล่าวเพื่อประโยชน์อะไร และก็เพื่อที่จะอธิบายข้อความธรรมะตามแนวที่กล่าว แล้วก็จะแสดงนิทานทั้ง 3 คือ

1. ทูเรนิทาน (นิทานในที่ไกล) คือ การเริ่มเรื่องราวของพระมหาสัตว์ตั้งแต่บำเพ็ญบารมี เทพพระบาทของพระที่ปึงกรพุทธเจ้า จนกระทั่งจุดจากพระชาติเวสสันดรแล้วทรงบังเกิดในดุสิต เทวโลก

2. อวิทูเรนิทาน (นิทานที่ไม่ไกล) คือเรื่องราวตั้งแต่พระมหาสัตว์จุดจากดุสิตเทวโลก จนถึงได้ตรัสรู้พระสัมพันธัญญุตญาณ ณ โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ แขวงอุรุเวลาเสนานิคม แคว้นมคธ

3. สันติเกนิทาน (นิทานในที่ใกล้) คือ เรื่องราวตั้งแต่ตรัสรู้แล้ว เสด็จไปประทับ ณ นิคม ชนบท และราชธานี ต่าง ๆ แล้วแสดงพระธรรมเทศนาและทรงบัญญัติพระวินัยประดิษฐานพระศาสนาไว้อย่างมั่นคงในชมพูทวีป จนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพานที่สาละวัน แขวงกุสินารา แคว้นมัลลละ

คัมภีร์อรรถกถาชาดกนี้ ชาวพุทธในประเทศไทยเชื่อกันตามประเพณีค่อนข้างสนิทใจว่า เป็นผลงานชิ้นหนึ่งของพระพุทโธสมาจารย์ แต่สำหรับนักปราชญ์ชาวต่างประเทศบางท่าน เช่น วิลเฮล์ม ไกเกอร์ (Wilhelm Geiger) กล่าวว่า คัมภีร์นี้ไม่แน่ใจว่าจะเป็นผลงานของพระพุทโธสมาจารย์ มันอาจจะเป็นผลงานของพระชาวลังกา รูปใดรูปหนึ่งซึ่งร่วมสมัยกับพระพุทโธสมาจารย์ก็ได้ (Wilhelm Geiger, 1995;127) หรือบางครั้งให้เหตุผลในการโต้แย้งว่า คัมภีร์อรรถกถาชาดกอาจแต่งขึ้นโดยพระภิกษุอีกรูปหนึ่งซึ่งมีชื่อว่า พระพุทโธสะเหมือนกัน เนื่องจากลีลาการเขียนคัมภีร์อรรถกถานี้ แตกต่างกันมากจากคัมภีร์อรรถกถาอื่น ๆ ที่เขียนโดย พระพุทโธสมาจารย์ซึ่งเป็นพระอรรถกถาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่ (K.R. Norman, 1983 : 127) แต่ท่าน อานันท์ เกาศัลยยานะ (Anand Kausalyayana) นักปราชญ์ชาวอินเดีย ยืนยันว่าคัมภีร์อรรถกถาชาดกเป็นผลงานของพระพุทโธสมาจารย์ ซึ่งเขียนขึ้นตามคำอาราธนาของพระเถระ 3 รูป คือ พระอัทธทัสสีเถระ พระพุทโธมิตตะ และพระพุทโธทเวะ ที่กล่าวมาแล้ว (P.V. Bapat (ed.),1997 : 190)

7. รัชมปัทภูฏกถา

คัมภีร์รัชมปัทภูฏกถา เป็นอรรถกถาธรรมบท แห่งขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก ตอนท้ายของคัมภีร์อรรถกถานี้กล่าวไว้ว่า พระพุทโธสมาจารย์เขียนคัมภีร์อรรถกถานี้ขึ้นตามคำอาราธนาของพระกุมารกัสสปะ ขณะอยู่ ณ ที่วัด หรือที่พัก (Residence) ซึ่งสร้างโดยพระบรมราชาอุปถัมภ์ของพระเจ้าสิริภูมิ เข้าใจว่าเป็นอีกพระนามหนึ่งของพระเจ้ามahanama คัมภีร์

อรรถกถานี้เห็นว่าแต่งขึ้นหลังคัมภีร์อรรถกถาชาดก (Bimala Churn Law, 2000 : 447)

ความเชื่อมั่นในการเป็นผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทของพระพุทธโฆสาจารย์ บางครั้งก็ถูกปฏิเสธ โดยการให้เหตุผลว่า คัมภีร์อรรถกถานี้อาจแต่งขึ้นโดยพระภิกษุอีกรูปหนึ่งที่มีชื่อว่า พระพุทธโฆสะเหมือนกัน ทั้งนี้ก็เพราะว่าลีลาการเขียนคัมภีร์แตกต่างกันมากจากคัมภีร์อรรถกถาอื่น ๆ ที่เขียนโดย พระพุทธโฆสาจารย์ซึ่งเป็นพระอรรถกถาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่เป็นคนเขียน (K.R. Norman, 1983 : 127)

คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เป็นงานอธิบายความพระคาถาธรรมบท 423 คาถา ซึ่งเป็นพระคาถา (คำร้อยกรอง) พรรณนาเนื้อหาพุทธพจน์ล้วน ๆ ไม่มีเรื่องราวที่เป็นร้อยแก้วประกอบ เป็นงานที่มีเรื่องเล่าทำนองชาดกประกอบเรื่อง คำอธิบายพระคาถาธรรมบทนั้นก็รวมทั้งคาถา และเรื่องราวแบบร้อยแก้ว เรื่องในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทมีลักษณะเนื้อหาเป็นของพระพุทธศาสนา นำมาจากพระวินัยปิฎก ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย อุทาน วิมานวัตถุ เปตวัตถุ สุตตนิบาต และชาดก ตัวละครส่วนใหญ่ในเรื่องประกอบคำอธิบายพระคาถาธรรมบทเป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้า

คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท มีเรื่องประกอบพระคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท 423 คาถา จำนวน 299 เรื่อง และแบ่งออกเป็นวรรคหรือหมวดได้ 26 วรรค/หมวด ดังนี้

1) ยมกวรรค	มี	14	เรื่อง
2) อัปปมาทวรรค	มี	9	เรื่อง
3) จิตตวรรค	มี	9	เรื่อง
4) ปุပ္ผวรรค	มี	12	เรื่อง
5) พาลวรรค	มี	15	เรื่อง
6) ปั่นทิตตวรรค	มี	11	เรื่อง
7) อรหันตวรรค	มี	10	เรื่อง
8) สหัสสวรรค	มี	14	เรื่อง
9) ปาปวรรค	มี	12	เรื่อง
10) ทัณฑวรรค	มี	11	เรื่อง
11) ชร้าวรรค	มี	9	เรื่อง
12) อัตตวรรค	มี	10	เรื่อง
13) โลกวรรค	มี	11	เรื่อง
14) พุทธวรรค	มี	8	เรื่อง

15) สุขวรรค	มี	8	เรื่อง
16) ปิยวรรค	มี	9	เรื่อง
17) โกธวรรค	มี	8	เรื่อง
18) มลวรรค	มี	12	เรื่อง
19) ธัมมัญญวรรค	มี	10	เรื่อง
20) มัคควรรค	มี	10	เรื่อง
21) ปกิณณกวรรค	มี	9	เรื่อง
22) นiryวรรค	มี	9	เรื่อง
23) นาคววรรค	มี	8	เรื่อง
24) ตัณฑวรรค	มี	12	เรื่อง
25) ภิกขุวรรค	มี	12	เรื่อง
26) พราหมณวรรค	มี	9	เรื่อง

นัยว่า การจัดเรื่องในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทจัดตามเนื้อหาของเรื่อง เรื่องที่มีเนื้อหาหลักเป็นอย่างเดียวกันก็จัดอยู่ในกลุ่มหรือหมวดวรรคเดียวกัน หรือเอาเรื่องแรกในกลุ่มเป็นชื่อวรรค/หมวดของตน

คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทนี้ นักวิชาการหลายท่านวิจารณ์และไม่ยอมรับว่าเป็นผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์ เหตุผลหลักที่นำมากล่าวอ้าง คือ ลีลา สำนวน และวิธีการอธิบายธรรมะต่าง ๆ ในคัมภีร์อรรถกถานี้แตกต่างจากคัมภีร์อรรถกถาอื่น ๆ ของพระพุทธโฆสาจารย์ใน “ธัมมปทัฏฐกถาฉบับอักษรโรมัน” เค.อาร์. นอร์แมน (K.R.Norman) ได้ให้เหตุผลไว้ใน “คำนำ” อันแสดงความไม่น่าเชื่อว่าจะเป็นผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์ (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2526 : 294) คือ

1) คัมภีร์นี้พูดว่า ทุกถ้อยคำในอรรถกถานี้เป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้า ซึ่งลักษณะคำพูดทำนองนี้ไม่เคยปรากฏในงานอื่นของพระพุทธโฆสาจารย์

2) เรื่องโฆสกะที่เล่าอยู่ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท แตกต่างจากเรื่องเดียวกันที่เล่าในคัมภีร์อรรถกถาอังคุตตรนิกาย (มโนรตปุรณี) ซึ่งจะแสดงว่า งานทั้ง 2 ไม่น่าจะเป็นงานของคนต่าง คนเดียวกัน

ในท่ามกลางความขัดแย้งความคิดที่ว่า ใช่หรือไม่ใช่ผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์ สุภาพรรณ ณ บางช้าง ได้เสนอแนวคิดที่เป็นกลางขึ้น โดยอ้างตามทัศนคติของลิลี่ เดอซิลวา (Lily De Silva) ว่า “งานที่เชื่อกันว่าเป็นผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์มีเป็นจำนวนมาก

ท่านคงมิได้เขียนคนเดียวโดยทั้งหมด แต่คงจะมีภิกษุอื่นเป็นจำนวนหนึ่งเป็นผู้ช่วย (สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, 2526 : 295) ฉะนั้น ความผิดพลาดเล็กน้อยในเรื่องลีลา สำนวน และวิธีการอธิบาย ธรรมะต่าง ๆ ในคัมภีร์อรรถกถานี้ที่แตกต่างจากอรรถกถาอื่น ๆ ของพระพุทธโฆษาจารย์ย่อม เกิดขึ้นได้

8. วิสุทธชนวิลาสินี

คัมภีร์วิสุทธชนวิลาสินี เป็นอรรถกถาอาพาทาน แห่งขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก ซึ่งพูดถึงชีวประวัติของพระเถระจำนวน 547 ท่าน และชีวประวัติของพระเถรี จำนวน 40 ท่าน ทุกท่านมีชีวิตอยู่ในยุคสมัยของพระพุทธเจ้า ได้เล่าชีวประวัติของพวกท่านเองใน ลักษณะเป็น “อุทาน” คือ คำพูดที่พระเถระ และพระเถรีเปล่งออกมาด้วยความปลื้มปิติ ตื้นตันใจ หรือเบิกบานใจ ขณะที่ตนประสบความสำเร็จในการปฏิบัติเป็นพระอรหันต์ และขณะที่ก่อนตนจะ สิ้นชีวิต (ปรินิพพาน) สั้นบ้าง ยาวบ้าง

คัมภีร์คันทรวงส์ กล่าวไว้ชัดเจนว่า คัมภีร์อรรถกถาอาพาทานนี้แต่งขึ้นโดยพระ พุทธโฆษาจารย์ (K.R. Norman, 1983 : 121) กระนั้นก็ตาม ก็ยังมีนักวิชาการมากมายไม่เชื่อว่า คัมภีร์คันทรวงส์กล่าวไว้ โดยบางท่าน เช่น เค.อาร์. นอร์แมน กล่าวยืนยันว่า คัมภีร์อรรถกถานี้พระ พุทธโฆษาจารย์ไม่ได้เขียน (K.R. Norman, 1983 : 127) ส่วนไอสการ์ ฟอน ฮินูเบอร์ และ จี.พี. มาลาลเสเกาะ กล่าวว่าคุณแต่งคัมภีร์อรรถกถาวิสุทธชนวิลาสินีไม่ปรากฏชื่อ อีกทั้งคัมภีร์ก็มีได้ระบุ ชื่อผู้แต่งไว้เลย (Oskar Von Hinuber, 1997 : 127 ; and G.P. Malalasekara, 1995 : 905)

หากจะถือตามความคิดของฝ่ายเถรวาทว่า คัมภีร์อรรถกถาวิสุทธชน วิลาสินีนี้เป็นผลงานของภิกษุชื่อพระพุทธโฆสะ ก็ต้องถือว่า พระพุทธโฆสะผู้เขียนคัมภีร์อรรถกถา นี้ เป็นคนละท่านกับพระพุทธโฆษาจารย์ผู้มีชื่อเสียงในสมัยของพระเจ้ามหารามาศกษัตริย์แห่ง ลังกา ซ่อนมีทางเป็นไปได้เพราะในคัมภีร์อรรถกถานี้ มีการพูดถึงตำราไวยากรณ์ 3 เล่ม คือ เนติ ปกรณ์ มหานิรุกติศาสตร์ และกัจจายนปกรณ์ การพูดถึงคัมภีร์ไวยากรณ์ของพระมหากัจจายนะนี้ ทำให้สรุปได้ว่าอรรถกถานี้ผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถานี้แต่งขึ้นในราวตอนปลายสมัยอนุสาวรีย์ ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 11 (อภิญฺวัฒน์ โพธิ์สถาน, 2549 : 55)

2.4 คัมภีร์อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

พระพุทธโฆษาจารย์แต่งคัมภีร์อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎกไว้ 3 คัมภีร์ คือ

1) อัญญุสาลินี

คัมภีร์อรรถกถาสาลินี หรือเขียนว่า อัญญุสาลินี เป็นอรรถกถาธรรมสังคณี ซึ่ง

เป็นคัมภีร์แรกในบรรดา 7 คัมภีร์ของพระอภิธรรมปิฎก คือ รัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และปฏิฐาน คัมภีร์มหาวงศ์ และคัมภีร์พุทธโฆสอุปปัตตติกล่าววว่า พระพุทธโฆสอาจารย์แต่งคัมภีร์อรรถกถารัมมสังคณีฉบับดั้งเดิมนี้ในอินเดียก่อนเดินทางไปลังกา เมื่อศึกษาคัมภีร์อรรถกถานี้อย่างละเอียด อาจสงสัยและนำไปสู่การสันนิษฐานว่า อาจเป็นไปได้ว่าพระพุทธโฆสอาจารย์คงได้ปรับปรุงเนื้อหาของคัมภีร์นี้อีกครั้งในลังกา เนื่องจากในคัมภีร์อรรถกถานี้มีพูดอ้างถึงคัมภีร์อรรถกถาสมันตปาสาทิกา คัมภีร์ปกรณ์วิเศษวิสุทธิมรรค และคัมภีร์อรรถกถาอื่น ๆ อีกมากมายซึ่งแต่งขึ้นทีหลังด้วย และการแต่งปรับปรุงใหม่ครั้งนี้เป็นไปได้ว่า ท่านแต่งขึ้นตามคำอาราธนาของพระจุลพุทธโฆสเถระ ชาวลังกา (อภิธรรมวินัย โปธิสถาน, 2549 : 55)

คัมภีร์อรรถกถาปฏิฐานสาลินีอธิบายความหมายของศัพท์ในรัมมสังคณีอย่างง่าย ๆ ใน หลาย ๆ คำอธิบายความของศัพท์ต่าง ๆ คำต่อคำ ดูจะเป็นไปอย่างเนิบนาบและน่าเบื่อ อยู่บ้างแต่ก็นับว่าเป็นประโยชน์ต่อผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างแน่นอน คัมภีร์อรรถกถาปฏิฐานสาลินีก็เช่นเดียวกับคัมภีร์อรรถกถาเล่มอื่น ๆ ของพระพุทธโฆสอาจารย์ นอกจากจะให้คำอธิบาย คำและศัพท์เทคนิคทางจิตวิทยาพระพุทธศาสนาในรัมมสังคณีแล้ว ก็ยังให้ข้อมูลอื่น ๆ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์บางอย่างด้วย ยกตัวอย่างเช่น

(1) แม่น้ำบางสาย เช่น อจิรวดี คงคา โคธาวารี เนรัญชรา มหิ สรรภู และ อโนมา

(2) เมืองบางเมือง เกาะบางเกาะ และสถานที่บางแห่ง เช่น กาสีปุระ เปนมังคละ โกลล ปาอิสิปตะ ชมพูทวีป เขตวัน ตัมพปณณิ ปาตลีปุตร ราชคฤห์ สาเกต สาวตถี ฯลฯ

(3) บุคคลทางประวัติศาสตร์บางคน เช่น อาฬารดาบส กาลามะ พระอชิตะ พระอัญญาโกณฑัญญะ พระเจ้าทุม္มสุมคามณีอภัย พระมหินทะ พระนาคเสน พระที่ปังกร พุทธเจ้า พระวิปัสสีพุทธเจ้า นางมัลลิกา นางสุชาดา ฯลฯ

(4) ประวัติความเป็นมาของพระอภิธรรม และการท่องจำ

2) สัมโมหวิโนทนี

คัมภีร์สัมโมหวิโนทนี เป็นอรรถกถาวิภังค์ ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ 2 ในบรรดา คัมภีร์ 7 คัมภีร์ ของพระอภิธรรมปิฎก คือ รัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และ ปฏิฐาน คัมภีร์คันทวงส์ และคัมภีร์สัทธัมมสังคหะกล่าววว่า พระพุทธโฆสอาจารย์เป็นผู้ แต่งคัมภีร์อรรถกถานี้ขึ้นต่อจากคัมภีร์อรรถกถารัมมสังคณี และแต่งขึ้นตามคำอาราธนาของพระ จุลพุทธโฆสเถระ ชาวลังกา (G.P. Malalasekera, 1983 : 307)

3) ปัญจปกรณัฐฎกถา

คัมภีร์ปัญจปกรณัฐฎกถา เป็นอรรถกถาธาตูกถา ปุคคัลบัญญัติ กถา วัตถุ ยมก และ ปฏฐาน ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ 3, 4, 5, 6 และ 7 ในบรรดาคัมภีร์ 7 คัมภีร์ ของพระ อภิธรรมปิฎก คัมภีร์คันทวงส์ กล่าวว่า พระพุทธโฆสจารย์ และพระอานันทนรตนะเป็นผู้แต่ง คัมภีร์อรรถกถา พระอภิธรรมทั้ง 5 คัมภีร์นี้ขึ้นตามคำอาราธนาของพระจุลพุทธโฆสชาวลังกา (G.P. Malalasekera, 1983 : 103 and 307)

ในบรรดาอรรถกถาพระอภิธรรมทั้ง 5 คัมภีร์ที่รวบรวมไว้ในชื่อเดียวกันว่า ปัญจปกรณัฐฎกถานี้ คัมภีร์อรรถกถากถาวัตถุนับเป็นอรรถกถาที่น่าสนใจสำหรับนักศึกษา ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและปรัชญา เพราะคัมภีร์อรรถกถานี้ให้ข้อมูลเป็นพิเศษในเรื่อง ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา โดยเริ่มต้นด้วยการสำรวจสำนักนิกายต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนา และทัศนะทางปรัชญาของสำนักนิกายพระพุทธศาสนาเหล่านั้น ตลอดจนทัศนะทางปรัชญานอกพระพุทธศาสนาอื่น ๆ

ภาคผนวก ข.

แนวคิดเรื่อง สัจกายนา

คำว่า สัจคติ แปลตามรูปศัพท์ว่า การประชุมสวดคำสอนทางพระพุทธศาสนาและลงมติเห็นชอบอันเดียวกัน รวมความหมายก็คือการประชุมสงฆ์จัดระเบียบหมวดหมู่พระพุทธวจนะ และรับทราบทั่วกันว่าตกลงกันอย่างไร แล้วท่องจำสืบต่อๆ มาในชั้นเดิมการสังคายนาปรารภเหตุความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา จึงจัดระเบียบหมวดหมู่พระพุทธวจนะไว้ ในครั้งต่อๆ มาปรากฏมีการตีความหมายผิดก็มี การชำระวินิจฉัยข้อที่ถกเถียงกัน ซึ่งขาดว่าที่ถูกต้องควรเป็นอย่างไร แล้วก็ทำการสังคายนา ทบทวนระเบียบเดิมบ้าง เพิ่มเติมของใหม่อันเป็นทำนองบันทึกเหตุการณ์บ้างจัดระเบียบใหม่ในบางข้อบ้าง ในชั้นหลัง เป็นเพียงการจารึกลงในใบลาน การสอบทานข้อผิดในใบลาน ก็เรียกว่าการสังคายนา ด้วยสาเหตุดังกล่าวมานี้ เรื่องการนับจำนวนครั้งการทำสังคายนาจึงมีความแตกต่างกันในประเทศต่างๆ มติการนับครั้งสังคายนา นี้ สามารถรวมนับเป็น 5 มติ (สุชีพ ปัญญาอนุภาพ, 2537 : 7)

1. การนับครั้งสังคายนาที่รู้จักกันไป
2. การนับครั้งสังคายนาของลังกา
3. การนับครั้งสังคายนาของพม่า
4. การนับครั้งสังคายนาของฝ่ายมหายาน
5. การนับครั้งสังคายนาของไทย

1. การนับครั้งสังคายนาในอินเดียที่รู้จักกันไป

การนับครั้งสังคายนาที่รู้จักกันไป หมายถึง การทำสังคายนาในประเทศอินเดีย 3 ครั้ง ของฝ่ายเถรวาท และอีกครั้งหนึ่งในอินเดียภาคเหนือ ซึ่งพระเจ้ากนิษกะทรงอุปถัมภ์ แต่ครั้งนี้ ฝ่ายเถรวาทมิได้ยอมรับเพราะสืบสายกันคนละทางและอีกประการหนึ่งก็คือการทำสังคายนาครั้งนี้ ภาษาที่ใช้รองรับคัมภีร์ทางศาสนาต่างกับฝ่ายเถรวาท รวมนับครั้งการทำสังคายนาในประเทศอินเดียที่รู้จักกันไปมี 4 ครั้ง คือ

ครั้งที่ 1 ปรารภเรื่องสุภทัตตภิกษุผู้บวชเมื่อแก่กล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัยและปรารภที่จะทำให้พระธรรมรุ่งเรืองอยู่สืบไป พระอรหันต์ 500 รูป มีพระมหากัสสปะเป็นประธาน และเป็นผู้ถาม พระอุบาลีเป็นผู้วิสัชนาพระวินัย พระอานนท์เป็นผู้วิสัชนาพระธรรม ประชุมสังคายนาที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ภูเขาเวภารบรรพต เมืองราชคฤห์ เมื่อหลังพุทธปรินิพพาน 3 เดือน พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นศาสนูปถัมภกใช้เวลาทำ 7 เดือน จึงแล้วเสร็จ

ครั้งที่ 2 ปราบปรามภิกษุวัชชีบุตรแสดงวัตถุ 10 ประการ นอกกรรมนอกวินัย พระยศกาทันตทกบุตรเป็นผู้ชักชวนทำสังคายนา ได้พระอรหันต์ 700 รูป พระเวรตะเป็นผู้ถาม พระสัพพกามีเป็นผู้วิสันนาประชุมทำที่วาลิการาม เมืองเวสาลี เมื่อ พ.ศ. 100 พระเจ้ากาลาโศกราช เป็นศาสนูปถัมภก ใช้เวลาทำ 8 เดือน จึงแล้วเสร็จ

ครั้งที่ 3 ปราบปรามเดียรถีย์มากมายปลอมบวชในพระศาสนาเพราะมีลาภสักการะเกิดขึ้นมาก พระอรหันต์ 1,000 รูป มีพระโมคคัลลీบุตรติสสเถระเป็นประธาน ประชุมทำที่อโศการาม เมืองปาฏลีบุตร เมื่อ พ.ศ. 234 โดยพระเจ้าศรีธรรมมาโศกเป็นศาสนูปถัมภก ใช้เวลาทำ 9 เดือน จึงแล้วเสร็จ

ครั้งที่ 4 การทำสังคายนาครั้งนี้ เป็นการทำสังคายนาของนิกายสัพพัตติกวาทีน ทำในอินเดียภาคเหนือ เมื่อประมาณ พ.ศ. 643 การทำสังคายนาครั้งนี้ทำที่ เมืองชาลันธร แต่บางหลักฐานก็ว่าทำที่ กาศมีระ มีจำนวนสงฆ์ 500 รูป และมีพระปารศวะเป็นประธาน มีพระวสุมิตรเถระเป็นผู้แถลงมติ แต่ในปกรณ์ฝ่ายทิเบตกล่าวว่ามีจำนวนพระอรหันต์ 500 รูป พระโพธิสัตว์ 500 องค์ และบัณฑิต 500 คน มาร่วมชุมนุมทำสังคายนาด้วย ส่วนสถานที่นั้นคือ กุณฑลวันวิหาร ในแคว้นกาศมีระ (เสถียร โพนันทะ, 2519 : 243)

2. การนับครั้งสังคายนาของลังกา

พระพุทธศาสนาในประเทศลังกาเป็นแบบเถรวาท ฉะนั้นจึงนับการทำสังคายนาเฉพาะ 3 ครั้งแรกในประเทศอินเดีย และนับการสังคายนาในลังกาต่อ ดังนี้

สังคายนาครั้งที่ 1 ในลังกา ปราบปรามจะให้พระศาสนาประดิษฐานมั่นคงในลังกาทวีป สงฆ์ 68,000 รูป มีพระมหินทเถระ เป็นประธานและเป็นผู้ถาม พระอริฏฐะเป็นผู้วิสันนาประชุมทำที่ภูปาราม เมืองอนุราชบุรี เมื่อ พ.ศ. 236 พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะเป็นศาสนูปถัมภก ใช้เวลาทำ 10 เดือน จึงแล้วเสร็จ

สังคายนาครั้งที่ 2 ในลังกา ปราบปรามพระสงฆ์แตกกันเป็น 2 พวก คือ พวกมหาวิหารกับ พวกอภัยคีรีวิหาร และค่านิ่งว่าสืบไปภายหน้ากุลบุตรจะถอยปัญญา ควรจาริกพระธรรมวินัยลง ไบลาน พระอรหันต์ 500 รูป ประชุมกันสวดซ้อมแล้วจารพุทธพจน์ลงในไบลาน ณ อาโลกเลนสถาน ในมลยชนบท ในลังกาทวีป เมื่อ พ.ศ. 450 โดยพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัยเป็นศาสนูปถัมภก

สังคายนาครั้งที่ 3 ในลังกา กระทำเมื่อ พ.ศ. 2408 ที่รัตนปุระในลังกา พระเถระชื่ออหิกขทุเว สิริสุมังคละ เป็นหัวหน้า ทำอยู่ 5 เดือน ในการทำสังคายนาครั้งนี้ไม่เป็นที่รู้ทั่วไป

มากนั้นนอกจากเป็นการจัดบันทึกของชาวลังกาและไม่มีคำอธิบายมากเหมือนการทำสังคายนาครั้งที่ 6 ในประเทศพม่า จึงไม่เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง

3. การนับครั้งสังคายนาของพม่า

พม่าไม่ยอมรับการสังคายนาที่ทำในประเทศลังกาครั้งแรก เพราะเหตุที่การทำสังคายนาครั้งนี้ห่างจากการสังคายนาครั้งที่ 3 ในอินเดียประมาณ 3-4 ปี และการทำสังคายนาครั้งนี้เป็นเพียงการวางรากฐานให้ชาวลังกาท่องจำพระพุททวจนะ จึงต้องประชุมชี้แจงหรือแสดงรูปแห่งพุททวจนะตามแนวที่ได้จัดระเบียบไว้ในการทำสังคายนาครั้งที่ 3 ในอินเดีย (สุชีพ ปัญญาอนุภาพ, 2537 :11) ฉะนั้นจึงนับการสังคายนา ครั้งที่ 2 ในประเทศลังกาว่า เป็นครั้งที่ 4 และนับการทำสังคายนาในประเทศของตนอีก 2 ครั้ง เป็นครั้งที่ 5 และ 6

สังคายนาครั้งที่ 1 ในประเทศพม่า การทำสังคายนาครั้งนี้ มีการจารึกพระไตรปิฎกลงในแผ่นหินอ่อน ณ เมืองมณฑลเยย์ ทำเมื่อ พ.ศ. 2414 มีพระเถระ 3 รูป คือ พระชาคราภิวังสะพระนรินทาภิธชะ พระสุมังคละสามี ผลัดเปลี่ยนกันเป็นประธาน มีพระสงฆ์พระอาจารย์ร่วมประชุม 2,400 ท่าน มีพระเจ้ามิงดง เป็นศาสนูปถัมภก ใช้เวลากระทำอยู่ 5 เดือน

สังคายนาครั้งที่ 2 ในประเทศพม่า เริ่มทำเมื่อ วันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2497 จนถึงวันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2499 และเมื่อแล้วเสร็จได้ฉลองพร้อมกับ 25 พุทธศตวรรษ ในการทำสังคายนาครั้งนี้มุ่งที่จัดพิมพ์พระไตรปิฎก และอรรถกถา มีประมุขสงฆ์หรือผู้แทนของประมุขสงฆ์ของประเทศที่นับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาท 5 ประเทศ คือ พม่า ลังกา ไทย ลาว และเขมร เป็นหัวหน้า

4. การนับครั้งสังคายนาของมหายาน

การทำสังคายนาของมหายาน (สุชีพ ปัญญาอนุภาพ, 2537:13) เมื่อกล่าวตามหนังสือพุทธประวัติ และประวัติสังฆมณฑลสมัยแรกตามฉบับของทิเบตซึ่งชาวต่างประเทศได้แปลไว้เป็นภาษาอังกฤษ ได้กล่าวถึงการสังคายนา 2 ครั้ง การสังคายนาครั้งที่ 1 และครั้งที่ 2 ในประเทศอินเดีย แต่ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะที่น่าสังเกต คือ

ในสังคายนาครั้งที่ 1 ในฉบับของทิเบตกล่าวว่า พระมหากัสสปเป็นผู้วิสันาพระอภิธรรมปิฎกส่วนพระอานนท์ได้วิสันาสุตตันตปิฎก และพระอุบาลีวิสันาวินัยปิฎก กับได้กล่าวพิสดารออกไปอีกว่า สังคายนาสุตตันตปิฎกก่อนพอพระอานนท์เล่าเรื่องปฐมเทศนาจบ พระอัญญาโกณฑัญญะ ได้ยืนยันว่าถูกต้องแล้ว เป็นพระสูตรที่ท่านได้สดับมาเอง แม้เมื่อกล่าวสูตรที่ 2 จบ พระอัญญาโกณฑัญญะก็ให้คำรับรองเช่นกัน (สุชีพ ปัญญาอนุภาพ, 2537 :13)

สังคายนาครั้งที่ 2 เรียกว่า การสังคายนาของมหาสังฆิกะ มีเรื่องว่า เมื่อภิกษุวัชชีบุตรถือวินัยย่อหย่อน 10 ประการ พระยสะ กากัณทกบุตร ได้ชักชวนคณะสงฆ์ในภาคต่าง ๆ ร่วมกันทำสังคายนา ชำระมลทินในศาสนา ในขณะที่เดียวกันพวกภิกษุวัชชีบุตร ซึ่งมีจำนวนมากก็ได้เรียกประชุมภิกษุ 10,000 รูป ทำการสังคายนาของตนเองที่เมืองกุสุมปุระ ให้ชื่อว่ามหาสังคีติและหลังจากการสังคายนาครั้งนี้ทำให้เกิดนิกายมหาสังฆิกะ

การสังคายนาของนิกายสัพพัตติกวาท หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การสังคายนาของพระเจ้ากนิษกะ ในการทำสังคายนาครั้งนี้ พระเจ้ากนิษกะผู้มีอำนาจอยู่ในอินเดียภาคเหนือได้สนับสนุนให้มีการสังคายนา ทำเมื่อประมาณปี พุทธศักราช 643 ในการทำสังคายนาครั้งนี้ไม่มีปรากฏในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาท

5. การนับครั้งสังคายนาของไทย

ประเทศไทยยอมรับรองสังคายนาครั้งที่ 1-2-3 ในประเทศอินเดีย และ ครั้งที่ 1 และ 2 ในประเทศลังกา รวมเป็น 5 ครั้ง แต่ในคัมภีร์สังคีตยวงค์ โดยสมเด็จพระวันรัตน์ (สมเด็จพระวันรัตน์, 2521 : 25) ได้จัดลำดับความเป็นมาแห่งการสังคายนาในประเทศอินเดีย และลังกาจนมาถึงประเทศไทย 9 ครั้ง คือ

สังคายนาครั้งที่ 1 2 3, ในประเทศอินเดีย ครั้งที่ 4 และ 5 ในประเทศลังกา

สังคายนาครั้งที่ 6 ทำในประเทศลังกา พระพุทธโฆสะ หรือพระพุทธโฆสาจารย์ ได้แปลและเรียบเรียงอรรถกถาใหม่และแปลจากภาษาลังกา เป็นภาษาบาลี ทำเมื่อ พ.ศ. 956 ในสมัยของพระเจ้ามหาราม แต่ทางลังกาไม่นับว่าเป็นการสังคายนา

สังคายนาครั้งที่ 7 ทำในประเทศลังกา พระกัสสปเถระเป็นประธาน มีพระสงฆ์เข้าร่วม 1,000 รูป และได้รจนาอธิบายอรรถกถาพระไตรปิฎก ซึ่งเรียกว่า คัมภีร์ฎีกา ทำเมื่อ พ.ศ. 1587 แต่ทางลังกาก็ไม่นับว่าเป็นการสังคายนา

สังคายนาครั้งที่ 8 ทำในประเทศไทย ประมาณ พ.ศ. 2020 พระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่อาราธนาให้ภิกษุทำสังคายนา ชำระพระไตรปิฎก ในวัดโพธาราม ทำเป็นเวลา 1 ปี นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 1 ในประเทศไทย

สังคายนาครั้งที่ 9 ทำในประเทศไทย ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 ได้ทรงอาราธนาให้ภิกษุทำสังคายนา ชำระพระไตรปิฎก มีพระสงฆ์ 218 รูป กับ บัณฑิตอาจารย์อุบาสกอีก 32 คน ช่วยกันทำ สังคายนาครั้งนี้ใช้เวลา 5 เดือน จึงแล้วเสร็จจัดว่าเป็นสังคายนาครั้งที่ 2 ในประเทศไทย แล้วทำให้เกิดคัมภีร์สังคีตยวงค์

การทำสังคายนาในชั้นแรก เป็นการลงมติเพื่อจะได้ยึดถือเป็นแบบเดียวกัน คือ สอบทานคำสอนและจำสวดท่องบ่นเป็นแบบเดียวกัน เพื่อไม่ให้อภิกถณ์เกิดขึ้นหรือเพื่อระงับ อภิกถณ์ แต่ในสมัยต่อมาการทำสังคายนานอกจากจะเป็นการชำระพระไตรปิฎกไม่ให้คลาดเคลื่อน เพื่อยึดถือเป็นแบบเดียวกันแล้วยังเป็นการแต่งคัมภีร์เพื่ออธิบายถึงข้อสงสัยในพระไตรปิฎก และ ถือว่าการทำสังคายนาเป็นการสร้างกุศล ฉะนั้นในสมัยหลังการทำสังคายนานอกจากจะเป็นการ ชำระพระไตรปิฎกแล้วยังเป็นการประกาศกิตติคุณของกษัตริย์ผู้อุปถัมภ์ด้วย การทำสังคายนาใน คัมภีร์สังคีตยวงส์ สมเด็จพระวันรัตน์ท่านนับครั้งการทำสังคายนาในลังกาเพิ่ม คือการชำระอักษร หรือการแปลพระไตรปิฎกว่าเป็นการทำสังคายนาด้วย (พระมหาประเสริฐ รุณรา, 2547 : 14)

สังคายนาตามมติของสมเด็จพระวันรัตน์

การเรียกสังคายนาแต่ละครั้งของสมเด็จพระวันรัตน์ (พระมหาประเสริฐ รุณรา ,2547 : 14) ท่านใช้ศัพท์ที่แตกต่างกันออกไปเพื่อบ่งชี้ถึงลักษณะของสังคายนาแต่ละครั้งว่าที่ แตกต่างกันอย่างไบบ้าง มีปรากฏข้อความในคัมภีร์สังคีตยวงส์ ดังนี้

ตตฺรยํ วิภาวนา ปฐุมสงฺคีติ - ทุตฺติยสงฺคีติ-จตุตฺถสงฺคีติ – ปญฺจมสงฺคีติสทิสํ
 ฉฐุมํ ลิกฺขิตํ สตฺตมํ สํวณฺณนิกอฏฺฐุมสงฺคหนํ อกฺขรโสธฺนํ นวสงฺคหนํ
 นานาวิจฺจุทฺตวิโสธฺนญฺจาติ นวกาลิโก โส สงฺคีตยวฺโส

จากข้อความนี้จัดชื่อการสังคายนาได้คือ

- สังคายนาครั้งที่ 1 เรียกว่า ปฐุมสงคีติ
- สังคายนาครั้งที่ 2 เรียกว่า ทุตติยสงคีติ
- สังคายนาครั้งที่ 3 เรียกว่า ตติยสงคีติ
- สังคายนาครั้งที่ 4 เรียกว่า จตุตถสงคีติ
- สังคายนาครั้งที่ 5 เรียกว่า ปญจมสงคีติสทิสํ
- สังคายนาครั้งที่ 6 เรียกว่า ฉฐุมํ ลิกขิตํ
- สังคายนาครั้งที่ 7 เรียกว่า สตตมํ สํวณฺณนลิกฺขิตํ
- สังคายนาครั้งที่ 8 เรียกว่า อฏฐุมสงคหนํ อกฺขรโสธฺนํ
- สังคายนาครั้งที่ 9 เรียกว่า นวมสงคหนํ นานาวิจฺจุทฺตวิโสธฺนํ

ตามมติของสมเด็จพระวันรัตน์ ในคัมภีร์สังคีตยวงส์ ท่านนับการสังคายนา 4 ครั้งแรกว่า การสังคายนาที่เป็นแบบของการสังคายนาอย่างแท้จริง เพราะมีการเรียบเรียงและ ร่วมกันลงมติแล้วสวดพร้อมกัน จึงเรียกว่า สงคีติ ซึ่งหมายถึง สวด หรือ ร้องพร้อมกัน

ในการนับสังคายนาครั้งที่ 5 สมเด็จพระวันรัตน์ไม่ใช้ศัพท์ว่า สงฺคีติ โดยตรง แต่ใช้ว่า สงฺคีตีสทิสฺส เพราะมีรูปแบบคล้ายการทำสังคายนา กล่าวคือเป็นการเรียบเรียงสอบทาน และลงมติแล้วจารึก พุทธวจนะและอรรถกถาลงในใบลาน ซึ่งผิดกับ 4 ครั้งแรกซึ่งหลังจากสอบทาน ร่วมกันลงมติแล้วจึงรวมสวดพร้อมกัน แต่ในครั้งที่ 5 นี้ ใช้การจารึกด้วย

ในการสังคายนาครั้งที่ 6 สมเด็จพระวันรัตน์เรียกว่า ฌฐุมฺมํ ลิกฺขิตํ ซึ่งในครั้งนี้อย่างไรก็ตามไม่ใช้คำว่า สงฺคีติ หรือ สงฺคีตีสทิสฺส เพราะไม่ได้มีรูปแบบเหมือนการสังคายนาครั้งที่ผ่าน ๆ มา เป็นแต่เพียงพระพุทโธสภาจารย์ ได้แปลและเรียบเรียงอรรถกถา จากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ ฉะนั้นสมเด็จพระวันรัตน์จึงเรียกการแปลนั้นว่า ลิกฺขิตํ และนับว่าเป็นการสังคายนาครั้งที่ 6 จึงเรียกว่า ฌฐุมฺมํ แต่ไม่อยู่ในรูปแบบของการสังคายนาเหมือนครั้งที่ผ่าน ๆ มา

การนับครั้งสังคายนาครั้งที่ 7 สมเด็จพระวันรัตน์ท่านเรียกว่า สตุตฺตมํ สํวณฺณนลิกฺขิตํ เพราะเป็นแต่เพียงการแต่งรจนาอรรถกถาพระไตรปิฎกซึ่งพระพุทโธสภาจารย์ได้แปลเป็นภาษาบาลีไว้ คำอธิบายกถานี้ กล่าวตามสำนวนนักศึกษาก็คือ คัมภีร์ฎีกา ตัวพระไตรปิฎก เรียกว่า บาลี คำอธิบายพระไตรปิฎก เรียกว่าอรรถกถา คำอธิบายอรรถกถาเรียกว่าฎีกา (สุชีป ปัญญานุกาพ, 2537 : 12) ฉะนั้นสมเด็จพระวันรัตน์จึงเรียกว่า สํวณฺณนลิกฺขิตํ เพราะหมายเอาการเขียนอธิบายคัมภีร์ที่พระพุทโธสภาจารย์แปลไว้ และนับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 7

ในการสังคายนาครั้งที่ 8 สมเด็จพระวันรัตน์เรียกว่า อฏฐุมฺมสงฺคหนํ อุกฺขรโสธฺนํ เพราะเป็นเพียงการชำระอักษรเท่านั้น ไม่ได้มีรูปแบบเหมือนกับการสังคายนาครั้งที่ผ่าน ๆ มา กับทั้งไม่ได้มีการแต่งคัมภีร์ใหม่ด้วย สมเด็จพระวันรัตน์จึงยกว่า เป็นเพียง อุกฺขรโสธฺนํ คือการชำระอักษรเท่านั้น และสงเคราะห์ว่าเป็นการทำสังคายนาครั้งที่ 8

สังคายนาครั้งที่ 9 สมเด็จพระวันรัตน์ท่านเรียกว่า นวมสงฺคหนํ นานาวิสฺสุทฺทวิโสธฺนํ ในการสังคายนาครั้งนี้ มีรูปแบบคล้ายการสังคายนาครั้งที่ 8 ในการสังคายนาครั้งที่ 9 นี้ มีการชำระข้อผิดพลาด เช่น การจารึกผิด ซึ่งแต่ละฉบับที่คัดลอกกันต่อ ๆ มา มีการเขียนผิดกันมากจึงชำระเสียใหม่ สมเด็จพระวันรัตน์จึงเรียกว่า นานาวิสฺสุทฺทวิโสธฺนํ คือ ชำระข้อที่ผิดพลาดต่าง ๆ และสงเคราะห์เป็นการสังคายนาครั้งที่ 9 (พระมหาประเสริฐ รุณฺนา, 2547 :16)

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ – สกุล

รุจภา ประวงษ์

ที่อยู่

4/256 อาคารอภิญญาเพลส ซอยโชคชัย 4 (27)

ถ.ลาดพร้าว เขตลาดพร้าว กรุงเทพมหานคร 10230

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2542

สำเร็จการศึกษาปริญญาศึกษาศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประถมศึกษา
จากมหาวิทยาลัยขอนแก่น

พ.ศ. 2549

สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง

ประวัติการทำงาน

พ.ศ. 2543 – 2546

เจ้าหน้าที่ฝ่ายบุคคลโรงงาน บริษัท จงสถิตย์ จำกัด

พ.ศ. 2546 – ปัจจุบัน

ผู้จัดการฝ่ายฝึกอบรมและการศึกษา สถาบันเสริมความงามสวยเสมอ